

2022:23

FÖRDJUPNINGSRAPPORT

Att förebygga sexuell exploatering

En omfattande kartläggande litteraturöversikt gällande metoder och arbetssätt för att förebygga sexuell exploatering av barn, sexuella övergrepp mot barn, prostitution samt människohandel för sexuella ändamål.

Jämställdhetsmyndigheten

Göteborg, oktober 2022

Rapport 2022:23

Dnr: ALLM 2022/301

Har du frågor om denna publikation, kontakta:

Sofie Kindahl

Telefon 031-392 90 00

INNEHÅLL

Om rapporten	5
Rapportens innehåll.....	5
En rapport i tre delar	6
Uppdrag och ramverk	7
Jämställdhetsmyndighetens uppdrag	7
Nationella handlingsplaner, strategier och lagstiftning	8
Internationella konventioner och direktiv	9
Bakgrund och befintlig kunskap	12
Ett våldsförebyggande arbete.....	12
Effektutvärdering och evidensbaserad praktik.....	13
Tidigare svenska kunskapsöversikter	15
Kartläggningar och litteraturöversikter (ej temaspecifika)	18
Systematiska och kartläggande litteraturöversikter	18
Tema: Skolbaserade interventioner riktade mot barn och unga	24
Identifierade metoder och arbetssätt	24
Befintliga kartläggningar och systematiska litteraturöversikter	26
Skolbaserade program	30
Digital prevention för barn och unga	37
Analys	40
Tema: Kunskapshöjande insatser till yrkesverksamma	52
Identifierade metoder och arbetssätt	52
Utbildning för personal och ideella som arbetar med barn och unga	54
Stigmareducerande utbildningsinsatser	57
Tvärprofessionella utbildningsinsatser	58
Analys	60
Tema: Insatser för föräldrar, vårdnadshavare och personal på boenden	65
Identifierade metoder och arbetssätt	65
Befintliga kartläggningar och systematiska litteraturöversikter	67
Insatser för att få föräldrar att prata med barn.....	69
Att stärka familjen och familjehemmet som skyddsfaktor	71
Analys	73
Tema: Att mobilisera och stärka lokalsamhällen	77
Identifierade metoder och arbetssätt	77
Att mobilisera och stärka lokalsamhällen	78
Analys	80

Tema: Stöd till utsatta och personer i riskgrupp för utsatthet.....	82
Identifierade metoder och arbetssätt.....	82
Befintliga kartläggningar och systematiska litteraturöversikter	84
Screening och ökad upptäckt.....	88
Case management, boende och samordnat stöd.....	89
Traumabehandling	94
Psykoedukativa grupprogram och mentorskap	96
Analys	101
Tema: Stöd och behandling för potentiella förövare	113
Identifierade metoder och arbetssätt.....	113
Befintliga kartläggningar och systematiska litteraturöversikter	115
Kampanjer och stödlinjer för personer med pedofila tändningsmönster	117
Behandling och gruppinterventioner för potentiella förövare.....	119
Analys	123
Bilaga 1. Interventioner under utveckling (ej inkluderade)	133
Två interventioner med förövarfokus.....	133
Bilaga 2. Svenskt material	135
En sammanställning av svenskt material.....	135
Nordiska initiativ för unga som utsatts för sexuell exploatering.....	136
Kommunala eller regionala arbetssätt som utvärderats.....	138
Material från myndigheter	141
Material från civilsamhället	146
Övriga material	152
English summary	154
A three-part report.....	154
Summary of results	155

OM RAPPORTEN

I denna rapport presenteras en omfattande kartläggande litteraturöversikt med syfte att identifiera utvärderade metoder och arbetssätt för att förebygga prostitution, sexuell exploatering av barn, sexuella övergrepp mot barn samt människohandel för sexuella ändamål. Arbetet inom detta område är tydligt utpekade i såväl nationella styrdokument som i internationella konventioner. Ett tydligare fokus på efterfrågan och förebyggande insatser är centralt för att få exploateringen att upphöra. Trots detta finns i dagsläget begränsad kunskap om vad som fungerar. Därför har Jämställdhetsmyndigheten valt att ta fram en litteraturöversikt som kan komplettera tidigare kartläggningar om våldsförebyggande arbete och interventioner mot prostitution.

Litteraturöversikten avser att ge en bild av det nuvarande forskningsläget som grund för en fortsatt utveckling av ett kunskapsbaserat förebyggande arbete på området. Rapporten omfattar både breda förebyggande insatser (universell prevention), insatser mot riskgrupper (selektiv prevention) samt psykosocialt stöd och behandling till personer som själva utsatts eller som utsatt andra (indikerad prevention).

Rapportens innehåll

Rapporten bygger på forskningsartiklar och grå litteratur¹ som publicerats under åren 2014–2021 och som identifierats genom sökningar i tre internationella och två svenska databaser. Totalt har 93 studier inkluderats i litteraturöversikten. Materialet har delats in i sex olika teman utifrån målgrupp och typ av intervention:

1. Skolbaserade interventioner riktade till barn och unga
2. Kunskapshöjande insatser till yrkesverksamma
3. Insatser för föräldrar, vårdnadshavare och personal på boenden
4. Att mobilisera och stärka lokalsamhällen
5. Stöd till utsatta och personer i riskgrupp för utsatthet
6. Stöd och behandling för potentiella förövare

---

¹ Grå litteratur innebär forsknings- och kunskapspublikationer som inte har publicerats som kvalitetsgranskade artiklar eller monografier av ett förlag. Det kan t.ex. vara konferensbidrag, avhandlingar, statliga utredningar eller rapporter från myndigheter. Det är material som inte genomgått referentgranskning och därför inte når upp till den nivå av vetenskaplighet som ordinarie vetenskapliga publikationer har. Definitioner av begrepp finns i den tekniska rapporten.

En rapport i tre delar

Rapporten består av tre delar: en översiktlig huvudrapport, en fördjupningsrapport samt en teknisk rapport.

Huvudrapport

I *huvudrapporten* presenteras en kort metodgenomgång och en sammanfattning av litteraturöversiktens övergripande resultat. Därefter redogör rapporten kortfattat för resultaten inom respektive tema, följt av en övergripande analys av utvärderingsläget och de luckor som identifierats i materialet i sin helhet. Huvudrapporten avslutas med att ringa in behov av fortsatt utvecklingsarbete.

Fördjupningsrapport

Den som vill fördjupa sig i något av litteraturöversiktens teman hänvisas till *fördjupningsrapporten*. Där presenteras ett kapitel för vart och ett av materialets sex teman där de inkluderade interventionerna redovisas mer i detalj. Här besvaras studiens forskningsfrågor genom en tematisk analys av interventionernas komponenter, utvärderingsläget, erfarenheter och lärdomar, samt identifierade luckor. Här ges även en bakgrund till våldsförebyggande arbete, effektutvärdering och de uppdrag och ramverk som styr arbetet inom området prostitution och människohandel. Som bilaga finns även en översikt över svenska metoder och arbetssätt som inte utvärderats men som Jämställdhetsmyndigheten fått kännedom om.

Teknisk rapport

I den *tekniska rapporten* återfinns en utförlig beskrivning av metod och genomförande, referenslista, tabeller över de inkluderade studierna samt söksträngar och sökresultat för databassökningarna. Här finns även ett kapitel med definitioner av de begrepp som används i rapporterna.

UPPDRAG OCH RAMVERK

Arbetet med att bekämpa prostitution och människohandel för sexuella ändamål är tydligt beskrivet i såväl nationella handlingsplaner som i internationella konventioner. Ett tydligare fokus på efterfrågan och förebyggande insatser är centralt för att få problemen att upphöra.

Denna omfattande kartläggande litteraturöversikt syftar till att bidra till utvecklingen av ett kunskapsbaserat förebyggande arbete på området. Kunskapen som presenteras i denna rapport är även ett sätt att svara upp mot de skrivningar som finns i nationella handlingsplaner och strategier, såväl som de internationella konventioner som Sverige ratificerat. Arbetet med sexuell exploatering handlar dels om att möjliggöra ökad upptäckt och att erbjuda stöd och skydd till personer som utsatts. Men för att få problemet att upphöra behöver vi även skifta fokus till att driva ett förebyggande arbete som adresserar efterfrågan och som angriper våldets orsaker, snarare än att enbart hantera dess konsekvenser. Sexuell exploatering av barn, sexuella övergrepp mot barn, prostitution och människohandel för sexuella ändamål kan bara förekomma så länge det finns en efterfrågan. Sveriges progressiva samtyckeslagstiftning behöver därför följas av en normförändring där det inte bara lagstiftningsmässigt utan även kulturellt ses som en självklarhet att sex ska vara något som bygger på ömsesidighet och samtycke. Fokuset i ett förebyggande arbete behöver i första hand ligga på den efterfrågan som genererar exploateringen, samt på de personer som utövar våldet. Först då kan vi få våldet och exploateringen att upphöra.

Jämställdhetsmyndighetens uppdrag

Denna litteraturöversikt är ett resultat av Jämställdhetsmyndighetens permanenta uppdrag, såväl som tidigare regeringsuppdrag. Jämställdhetsmyndigheten har sedan 2018 det nationella samordningsansvaret mot prostitution och människohandel i Sverige. I Jämställdhetsmyndighetens instruktion 4 § framgår även att myndigheten ska ”främja utvecklingen av förebyggande insatser mot mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck, prostitution och människohandel för alla ändamål samt mot våld i samkönade relationer”.

I Jämställdhetsmyndighetens regleringsbrev för 2019 fick myndigheten i uppdrag att förstärka insatserna utifrån den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor (A2019/02027/JÄM, A2019/01944/JÄM)². I detta ingick att ta fram en forskningsöversikt över våldsförebyggande arbete i Sverige, inklusive arbetet i skola och föreningsliv. I arbetet med översikten skulle även relevanta forsknings- och kunskapsluckor identifieras. Uppdraget slutredovisades i augusti 2020. I den aktuella forskningsöversikten *Våldsprevention i Sverige* ingick dock inte prostitution och människohandel specifikt (Jämställdhetsmyndigheten 2020:2)³.

---

² <https://www.esv.se/statsliggaren/Regleringsbrev/?RBID=20587>

³ Under 2021 släppte myndigheten även en kartläggning av förebyggande insatser och arbetssätt mot hedersrelaterat våld och förtryck riktat till pojkar och unga män (Jämställdhetsmyndigheten 2021:17).

Ett stärkt arbete mot att unga och vuxna utnyttjas i prostitution

Under 2020 fick Jämställdhetsmyndigheten ett särskilt regeringsuppdrag att ”stärka arbetet mot att barn och unga respektive vuxna utnyttjas i prostitution och människohandel samt kartlägga omfattningen av prostitution och människohandel”⁴. I uppdraget ingick bland annat att samla och sprida kunskap och stödmaterial till yrkesverksamma om hur de kan agera i ärenden om barn och unga respektive vuxna som utnyttjats eller riskerar att utnyttjas i prostitution eller människohandel, samt hur det förebyggande arbetet gentemot gruppen som köper sexuella tjänster kan bedrivas.

Uppdraget slutredovisades den 1 oktober 2021 och resulterade i rapporten *Prostitution och människohandel* (Jämställdhetsmyndigheten, 2021:23). Rapporten består bland annat av en omfattningskartläggning av prostitutionen i Sverige. Som en fortsättning på detta arbete fick myndigheten även i uppdrag att kartlägga förekomsten och sprida kunskap om behov av särskilda insatser för både vuxna och barn som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck och som utnyttjas i prostitution eller utsätts för människohandel (Jämställdhetsmyndigheten, 2022:21).

Nationella handlingsplaner, strategier och lagstiftning

I den nationella handlingsplanen mot prostitution och människohandel⁵ framgår tydligt att arbetet på området utgör en viktig del i regeringens arbete för att motverka mäns våld mot kvinnor. Handlingsplanen slår fast att arbetet med att bekämpa människohandel måste koncentreras på förebyggande arbete och att bland annat hämma efterfrågan. Att minska efterfrågan är centralt för att prostitution och människohandel för sexuella ändamål ska upphöra. Även Sveriges tioåriga nationella strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor⁶ betonar särskilt behovet av förebyggande insatser. Strategin omfattar även området prostitution och människohandel för sexuella ändamål liksom kommersialisering och exploatering av kvinnokroppen i reklam, medier och pornografi i syfte att reproducera föreställningar om kvinnors underordning. Där framgår även att insatser som syftar till att motverka efterfrågan på ’köp av sexuella tjänster’ ska prioriteras. År 2022 lanserades även ett nationellt våldsförebyggande program⁷ som syftar till att förstärka det tidiga våldsförebyggande arbetet, insatser mot dem som har förhöjd risk att utöva våld samt åtgärder mot dem som har utsatt en närstående för våld⁸.

---

⁴ Dnr: A2019/01571/JÄM, A2019/00873/JÄM

⁵ Bilaga till regeringsbeslut 2018-02-08 nr II:1

⁶ Utdrag (kap 5) ur Skr. 2016/17:10

⁷ [Nationellt våldsförebyggande program \(regeringen.se\)](#)

⁸ A2021/00839

Sex ska bygga på samtycke

Sverige var år 1999 det första land i världen som kriminaliserade köp (men inte försäljning) av sexuella tjänster. Förbudet innebär att det är olagligt att mot ersättning skaffa sig en tillfällig sexuell förbindelse. I en svensk kontext betraktas prostitution som en del av mäns våld mot kvinnor och därför blev det också viktigt att ansvaret skulle ligga hos förövarna - inte hos de utsatta. Sex ska bygga på ömsesidighet och samtycke, något som även slogs fast i den nya sexualbrottslagstiftningen som infördes den 1 juli 2018. Grundprincipen i den nya sexualbrottslagen är att sex ska vara frivilligt och om det inte är frivilligt så är det olagligt. Att erbjuda ersättning för sexuella tjänster kan på många sätt ses som motsatsen till samtycke⁹. Ett barn kan heller aldrig ge sitt samtycke till sex. ”Samlag” med ett barn under 15 år, eller att genomföra en handling som till kränkningens art eller omständigheterna i övrigt är jämförlig med ”samlag”, betraktas som våldtäkt mot barn. Om den utsatte är under 15 år rubriceras brotten som ’våldtäkt mot barn’ även i de fall då våldsutövaren gett en ersättning för övergreppet. Brottet ’utnyttjande av barn genom köp av sexuell handling’ avser i första hand att skydda barn mellan 15 och 17 år. För barn under 15 år tillämpas i första hand brotten ’våldtäkt mot barn’, ’sexuellt utnyttjande av barn’ eller ’sexuellt övergrepp mot barn’. Under 2022 publicerade Brottsförebyggande rådet de två rapporterna *Köp av sexuell handling* samt *Utnyttjande av barn genom köp av sexuell handling* som följer upp lagens tillämpning (BRÅ 2022:3, BRÅ 2022:4).

Internationella konventioner och direktiv

Internationellt styrs Sveriges arbete även av *Europarådets konvention om bekämpande av människohandel* som ratificerades av Sverige år 2010¹⁰. Konventionen lyfter bland annat arbetet med att förebygga människohandel och åtgärder för att motverka efterfrågan. Där framgår att länderna ska ”införa och/eller stärka effektiva riktlinjer och program för att förebygga människohandel genom t.ex. forskning, upplysning, kampanjer för höjande av medvetenhet och utbildning, sociala och ekonomiska initiativ samt utbildningsprogram med särskild inriktning på personer som riskerar att bli föremål för människohandel och personer som i sin yrkesverksamhet berörs av denna handel”. År 2018 släppte Europarådets expertgrupp mot människohandel (GRETA) sin andra rapport med rekommendationer till Sverige baserat på åtagandena i konventionen¹¹. År 2011 införlivade Sverige även Europaparlamentets och rådets direktiv om förebyggande och bekämpande av människohandel och skydd av dess offer.¹²

---

⁹ I samtyckeslagstiftningens förarbeten framgår att det utvidgade straffansvaret för våldtäkt skulle kunna leda till att sexköpare i större utsträckning än tidigare döms för våldtäkt alternativt oaktasam våldtäkt i stället för köp av sexuell tjänst, vilket i sin tur innebär betydligt mer kännbara straff (prop. 2017:18:177 s. 39).

¹⁰ [Förstärkt straffrättsligt skydd mot människohandel \(regeringen.se\)](https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2010/04/forstarkt-straffrattsligt-skydd-mot-manniskohandel/)

¹¹ [Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Sweden \(coe.int\)](https://www.coe.int/t/doh/humanrights/Convention+on+Action+against+Trafficking+in+Human+Beings+by+Sweden+2010.pdf)

¹² Europaparlamentets och rådets direktiv 2011/36/EU av den 5 april 2011 om förebyggande och bekämpande av människohandel, om skydd av dess offer och om ersättande av rådets rambeslut 2002/629/RIF.

Direktivet är en central del av EU:s övergripande strategi mot människohandel. Dess syfte är att skapa samsyn i arbetet mot människohandel genom att fastställa minimiregler som anger brottsrekvisit, påföljder och brottsoffers rättigheter. En viktig aspekt av direktivet är att medlemsländerna åläggs att arbeta förebyggande och mot den efterfrågan som driver människohandel. Direktivet förespråkar även att ett genusperspektiv beaktas i åtgärder mot människohandel.

Under 2021 presenterades även EU:s strategi mot människohandel (2021–2025) med målet att bekämpa människohandel på ett mer effektivt sätt¹³. Även denna framhåller betydelsen av förebyggande åtgärder, skydd och stöd till offer samt att minska den efterfrågan som ligger till grund för människohandel.

Sexuell exploatering och sexuella övergrepp ska förebyggas

Sverige har sedan 2014 även ratificerat *Europarådets konvention om förebyggande och bekämpning av våld mot kvinnor och av våld i hemmet*, den så kallade Istanbulkonventionen. I en granskning 2018 lämnar expertgruppen GREVIO sammanlagt 41 rekommendationer till Sverige¹⁴. Bland annat rekommenderas de svenska myndigheterna att fortsätta att tillämpa en evidensbaserad ansats i sitt beslutsfattande för att komma till rätta med de luckor och brister i den befintliga politiken och de befintliga åtgärderna, som konstaterats i samband med olika statliga utredningar (paragraf 73).

År 2013 ratificerade Sverige även *Europarådets konvention om skydd för barn mot sexuell exploatering och sexuella övergrepp*¹⁵. Konventionen slår bland annat fast att länderna ska vidta åtgärder för att förebygga alla former av sexuell exploatering av och sexuella övergrepp mot barn samt att säkerställa att personer som befarar att de kan komma att begå denna typ av brott får tillgång till effektiva program eller interventionsåtgärder som syftar till att bedöma och förebygga risken för att brott begås. Konventionen lyfter även att länderna ska främja eller genomföra kampanjer för att öka medvetenheten om förekomsten sexuell exploatering av och sexuella övergrepp mot barn och om vilka förebyggande åtgärder som kan vidtas.

Barn ska skyddas mot alla former av våld och övergrepp

Även *FN:s konvention om barnets rättigheter*, den så kallade barnkonventionen, blev under 2020 lag i Sverige¹⁶. Sverige är i likhet med andra stater som förbundet sig till konventionen skyldiga att vidta alla lämpliga åtgärder för att skydda barn mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, misshandel eller utnyttjande (Artikel 19). Barn ska även skyddas från sexuella övergrepp och mot att utnyttjas i prostitution och pornografi (Artikel 34). Enligt barnkonventionen

---

¹³ [EU:s strategi mot människohandel \(regeringen.se\)](https://www.regeringen.se/491017/1/20210601)

¹⁴ [Europarådet GREVIO:s rekommendationer till Sverige på svenska \(regeringen.se\)](https://www.regeringen.se/491017/1/20180601)

¹⁵ [Europarådets konvention om skydd för barn mot sexuell exploatering och sexuella övergrepp \(regeringen.se\)](https://www.regeringen.se/491017/1/20130601)

¹⁶ [Lag \(2018:1197\) om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter Svensk författningssamling 2018:2018:1197 - Riksdagen](https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lag/dokument-lagsamling/lag-20181197-om-forenta-nationernas-konvention-om-barnets-rattigheter-Svensk-forfattningssamling-201820181197-Riksdagen)

åligger det även staterna att skydda barn från att utsättas för ekonomiskt utnyttjande och arbete som är skadligt eller som hindrar barnets skolgång (Artikel 32). Varje stat ska även förhindra bortförande och försäljning av, eller handel med, barn (Artikel 35). Enligt artikel 39 har barn som har utsatts för vanvård, utnyttjande, övergrepp, tortyr eller väpnade konflikter även rätt till rehabilitering och social återanpassning. Barn har även rätt till bästa möjliga hälsa, tillgång till hälso- och sjukvård samt till rehabilitering (Artikel 24).

År 2004 ratificerade Sverige även *Förenta nationernas protokoll om förebyggande, bekämpande och bestraffande av handel med människor, särskilt kvinnor och barn* (det så kallade "Palermoprotokollet"). Detta är ett tilläggsprotokoll till Förenta nationernas konvention mot gränsöverskridande organiserad brottslighet. Även i Palermoprotokollet framgår bland annat att länderna åtar sig att förebygga och bekämpa handel med människor. Länderna ska även sträva efter att vidta åtgärder såsom forskning, informations- och massmediekampanjer samt sociala och ekonomiska initiativ för att förebygga och bekämpa handel med människor. Länderna ska även vidta eller förstärka åtgärder för att motverka den efterfrågan som främjar utnyttjande av människor.

BAKGRUND OCH BEFINTLIG KUNSKAP

I detta kapitel ger vi en kort kunskapsbakgrund till våldsförebyggande arbete och utvärdering av metoder och arbetssätt. Vi presenterar även slutsatserna från tidigare svenska kartläggningar och litteraturöversikter som har genomförts på området.

Ett våldsförebyggande arbete

Våld är ett globalt folkhälsoproblem

Sexuella övergrepp mot barn, sexualiserat våld och exploatering av människors kroppar är ett omfattande, globalt folkhälsoproblem. Vi vet dock att våld går att förebygga – det är inte en önskedröm, utan ett påstående med tydligt forskningsstöd (WHO, 2010). I Sveriges nationella strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor betonas betydelsen av ett perspektivskifte. Vi behöver gå från att enbart hantera konsekvenserna av våldet till att arbeta med ett mer proaktivt och förebyggande förhållningssätt. Våld och övergrepp är ett av våra främsta folkhälsoproblem idag och vi vet att våldsutsatthet leder till ohälsa (NCK, 2014). Utöver det mänskliga lidandet vet vi även att våld, övergrepp och exploatering kostar samhället stora summor varje år. Människors ohälsa, sjukvård, produktionsförluster, rättsväsende och kriminalvård, social välfärd, stödverksamheter och minskad livskvalitet medför stora ekonomiska kostnader. I en rapport från European Institute for Gender Equality (EIGE) uppskattas kostnaderna för könsrelaterat våld i EU till cirka 366 miljarder euro per år (EIGE, 2021).

Sexuella övergrepp mot barn kan många gånger innebära allvarliga konsekvenser för barnets hälsa och välmående, både omedelbart och ut ett livslångt perspektiv. Forskningen visar på tydliga samband mellan utsatthet för sexuella övergrepp i barndomen och ökad risk för exempelvis självmord, sociala svårigheter, bristande skolprestationer, bromsad utveckling av hjärnan, kronisk smärta och framtida våldsutsatthet (Bustamante et. al., 2019). Effektivt och verkningsfullt förebyggande arbete mot våld och övergrepp kan därför bidra till att reducera olika former av psykisk ohälsa och mänskligt lidande, såväl som att reducera samhällsekonomiska kostnader (jfr NCK, 2014, Jämställdhetsmyndigheten, 2020, WHO, 2010, Letourneau, E. et. alt. 2017).

Ett sammanhållet förebyggande arbete

Ett flertal av de inkluderade studierna framhåller att det förebyggande arbetet behöver ske utifrån ett folkhälsovetenskapligt perspektiv (jfr Russel et al. 2020). Detta är även utgångspunkten i den våldsförebyggande handboken *Inget att vänta på*, som publicerats av Jämställdhetsmyndigheten i samarbete med civilsamhällesorganisationerna MÄN och Unizon (Jämställdhetsmyndigheten, 2020). Det innebär att det förebyggande arbetet behöver drivas och samordnas på nationell nivå och innefatta breda insatser som genomförs innan problemen uppstår. Ett förebyggande arbete utifrån ett folkhälsovetenskapligt perspektiv utgår från en så kallad ”socio-ekologisk modell” som innebär att risk- och skyddsfaktorer behöver adresseras på fyra olika nivåer – från individ till samhälle. Förebyggande arbete behöver därför omfatta interventioner som adresserar individers personliga bakgrund, förutsättningar, kunskaper och förmågor.

Det behöver även inkludera relationer (exempelvis familjer och kompisgrupper) och närsamhällen (exempelvis arbetsplatser, organisationer och bostadsområden). Slutligen behöver insatser även genomföras på samhälls- och strukturnivå, i form av exempelvis lagstiftning, policies, kampanjer och normförändrande arbete.

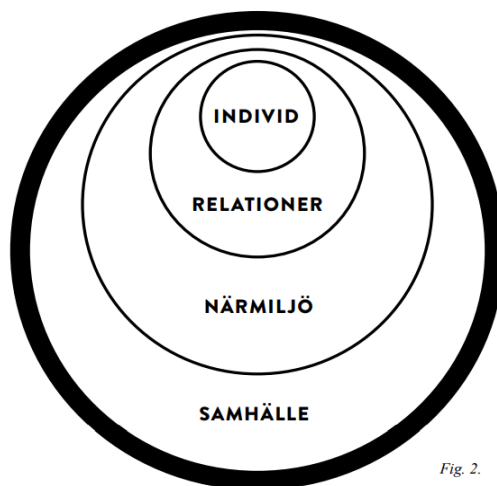

Fig. 2.

Det förebyggande arbetet behöver drivas på flera olika nivåer samtidigt. Det kan dels handla om när i tid en insats sker (primär-, sekundär- och tertiärprevention) eller vilken målgrupp insatsen riktar sig till (universell, selektiv och indikerad prevention)¹⁷. Den universella preventionen ligger även nära det som kallas för främjande arbete, där fokus ligger på att bibehålla hälsa och välbefinnande genom att stärka skyddsfaktorer. Vissa av de interventioner som presenteras i litteraturöversikten berör även situationell prevention, vilket innebär att förhindra eller försvåra att brott begås genom att förändra den aktuella platsen eller situationen som möjliggör brott.

Effektutvärdering och evidensbaserad praktik

Kunskapsbaserade arbetssätt och evidensbaserad praktik

Det våldsförebyggande arbetet är ett fält under utveckling i Sverige. Ett av syftena med denna litteraturöversikt är att stimulera ett mer kunskapsbaserat arbete och bidra till utvecklingen av en mer evidensbaserad praktik för att förebygga prostitution, sexuell exploatering och människohandel för sexuella ändamål. Ett flertal kartläggningar visar att det i hög grad saknas utvärderade metoder och arbetssätt för att bedriva ett verkningsfullt normförändrande och förebyggande arbete mot våld (Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor, 2013:1, 2013:2, Franzen & Gottzén, 2020). Även denna litteraturöversikt visar på stora kunskapsluckor på området och ett flertal av de inkluderade studierna påtalar behovet av ytterligare forskning. Tidigare kunskapsöversikter har visat att den metodutveckling som sker många gånger drivs fram av civilsamhället eller lokala aktörer och arbetssätten saknar många gånger en tydlig teoretisk grund och förändringsteori. Det är även få av metoderna som utvärderas, de får

¹⁷ För definition av begrepp, se den tekniska rapporten.

ingen systematisk spridning och vi vet därför inte om de leder till förändring (Jämställdhetsmyndigheten, 2021:17, MUCF, 2013:1). Mycket våldsförebyggande arbetet har genomförts lokalt i liten skala och i handboken *Inget att vänta på* påtalas särskilt behovet av ökad systematik, uppföljning och spridning av verksamma arbetssätt. Det krävs även en ökad kunskap om implementering för att nya metoder och arbetssätt ska kunna få fäste i en organisation (Jämställdhetsmyndigheten, 2020).

Att effektutvärdera interventioner

Många av de metoder och program som finns effektutvärderade kommer från USA där man har en längre tradition av utvärdering och programutveckling. Effektutvärderingar handlar om att mäta huruvida någon förändring har skett (exempelvis avseende attityder, kunskap eller beteenden) samt att avgöra om den specifika interventionen är det som framkallat effekten. Det vetenskapligt starkaste sättet att svara på frågan är genom randomiserade kontrollerade studier (RCT). Dessa beskrivs av Socialstyrelsen som ”en experimentell studie som jämför en grupp personer som får en intervention med en annan grupp som antingen inte får någon intervention alls eller som får en annan intervention”. Om studien är randomiserad, så att slumpen bestämmer vem som hamnar i respektive grupp, ökar förutsättningarna för att avgöra interventioners verkliga effekter. Randomiseringen gör i teorin att alla andra faktorer som påverkar människors liv blir lika representerade i båda grupperna, vilket lämnar interventionen som den enda systematiska skillnaden mellan grupperna. Även icke-randomiserade effektutvärderingar kan dock ge trovärdiga resultat.

Olika typer av interventioner kräver olika utvärderingsdesign

Socialstyrelsen lyfter i rapporten *Att göra effektutvärderingar* (2012) fram att: ”valet av studiedesign, datamaterial och analysmetod beror på frågeställning, etiska aspekter, tidsramar, budget och kostnader med mera. Randomiserade kontrollerade studier (RCT-studier) kan t.ex. vara lämpliga för utvärdering av föräldrastödsprogram och motiverande samtal (MI), medan däremot utvärderingsstudier med kontrollgrupp men utan randomisering kan vara aktuellt då en hälsopolicy på arbetsplatser ska utvärderas. Vidare kanske observationsstudier med kontrollerad design är de enda etiskt försvarbara då alternativa bemötanden och boenden för nyanlända ska utvärderas, medan ekologiska studier utan jämförelsegrupper kanske är de enda praktiskt möjliga då en välfärdsreform ska utvärderas i ett folkhälsoperspektiv. I vissa sammanhang, t.ex. för att utvärdera de sammantagna hälsoeffekterna av en kommunal strategi för hälsosamma matvanor och fysisk aktivitet i olika åldersgrupper, kan det också vara aktuellt att kombinera olika teoretiska ramverk och flera studiedesigner. Sammanfattningsvis gäller att alla studietyper behövs eftersom de har helt eller delvis olika användningsområden och kompletterar varandra”. För mer kunskap se Socialstyrelsens publikation *Att göra effektutvärderingar* (2012).

Tidigare svenska kunskapsöversikter

Interventioner mot prostitution och människohandel för sexuella ändamål (2008)

Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete (IMS) vid Socialstyrelsen genomförde under 2008 en inventering av metoder och arbetssätt i arbetet med personer med erfarenhet av prostitution och utsatthet för människohandel för sexuella ändamål. Totalt inkluderas 156 olika resurser och resultatet visar att insatserna som finns beskrivna framför allt gäller prostitution och att dessa arbetssätt i första hand riktar sig till vuxna kvinnor. Endast en mindre del rör barn och unga i sexuell exploatering. Merparten av de beskrivna insatserna syftade till att reducera skador av prostitutionen och skedde i länder och i kontexter som ofta skiljde sig avsevärt från svenska förhållanden. Insatser för män som är utsatta i prostitution var dåligt representerade i materialet. Det var även relativt vanligt att fler än ett arbetssätt användes inom ramen för en viss verksamhet. Få insatser var effektutvärderade. Övriga typer av utvärderingar som återfanns i materialet var i regel ganska otydligt beskrivna och innehöll knapphändig information om metod och resultat (Socialstyrelsen, 2008).

*Kunskapsöversikt beträffande interventioner mot prostitution.
En uppdatering (2014)*

2014 gavs Linköping Universitet i uppdrag av Socialstyrelsen att genomföra en uppdaterad kunskapsöversikt kring interventioner mot prostitution bland personer över 18 år (med fokus på både de som utnyttjas och de som utnyttjar andra). Totalt inkluderas 16 referenser. Översikten visar att det publiceras väldigt få systematiska utvärderingar som gäller insatser och psykoterapeutisk behandling till människor som utnyttjas eller utnyttjar andra i prostitution. I ett fåtal studier har man kunnat påvisa uppmuntrande resultat, men det saknas randomiserade kontrollerade studier. De identifierade insatserna är mångfacetterade och det är svårt att skilja ut olika beståndsdelar från varandra i sammansatta program. Insatserna kan exempelvis delas in i kunskapsspridning, riktad information, uppsökande verksamhet, skadereducering, råd och stöd, hälso- och sjukvård, samtal och psykoterapi. Forskarna drar slutsatsen att de hjälpinsatser som samhället eller frivilligorganisationer kan erbjuda måste vara tydligt synliggjorda. Informationsarbetet om *vilka* insatser i form av hjälp, stöd och behandling som finns, och *var* dessa finns att få, är avgörande (Svedin & Warby, 2014).

Stöd och behandling för barn som utsatts för sexuella övergrepp (2017)

Stiftelsen Allmänna Barnhuset släppte 2017, tillsammans med Barnafriad vid Linköpings Universitet, *Kunskapsöversikt om stöd och behandling för barn som utsatts för sexuella övergrepp och fysisk misshandel* (Nilsson & Svedin, 2017). Rapporten presenterar kunskap om screening och bedömning, tidig intervention (stöd och kris) samt behandling. Studierna är eniga i betydelsen av att screena för riskfaktorer samt att ge barn som har utsatts psykoedukation om trauma, hur man kan reagera efter en traumatisk händelse samt information om vad som kommer

att ske framåt. Att identifiera barn som riskerar att utveckla posttraumatisk stress kan spela en viktig roll när det gäller att minska risken för dessa barn att utveckla kvarstående svårigheter efter potentiellt traumatiska händelser. Inga studier i översikten rapporterar någon skadlig inverkan vid de tidiga interventionerna. Den intervention som uppges ha haft den mest välgjorda utvärderingen var *Child and Family Traumatic Stress Intervention* (CFTSI). De komponenter som förkommer i alla de behandlingar som visar på stark evidens är: Psykoedukation om trauma och träning i känsloregleringsstrategier. Det uppges i dagsläget även finnas ett mycket starkt stöd för traumafokuserad kognitiv beteendeterapi (TF-KBT) baserat på minst 17 randomiserade studier som styrker TF-KBT:s effektivitet.

Psykosociala insatser till köpare av sexuella tjänster (2020)

Under 2020 publicerade FoU i Väst vid Göteborgsregionen en begränsad kartläggande litteraturöversikt gällande psykosociala insatser till köpare av sexuella tjänster (Isaksson et. al. 2020). I översikten inkluderas elva referenser. Litteraturöversikten visar att det i stort sett inte finns några vetenskapliga studier som beskriver verksamheter som erbjuder ”köpare av sexuella tjänster” psykosociala insatser. Det finns inte heller systematiska uppföljningar av verksamheterna eller insatsernas effektivitet. Det finns också en stor variation i huruvida olika länder uppfattar ’köp av sexuella tjänster’ som problematiskt eller inte. Den verksamhet som erbjuds målgruppen i Sverige är mottagningar för köpare av sexuella tjänster (KAST) som organiseras inom socialtjänsten i vissa kommuner¹⁸. Här erbjuds psykosociala insatser och behandling till personer som ”köper sexuella tjänster” eller upplever sitt sexuella beteende som problematiskt. I Storbritannien, USA, Kanada och Sydkorea finns så kallade ”John Schools” och liknande utbildningsinsatser. Dessa innehåller ibland behandlande inslag som grupperapi och erbjuds män som har arresterats för anstiftan till brott när de försökt ”köpa sexuella tjänster” (Isaksson et. al. 2020).

Våldsprevention i Sverige: En forskningsöversikt (2020)

I rapporten *Våldsprevention i Sverige: En forskningsöversikt (2020)* som genomförts på uppdrag av Jämställdhetsmyndigheten kartläggs utvärderade metoder med genusperspektiv som förebygger mäns våld mot kvinnor på universell och selektiv nivå. Där framkommer att det stora flertalet identifierade insatser i Sverige inte är strukturerade metoder, vilket gör det svårt att utvärdera deras effekt. De flesta universella våldspreventiva insatserna har antingen inte utvärderats överhuvudtaget, eller så har utvärderingarna varit av mindre god kvalitet, vilket omöjliggör bedömning av programmets effekt. Forskarna påtalar därför ett stort behov av att utveckla och effektutvärdera existerande program och

---

¹⁸ KAST-verksamheterna finns beskrivna i *Bilaga 2. Svenskt material*. Under 2021 initierade Jämställdhetsmyndigheten tillsammans med ett flertal länsstyrelser en omfattande utvärdering av landets KAST-verksamheter. Utvärderingen utförs av FoU Väst i Göteborgsregionen och pågår under 2021–2025. Utvärderingen ska både utvärdera upplevda effekter hos klienterna, samt dokumentera verksamheternas arbetssätt.

insatser. Sammanlagt granskar och diskuterar översikten 16 metoder. Av dessa är det bara ett program, *Porn literacy*, som adresserar sexuell exploatering. Forskningsöversikten lyfter fram att framgångsrika preventionsprogram ofta karaktäriseras av att de är tidsanpassade, använder sig av olika pedagogiska metoder, ges i lagom doser, genomförs av ledare som är välutbildade i programmet, möjliggör positiva relationer, är socialt och kulturellt relevanta, är teoridrivna samt att de inkluderar effektutvärdering. Insatserna är mer effektiva om de består av flera träffar snarare än punktinsatser och de bör fokusera på att förändra beteenden, snarare än bara informera om normer och attityder. Genusförändrande ansatser har visat god effekt på attityder och beteenden, särskilt om de försöker förändra hela samhällen och grannskap (Franzen & Gottzén, 2020).

Förebyggande arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck (2021)

I Jämställdhetsmyndighetens kartläggning *Förebyggande arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck* presenteras svensk utvärderingsforskning om förebyggande insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck riktat till pojkar och unga män. Rapporten presenterar även aktuella förebyggande arbetssätt som riktas till pojkar och unga män som används i Sverige idag. Kartläggningen visar att det i stor utsträckning saknas såväl forskning som utvärderade metoder som rör pojkar, unga män och maskulinitet i hederssammanhang. Endast fem utvärderingsstudier av fyra olika metoder har identifierats i en svensk kontext. De fyra insatserna är *Sharaf Hjältar*, *Modiga Killar*, *Framtidssnack* och *Kärleken är fri*. Utvärderingarna kan dock inte säga något om effekter och metoderna tycks överlag sakna en uttalad teoretisk bas kring förståelsen av hedersrelaterat våld och förtryck samt för den förändring som metoden försöker åstadkomma. Det saknas även definitioner av de påverkbara risk- och skyddsfaktorer som man vill förändra med hjälp av interventionen.

Förebyggande arbete och riskhantering av våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. En systematisk kartläggning. (2022)

Sommaren 2021 fick Forte ett särskilt uppdrag från regeringen om att kartlägga forskningen om förebyggande arbete gällande våld i nära relationer, stalkning och hedersrelaterat våld och förtryck. Den systematiska kartläggningen identifierar sex olika teman: primärprevention, våld i ungas nära relationer, prevention vid arbetsplatser, insatser från rättsväsendet, behandlingsinsatser för våldsutövare samt samverkan på samhällsnivå. Kunskapsläget kan sammanfattas med att det finns evidens för att vissa former av insatser och program kan minska våld i nära relation, stalkning och hedersvåld, men att de vetenskapliga kunskapsluckorna är stora.

KARTLÄGGNINGAR OCH LITTERATURÖVERSIKTER (EJ TEMASPECIFIKA)

I detta kapitel presenteras de inkluderade litteraturöversikter som rör kunskapsläget kring förebyggande arbete mot sexuell exploatering, sexuella övergrepp mot barn, prostitution samt människohandel för sexuella ändamål, men som inte specifikt rör något av rapportens sex tematiska kapitel.

Systematiska och kartläggande litteraturöversikter

I denna rapport har vi identifierat fem befintliga systematiska litteraturöversikter och fem kartläggande litteraturöversikter. Ytterligare fem artiklar utgörs av andra typer av forskningsöversikter eller kartläggningar. Översikterna är alla relativt nya och en övervägande majoritet publicerades mellan 2018 och 2021¹⁹. Detta kan tyda på att frågorna succesivt börjar få ökad uppmärksam inom forskningsvärlden. Fem översikter rör sexuella övergrepp mot barn, sex stycken rör sexuell exploatering av barn och fyra rör människohandel för sexuella ändamål. I detta kapitel presenteras endast de litteraturöversikter som inte specifikt går att koppla till något av de övergripande teman som presenteras i kommande kapitel. Översikter som tydligt rör ett specifikt interventionsområde presenteras i stället under respektive temakapitel. I kapitlet *Bakgrund och befintlig kunskap* redogör vi även för sju svenska kunskapsöversikter som tidigare tagits fram av myndigheter (samt FoU i Väst)²⁰.

Effektutvärderade interventioner gällande sexuella övergrepp mot barn i utvecklingsländer (systematisk litteraturöversikt)

I artikeln *Preventing child sexual abuse: A systematic review of interventions and their efficacy in developing countries* (Russel et al. 2020) presenterar forskarna en litteraturöversikt över effektutvärderade interventioner för att förebygga sexuella övergrepp mot barn som genomförts i utvecklingsländer. Sökningen genomfördes utan tidsbegränsning i sex internationella databaser och inkluderade engelsk- och spanskspråkiga artiklar. Deras sökning resulterade i 2639 artiklar, varav åtta inkluderas i översikten. Interventionerna inkluderade kampanjer, brädspel, barnböcker, självförsvarsträning, peer-to-peer-utbildningar, museiutställningar och utbildningsprogram. Det primära fokuset i samtliga interventioner var att öka barns kunskap om lämplig respektive olämplig beröring, samt att stärka deras förmåga att själva agera vid utsatthet (exempelvis genom att

---

¹⁹ En är från 2015 och en är från 2017.

²⁰ Avgränsningarna för denna litteraturöversikt har gjorts i syfte att utgöra ett komplement till de befintliga svenska kunskapsöversikterna avseende innehåll och tidsperiod.

säga ifrån eller söka hjälp). Två av interventionerna (i Turkiet och Kina) byggde på en översättning och anpassning av programmet *The Body Safe Training* (BST) som ursprungligen utvecklats och effektutvärderats i USA (Wurtele et al., 1986, Wurtele et al., 1989). Sju av åtta studier fokuserade på kunskap och förmågor som primärt utfallsmått. Litteraturöversikten visar därmed att det finns begränsad evidens gällande huruvida interventioner likt dessa faktiskt förebygger sexuella övergrepp, bortom effekter på kunskap och upplevda självförsvarsförmågor. Endast en experimentell studie av ett sex veckor långt självförsvarsprogram för gymnasieflickor i Kenya följer upp effekter i form av faktiska incidenter. Vid en uppföljning tio månader efter programavslut hade antalet incidenter av sexuella trakasserier minskat signifikant. Deltagarna var även mer benägna att rapportera utsatthet om den skedde. Motsvarande förändringar uppvisades inte i kontrollgruppen (Sinclair et. al., 2013).

Primärpreventiva insatser som fokuserar på att förhindra utövandet av sexuella övergrepp (kunskapsöversikt)

I en kunskapsöversikt av Assini-Meytin et. al (2020) presenteras olika primärpreventiva insatser som fokuserar på att förhindra *utövandet* av sexuella övergrepp med fokus på den som begår övergreppen. De lyfter fram att traditionella missförstånd om våldsutövande som något ”förutbestämt” och ”opåverkligt” kan ha bidragit till uppfattningen att förebyggande insatser inriktade mot sexuella övergrepp mot barn är lönlösa. Traditionellt sett har stora resurser i stället lagts vid reaktiva insatser kopplade till rättsväsendet: identifiering, åtal, lagföring och efterföljande kontroll av tidigare dömda brottslingar. Detta trots bristande evidens för att denna typ av åtgärder skulle ha en förebyggande effekt. Författarna menar att åtgärder på området många gånger utvecklats och implementerats som en respons på alarmerande och uppmärksammade fall, snarare än att vägledas av vetenskaplig evidens om vad som är verksamt. Denna typ av insatser missar även en stor mängd våldsutövare, då uppskattningsvis endast 10–20 procent av alla fall kommer till rättsväsendets kännedom. De lyfter även fram att många av de som begår sexuella övergrepp mot barn själva är unga personer. Det finns dock ett ökat erkännande gällande behovet av ett mer omfattande tillvägagångssätt för att komma åt problemen.

Artikeln ger exempel på interventioner för att förebygga utövandet av sexuella övergrepp mot barn. Insatserna delas in i tre olika kategorier: 1) riktade insatser mot personer med sexuellt intresse i barn, 2) universella skolbaserade program och 3) förebyggande arbete på organisationsnivå i verksamheter som arbetar med barn och unga. Översikten identifierar ett flertal interventioner som även presenteras i denna litteraturöversikt, exempelvis *Projekt Dunkelfelt* som utgörs av en omfattande mediekampanj samt ett terapeutiskt grupprogram (Beier, 2018) och *Responsible Behavior With Younger Children (RBYC)* som är ett skolbaserat program med förövarfokus. Resultaten från dessa studier presenteras närmare under Tema: *Stöd och behandling för potentiella förövare Tema: Skolbaserade interventioner riktade mot barn och unga*. De lyfter även fram *Help Wanted* – en onlinebaserad intervention som riktas till unga som attraheras sexuellt av

minderåriga. Denna är inte utvärderad, men beskrivs i *Bilaga 1. Interventioner under utveckling* (ej inkluderade). Det tredje området rör riktlinjer för organisationer som möter barn och unga, som exempelvis omfattar policies, utbildning, bedömningar, implementering och uppföljning av åtgärder för barnskydd, rutiner för screening och rekrytering samt rutiner för att rapportera och bemöta anklagelser om övergrepp inom organisationen. Författarna har bland annat genomfört en analys av handlingsplaner och riktlinjer om barnrätt hos 150 organisationer som arbetar med barn och unga (Letourneau et. Al., 2019). Artikeln lyfter även fram behovet av att applicera ett folkhälsoperspektiv på det förebyggande arbetet, vilket innebär att bygga ett ramverk för att utveckla kunskapsbaserade interventioner för att förebygga sexuella övergrepp mot barn. Dessa interventioner behöver utgå från en systematisk insamling, analys och tolkning av data kring problemet. Interventionerna behöver utvecklas med utgångspunkt i påverkbara risk- och skyddsfaktorer och utvärderas löpande.

Transnationella responser på sexuell exploatering

I artikeln *Transnational responses to commercial sexual exploitation: A comprehensive review of interventions* presenterar Bincy Wilson et. al. (2014) en omfattande överblick över interventioner och strategier som används i USA och Indien för att stödja kvinnor och flickor som utsatts för människohandel för sexuella ändamål. Artiklarna behandlar hela preventionsspektrat och interventionerna delas in i fyra kategorier: förebyggande insatser, skadereducering, interventioner för att lämna sexuell exploatering samt insatser efter lämnandet. De förebyggande insatserna delas upp i lokalsamhällesbaserade interventioner, samt strategier för att minska efterfrågan. De interventioner som används för att stötta personer att lämna prostitution kategoriseras i peer-stöd, beteendemodifiering, traumafokuserade interventioner, ekonomisk egenmakt samt boendelösningar. Artikeln betonar dock bristen på evidens kring befintliga interventioner, samt lyfter behovet av effektutvärdering på området (Wilson et. al., 2014).

Forskningsläget kring människohandel för sexuella ändamål

I en kartläggande litteraturöversikt av Haney et al. (2020) presenteras forskningsläget gällande människohandel för sexuella ändamål i USA, med syfte att kategorisera "best practices" och identifiera rekommendationer till yrkesverksamma. Genom sökning i sju databaser identifierar studien 467 artiklar publicerade mellan januari 2000 och mars 2019, varav 87 artiklar inkluderas i översikten. Delar av översikten rör kunskap- och medvetandehöjning (n=21) samt service- och programimplementering (n=12). Ett flertal av de inkluderade studierna indikerar att till och med minimala utbildningsinsatser gällande människohandel kan ge signifikanta effekter på yrkesverksammars förmåga att identifiera utsatta. En studie visar hur en 20-minutersintervention kraftigt ökade yrkesverksammars (n=180) tilltro till sin egen förmåga att identifiera offer för människohandel, såväl som förmågan att behandla målgruppen (Chisolm-Straker et al., 2012). En studie med liknande målgrupp (n=168) visade att en majoritet

saknade tidigare utbildning om människohandel, men att 48 procent efter utbildning korrekt kunde identifiera offer för människohandel efter granskning av två case (Beck et al., 2015).

Prevention för riskgrupper

Ett antal studier utgjordes av utvärderingar av preventionsprogram för riskgrupper. Ett 10-veckor långt psykoedukativt program för unga visade att trygga, uppmuntrande och vänliga miljöer främjande gruppens resiliens. Skyddsfaktorer för målgruppen innefattade självförtroende, kunskap (om exempelvis exploatering, manipulation och hälsosamma relationer) samt trygga platser att utforska värderingar bland föräldrar, jämnåriga och närstående (Countryman-Roswurm & Bolin, 2014). Genom fokusgrupper med unga (n=48) som deltagit i en förebyggande insats i form av websidor och filmer, framkom att självkänsla, förmågan att be om hjälp och hälsosamma relationer kan förebygga sexuell exploatering av barn och unga (Murphy et al., 2016). En annan studie redogör för ett 8-veckors-program riktat mot en riskgrupp bestående av afroamerikanska flickor på högstadiet (n=36). Begränsat socialt stöd framhölls som en stark riskfaktor i gruppen och interventionen arbetade med att utveckla ökad resiliens hos målgruppen (Kruger et al., 2013).

Screening och upptäckt

Att utbilda personal på akutmottagningar (n=102) i att rutinemässigt använda screeningverktyg för människohandel visade sig i en studie av Egyud et al. (2017) leda till att 38 potentiella offer identifierades under en fem månaders period. Tio artiklar i litteraturoversikten rör screening (n=5) och upptäckt av personer utsatta för människohandel för sexuella ändamål (n=5). Bland verktygen som nämns finns riskbedömningsverktyget *Sex-Trafficking Assesment Review (STAR)* som utvecklats för att identifiera om unga löper låg, medel eller hög risk att utsättas för sexuell exploatering (Andretta et al., 2016) samt *Trafficking Victims Identification Tool (TVIT)* (Williams et al., 2018). I en studie av Greenbaum et al. (2018) presenteras ytterligare ett kort och effektivt screeningverktyg baserat på sex frågor för att upptäcka människohandel hos unga i hög risk. En studie av Mumma et al. (2017) utvärderar ett 14 frågor långt screeningverktyg som använts på akutmottagningar.

Stöd och behandling

Flera studier (n=12) redogjorde för stöd- och behandlingsinsatser för personer med erfarenhet av människohandel för sexuella ändamål. Rädsla och stigma tycktes utgöra de främsta hindren för målgruppen att söka stöd. Andra faktorer som påverkade var rädsla för att bli bedömd, att behöva bli sedd som ”offer”, brist på tystnadsplikt, rädsla för polisen, upplevelser av bristande kvalitet i det stöd som erbjuds, samt behovet av att först processa sina upplevelser. Många av studierna beskriver insatser som består av ett flertal olika komponenter. Exempelvis krisinterventioner, säkerhetsplanering, utbildning, terapi/kuratorstöd och arbetsträning. Andra exempel var mentorprogram, ombonade och

hemliknande boendemiljöer, programinsatser (exempelvis *My life, my choice*²¹) socialt stöd och livskunskap. Modeller för tillhandahållande av stöd och service till utsatta uppges dock inte vara utvärderade i tillräcklig omfattning för att kunna uttala sig om vilka arbetssätt som är mest effektiva.

Kampanjer för att motverka människohandel (systematisk litteraturöversikt)

I en systematisk litteraturöversikt av Szablewska et al. (2018) presenteras studier som utvärderar eller kritiskt diskuterar kampanjer för att motverka människohandel. Genom sökning i sex databaser identifierar studien 911 artiklar publicerade innan januari 2016, varav 16 artiklar inkluderas i översikten. Trots att målet med ”sociala marknadsföringskampanjer” är att förändra beteenden, så visar översikten att ingen av de inkluderade studierna presenterar någon form av resultat-, effekt- eller processutvärdering av kampanjen i relation till den avsedda målgruppen. 14 kampanjer riktades mot särskilda geografiska områden, medan två genomfördes online. Sex kampanjer saknade helt målgruppsbeskrivning, medan sju angav en bred allmänhet. Endast tre kampanjer hade en specifik, riktad målgrupp. En av de studier som lyfts fram rör en kampanjinsats riktad mot svenska fotbollsfans under fotbolls-VM 2006 (Bucken-Knapp et al. 2012). Endast tio kampanjer hade tydligt formulerade syften och endast två av dessa innefattade beteendeförändrande mål. Endast fyra tillhandahöll tjänster som kunde facilitera agerande eller beteendeförändring, exempelvis genom telefonnummer till stödlinjer för utsatta eller nummer dit allmänheten kunde rapportera misstänkt människohandel.

Vanliga problem i kampanjer

Litteraturöversikten visar även på åtta distinkta problem som framkom i de analyserade kampanjerna:

1. Förstärker stereotyper (offer/förövare, kön, migration, prostitution)
2. Sammanblandning av migration och människohandel
3. Sammanblandning av prostitution och människohandel
4. Sexualisering och erotisering av kvinnor
5. Viktimisering – snarare än att stärka utsatta
6. Databrister
7. ”Sensationalism” - förenklande av människohandelsproblematiken
8. Avsändarens egenintressen

---

²¹ [My Life My Choice](#)

En majoritet av studierna pekade på hur kampanjer för att motverka människohandel i stor utsträckning bygger på och förstärker existerande stereotyper om ”offer” respektive ”förövare”, såväl som stereotyper kopplat till kön, migration och prostitution. Studierna var i stor utsträckning eniga om att en majoritet av kampanjerna snarare riskerar leda till en polarisering och en stigmatisering av utsatta grupper. Få kampanjer bidrog med några praktiska lösningar på dessa komplexa, sociala frågor. Bildvalen i kampanjerna bidrog snarare till att sexualisera och viktimisera kvinnorna som porträtterades, snarare än att stärka utsatta. Många av kampanjerna tycktes bygga på kraftiga förenklingar och ”sensationalism” med syfte att stärka ideella organisationers finansiering eller drivandet av en egen specifikt agenda.

Rekommendationer

Forskarna slår fast att insatser för att motverka människohandel globalt ökar, men att det fortfarande saknas en tillräcklig evidensbas som kan stödja och erbjuda riktning för policy- och kampanjutveckling. Systematiska litteraturöversikter kring ”social marknadsföring” inom andra områden visar att någon form av process-, resultat- eller effektutvärdering oftast är en integrerad del av satsningen. Szablewska et al. (2018) visar dock att detta helt tycks saknas i relation till kampanjer och medvetandehöjande insatser kopplat till just människohandel. Resultaten från studien indikerar även ett tydligt behov kring att framtida kampanjer för att motverka människohandel sträcker sig bortom enbart medvetandehöjning och kommunikation. För att vara verksamma behöver de istället utgå från social marknadsföring och syfta till att påverka beteenden. Flera av de inkluderade studierna lyfter även att kampanjer behöver komma ifrån budskap och bildval som bygger på simplificering, sexualisering och stereotypifiering. I stället bör hela spektrumet av människohandel belysas och fenomenet behöver förstås i en bredare socioekonomisk, politisk och kulturell kontext.

TEMA: SKOLBASERADE INTERVENTIONER RIKTADE MOT BARN OCH UNGA

Skolor och förskolor har en central roll att spela i ett förebyggande arbete då de når en övervägande majoritet av alla barn och unga i Sverige. I detta kapitel presenteras exempel på skolbaserade program, utbildningsinsatser och digitala interventioner riktade direkt mot barn och unga.

Identifierade metoder och arbetsätt

Universellt och primärpreventivt arbete handlar många gånger om breda normförändrande insatser som adresserar grundläggande risk- och skyddsfaktorer. Det kan handla om livskunskap, jämställdhetsfrämjande och normkritiskt arbete eller undervisning om sexualitet, samtycke och relationer. Flera av de breda, tidiga insatser som på sikt skulle kunna ha potential att förebygga sexuella övergrepp, prostitution och sexuell exploatering kommer därmed inte täckas in av denna litteraturöversikt eftersom de är av mer ”allmän” och främjande karaktär. En stor del av det universella och primärpreventiva arbetet riktat till barn och unga sker genom skolbaserade interventioner. I litteraturöversikten har ett flertal sådana program identifierats, varav de allra flesta har fokus på sexuella övergrepp mot barn.

Studiernas sammansättning

Av studierna i litteraturöversikten rör en fjärdedel (n=21) förebyggande interventioner riktade direkt mot barn och unga. Sedan 1970-talet har en stor

mängd program och material utvecklats i framför allt USA för att förebygga sexuella övergrepp mot barn. I vissa amerikanska delstater utgör interventioner mot sexuella övergrepp även en obligatorisk del av skolans läroplan (Del Campo et al., 2020). I totalt 16 studier beskrivs 12 olika skolbaserade program anpassade för olika åldersgrupper från förskola och uppåt. En studie utvärderar effekterna av högläsning ur en bilderbok och fyra studier rör digital prevention i form av webb utbildningar och olika typer av appbaserade spel. Samtliga interventioner är tänkta att genomföras i en skolkontext. Nio av studierna kommer från USA. Övriga är publicerade i Kanada, Sydkorea, Tyskland, England, Australien, Ecuador, Kina, Turkiet och Sverige.

Identifierade metoder och arbetssätt

Fyra av programmen som identifierats i litteraturöversikten har utvärderats vid ett flertal tillfällen och visat på signifikanta resultat. Det handlar om *Second Step Child Protection Unit (CPU)*, *Who do you tell?*, *Body Safety Training (BST)* och *Safe touches*. Övriga program som identifierats och som har fokus på sexuella övergrepp är *Impower*, *C-SAPE*, *I have the right to feel safe at all times*, *IGEL* och *Think first and stay safe (TFSS)*. Det finns även exempel på en intervention genom bilderböcker, men metoden saknar namn. *Bodies are not commodities* är det enda skolbaserade program för att motverka människohandel som har identifierats (Zhu et. al., 2020). Det finns även ett exempel på ett utbildningsprogram med syfte att minska risken för sexuell exploatering, men interventionen saknar namn (Weston & Mythen, 2020). Programmet *Responsible Behavior With Younger Children (RBYC)* är det enda universellt förebyggande skolprogrammet som identifierats för att förebygga ungas *utövande* av övergrepp (Ruzicka et. al., 2021). Programmet pilottestas just nu och har än så länge endast utvärderats genom en genomförbarhetsstudie publicerad 2021.

Utöver de klassiska skolbaserade programmen finns även exempel på digitala interventioner (n=4). Tre digitala interventioner har identifierats, där det svenska spelet *Parkgömmet* är en av dessa. Det har utvecklats av forskare vid Högskolan i Skövde tillsammans med kulturstiftelsen Change Attitude. Spelet är forskningsbaserat, men har hittills bara följts upp i form av en genomförbarhetsstudie (Susi et. al., 2019). De andra onlinebaserade interventionerna är *Cool and safe*, *Orbit* samt *What should I do? - SAP_MobAPP* (Müller et. al., 2014, Jones et al., 2020, Moon et. al., 2017).

Interventionernas innehåll

De skolbaserade programmen har stort fokus på ökad upptäckt och att lära barn att skydda sig själva från sexuella övergrepp. Totalt identifieras tio sådana program som har effektutvärderats i studier efter år 2014. De bygger många gånger på snarlika komponenter som benämns som "3R": *recognize*, *resist* och *report*. Ansvar tycks i stor utsträckning läggas på barnen själva att känna igen olämpliga beteenden och övergreppssituationer, att säga ifrån eller skydda sig mot dem samt att våga rapportera eller berätta för en vuxen när ett övergrepp ägt rum. De teman som berörs i programmen tycks många gånger snarlika och innefattar

kroppslig integritet, ”privata kroppsdelar” (samt att kunna namnge sina kroppsdelar), ”lämpliga” respektive ”olämpliga” beröringar, olika sätt att säga ifrån samt ”bra” respektive ”dåliga” hemligheter. Programmen innefattar ofta att barnen får identifiera trygga vuxna i sin närhet, samt att stärka barnen i att våga berätta till dess att någon lyssnar.

Befintliga kartläggningar och systematiska litteraturöversikter

Skolbaserade program för att förebygga sexuella övergrepp mot barn (systematisk litteraturöversikt)

I artikeln *School-based education programs for the prevention of child sexual abuse: A Cochrane systematic review and meta-analysis* (Walsh et al. 2018) presenteras en systematisk litteraturöversikt och metaanalys av skolbaserade utbildningsprogram. Programmen är riktade till barn mellan 5 och 18 år med syfte att förebygga sexuella övergrepp. Översikten är en uppdaterad version av en tidigare litteraturöversikt från 2007 (Zwi et al., 2007). Den uppdaterade litteratursökningen genomfördes i 15 internationella databaser och täcker in perioden 2006–2014. Sökningen resulterade i 10 218 artiklar, varav 24 studier inkluderades i den slutgiltiga översikten.

Interventionerna som inkluderats har alla utvärderats genom randomiserade kontrollerade studier (RCT). Ökad kunskap utgör det primära utfallsmåttet i en majoritet av studierna. Interventionerna som presenteras i studien har utvärderats under åren 1986 till 2013 och genomfördes i USA, Kanada, Kina, Tyskland, Taiwan eller Turkiet. Interventionernas omfattning varierar från ett tillfälle på 45 minuter till åtta sessioner á 20 minuter över flera dagar. Utvärderingarna tyder på att även kortare interventioner ökar deltagarnas kunskap om sexuella övergrepp och olika sätt att skydda sig. Runt hälften av studierna kunde även visa att kunskapseffekten höll i sig över tid (mellan 1–6 månader efter interventionen). Sex av studierna mätte även potentiell skada av interventionen i form av oro eller rädsla hos deltagarna. I de få fall där oro eller rädsla rapporterades var dessa av mild och kortvarig karaktär.

Inkluderade program och deras innehåll

Programmen fokuserar i hög grad på att undvika utsatthet och på att stärka barnens individuella kunskaper och färdigheter för att kunna skydda sig själva. Programmen syftar till att ge barnen kunskap om sexuella övergrepp och olika ”preventionskoncept”. Flera av programmen bygger på rollspel, diskussioner, filmklipp, beteendemodellering och repetitioner. Några innefattar även teater, serieböcker, hemuppgifter, målarböcker, scenarion/dilemman och frågor/svar. Några av interventionerna som nämns saknar titel och har bara utvärderats vid ett tillfälle, medan andra program återkommer och ligger till grund för utvecklingen av ”anpassade” program som även de utvärderats. Några av de program som nämns är: *Stop, Tell someone, Own your body, Protect Yourself (STOP), Child Abuse Primary Prevention Program (CAPP), Good Touch/Bad Touch program, Red Flag/Green Flag People, Children Need to Know Personal Safety Training*

Program, Feeling Yes, Feeling No, The Safe Child Program, Who Do You Tell? samt Body Safety Training (BST).

Program för att förebygga sexuella övergrepp mot barn och unga (systematisk litteraturöversikt)

Artikeln *Effectiveness of programs for the prevention of child sexual abuse: A comprehensive review of evaluation studie* (Del Campo et al., 2020) innefattar studier gällande interventioner för att förebygga sexuella övergrepp mot barn som riktats direkt till barn och unga (3–18 år). Litteratursökningen har gjorts i 10 olika internationella databaser utan tidsbegränsning. Sökningen resulterade i 2377 artiklar, varav 70 bedömdes uppfylla studiens inklusionskriterier. Studierna som inkluderats är publicerade mellan 1981 och 2017. Litteraturöversikten lyfter inte fram några särskilda program som särskilt lovande, utan gör en sammantagen analys av effekterna och utvärderingsverktygen i de inkluderade interventionerna. De inkluderade studierna presenteras dock översiktligt som bilaga till artikeln.

Olika studier använder olika utvärderingsmetodik

Utvärderingsmetodiken mellan studierna skiljer sig dock åt, vilket gör dem svåra att jämföra. En majoritet mäter effekter i form av kunskap genom enkäter med antingen multipla svar eller två svarsalternativ. Vissa utvärderingar har även använt sig av öppna frågor, strukturerade intervjuer eller olika rollspelstekniker. Färre än hälften av studierna inkluderade en kontrollgrupp och det går därmed inte att med säkerhet säga att förändringarna är en effekt av interventionen i sig. Vissa studier innehåller även begränsade frågeformulär med färre än 15 frågor. Endast åtta av de använda utvärderingsformulären har testats för sina ”psykometriska egenskaper” (det vill säga validitet, reliabilitet och responsivitet i mätverktyget). Vissa studier baserades även på små populationer.

Implementering av skolbaserade program uppmuntras

Resultaten från studierna är generellt väldigt lovande och pekar dock åt samma håll. Interventionerna har lett till positiva, mätbara effekter och innebär minimal risk för negativ påverkan. Närmare hälften av studierna innefattar även uppföljande mätningar en tid efter att interventionen avslutats. Dessa visar även att ökningen i kunskap och förmågor i stor utsträckning kvarstår i flera veckor upp till ett år efter interventionen. En viss kunskapsförlust över tid syns dock hos framför allt yngre barn. Forskarna bakom studien slår därför fast att ”förebyggande interventioner, inkluderat de oförutsedda effekter de kan orsaka, alltid är mer lönsamma än avsaknaden av interventioner” samt att det ”inte finns några kostnader som är tillräckligt påtagliga för att inte rekommendera denna typ av program” (Del Campo et al., 2020).

De menar att denna typ av interventioner har potential att få fler barn och unga att våga berätta om sin utsatthet, samt att de även kan bidra till att minska det potentiella traumat efter sexuella övergrepp genom att de utsatta får kännedom om att de inte är ensamma om sina upplevelser. Effektiviteten i programmen tycks heller inte vara beroende av varaktighet. Längre och mer omfattande program

lyckas inte visa större effekt, däremot är det av betydelse att det finns en kontinuitet i insatsen så att deltagarna genom små doser blir påmind om budskapet vid ett flertal tillfällen över tid. De påtalar samtidigt behovet av att barn och unga inte bara tilltalas som potentiellt utsatta för sexuella övergrepp, utan även som potentiella våldsutövare. Detta gäller särskilt äldre barn och ungdomar.

Utbildningsprogram riktade mot yngre barn (kunskapsöversikt)

I artikeln *Victimization Prevention Programs in Preschool and Kindergarten: Implications for Practice* tittar författarna specifikt på program riktade mot barn i förskoleåldern, då de menar att insatserna måste sättas in så tidigt som möjligt. Ju mer ett barn exponeras för ämnet, desto bättre rustade kommer de att vara med förmågor som kan bidra till deras säkerhet (Manheim et al., 2019). Studien utgör inte en systematisk litteraturöversikt, däremot presenterar författarna ett antal utvalda program som utvärderats och som uppges bygga på ”best practices” från fältet ”pedagogik för yngre barn”. Samtliga program fokuserar på att förebygga utsatthet hos de barn som deltar. De lyfter fram fem effektutvärderade program *Body Safety Training (BTS) Program*, *Parents as Teachers of Safety (PaTS)*, *Safe Touches: Personal safety training*, *Safer, smarter kids* samt *Talking about Touching*. Författarnas rekommendationer till fältet inkluderar att fokus läggs på färdighetsträning, samt att tillräckligt med tid ges för att hinna öva på dessa färdigheter. De mest effektiva programmen är de som genomförts vid fler än ett tillfälle och författarna rekommenderar även att programbudskapen repeteras över tid, samt att abstrakta koncept undviks. Budskapen behöver även förmedlas på ett sätt som ”stimulerar” barns lärande (Manheim et al., 2019). En studie från 2010 visar att personer med stor kunskap om sexuella övergrepp som även använder sig av en ”barncentrerad” kommunikation lyckas betydligt bättre med att underlätta och möjliggöra avslöjanden från utsatta barn, jämfört med lärare med en mer direkt kommunikationsstil (Barron & Topping, 2010).

Att utbilda unga om sexuell exploatering (systematisk litteraturöversikt)

I artikeln *Educating Youth About Commercial Sexual Exploitation of Children: a Systematic Review* presenterar Fraga et. al. (2019) en systematisk litteraturöversikt över engelskspråkiga artiklar som på något sätt berör utbildningsinsatser för unga, 11–17 år, om kommersiell sexuell exploatering. Sökningen är genomförd i 15 vetenskapliga databaser utan tidsbegränsningar i april 2017. Sökningen genererade 2278 unika sökträffar, varav 13 bedömdes uppfylla inklusionskriterierna. Studierna är publicerade under perioden 2006–2016 och drygt hälften (n=7) utgjordes av så kallade ”think pieces”. Knappt hälften (n=6) av artiklarna bidrog med rekommendationer för att utbilda unga om kommersiell sexuell exploatering baserat på formativ forskning eller befintlig litteratur.

Olika typer av utbildningsinterventioner

Exempel på utbildningsinterventioner som berörs i de inkluderade studierna är kampanjer, filmer, kursplaner, informationsmaterial, samt uppsökande

verksamhet, case management och stödgrupper till unga i riskgrupp. En majoritet av insatserna var universella interventioner. En rekommenderad åldersgrupp framgår inte alltid, men i de fall då ålder specificerades riktades insatsen oftast till unga i högstadie- eller gymnasieålder. Oftast rekommenderades skolan som arena, men insatserna genomfördes även i ungdomsgrupper, lokala ungdomscenter eller online. Ingen av artiklarna nämnde behovet av kunskap eller utbildning hos de individer som ska utbilda de unga. Som facilitatorer nämns exempelvis lärare, socialarbetare, företrädare för lokala organisationer, ungdomsvårdare, föräldrar eller unga själva.

Få studier möjliggör för replikering eller spridning av metoderna

Bland innehållet i utbildningsinsatserna syns generell kunskap och dynamiker bakom sexuell exploatering (n=5), varningstecken och riskfaktorer (n=5), hjälpsökande och resurser (n=5) och förövertaktiker (n=4). Ingen av de identifierade studierna redogjorde för en rigoröst utvärderad intervention med kontrollgrupp eller utforskande av kortsiktiga respektive långsiktiga effekter. Få studier redogjorde för detaljerad information som möjliggör vidare utvärdering, replikering eller spridning av metoderna, så som programstruktur, omfattning, innehåll, aktiviteter, metoder för genomförande eller förändringsteorin bakom insatsen. Resultaten visar tydligt att forskning på området är knapphändig. Litteraturoversikten påtalar behoven av framtida forskning som undersöker genomförbarhet, acceptans och effektivitet kopplat till utbildningsinsatser om kommersiell sexuell exploatering för unga för att kunna ge vägledning gällande effektivt innehåll, omfattning och format.

Skolbaserat arbete för att förebygga sexuell exploatering ("rapid evidence assessment")

I den brittiska kartläggningen *Child sexual exploitation prevention education – a rapid evidence assessment* (Bovarnick & Scott, 2016) undersöks evidensläget för förebyggande utbildningsinsatser kring sexuell exploatering i en skolkontext. Kartläggningen hittar dock inga utvärderade program som specifikt adresserar sexuell exploatering, utan sammanställer i stället lärdomar från närliggande skolbaserade interventioner för att förebygga exempelvis sexualiserat våld och övergrepp. De interventioner som identifieras i en brittisk kontext är relativt få, småskaliga och sällan väldesignade. De tycks primärt fokusera på attityder och kunskap snarare än beteendeförändring.

Framgångsfaktorer vid implementering

Utifrån utvärderingar och forskning kring preventionsprogram för barn och unga i en skolkontext identifierar författarna ett antal faktorer som kan främja implementeringen och bidra till ökat genomslag:

- Skolors engagemang och beredskap för att introducera interventioner
- Hela-skolan-ansatser som innefattar all personal, nolltolerans mot kränkningar, rutiner och riktlinjer, samt inkludering av föräldrar och andra lokala aktörer

- Interventioner som svarar upp mot upplevda behov och som anpassats till den specifika målgruppen och kontexten.
- Varierad metodik och olika typer av aktiviteter som tar hänsyn till olika inlärningssätt.
- Varaktighet över flera månader – snarare än punktinsatser. Regelbundna sessioner och upprepning av budskap för att behålla effekt.
- Innehåll som utmanar attityder kring kön och relationer som understödjer skadliga beteenden
- Hittar en balans mellan att genomföra väldesignade och testade program, men med flexibilitet till kontexten och den aktuella målgruppen
- Trovärdighet, acceptans och ledarstil hos dem som utbildar
- Barn och ungas aktiva deltagande (även i planering och genomförande)
- Kunskap kring kopplingen mellan riskfaktorer, särskild sårbarhet och sexuell exploatering. Särskilda resurser och riktat stöd till unga i riskgrupp behövs, med tydliga rutiner för hänvisningar av unga som redan är utsatta.

Kartläggningen lyfter även att väldesignade program med hög intensitet kan bidra till ökat självförtroende, ökad kunskap och förändrade attityder, men att de ofta visar små effekter på faktiska beteenden. Att skapa interventioner som förändrar sexuella beteenden och relationsnormer är utmanande, då dessa i hög grad understöds av starka sociala normer, attityder och beteenden som speglar genus- och maktrelationer i samhället i stort. Skolbaserade program behöver därmed alltid vara del av ett större förändringsarbete som sker på flera nivåer parallellt.

Skolbaserade program

Studier med fokus på sexuella övergrepp

Responsible Behavior With Younger Children (RBYC) – ett universellt förebyggande skolprogram för att förebygga ungas utövande av övergrepp

Forskare vid universitet i USA har utvecklat och pilottestat just nu genomförbarheten för ett universellt förebyggande skolbaserat program riktat till 11–13-åringar (Letourneau et al., 2017, Ruzicka et al. 2021). Programmet fokuserar på att förebygga ungas *utövande* av sexuella övergrepp mot yngre barn. Programmet är tänkt att kunna användas som fristående intervention eller integreras tillsammans med andra preventionsinsatser eller undervisning kring sexualitet och samlevnad. Programmet *Responsible Behavior With Younger Children (RBYC)* bygger på tio klassrumssessioner på 45 minuter vardera. Programmet är kunskapsbaserat och adresserar riskfaktorer för övergrepp mot barn och innehåller bland annat sexualkunskap, skillnad i barns utveckling i olika

åldrar, perspektivtagande och empatiträning. Programmet syftar även till att öka förståelsen för var sexuella övergrepp mot barn är, varför det uppstår, vem som bär ansvaret samt hur deltagarna kan undvika, förebygga och ingripa mot det.

Programmet kommer inkludera både utsatthet för och utövande av sexuella övergrepp, såväl som ett åskådarperspektiv. Programmet bygger på ”best practices” från andra preventionsprogram riktade mot unga och lägger fokus på att deltagarna får träna på beteendeförändring (t.ex. genom rollspel). Det innehåller även en komponent som involverar föräldrarna, genom fyra elevfaciliterade hemuppgifter för att väcka samtal mellan barn och vårdnadshavare. Även detta har visat sig framgångsrikt i tidigare preventionsprogram riktade mot barn och unga (Letourneau et al., 2017, Ruzicka et al. 2021). Fokus i programmet ligger på motivation till ansvarsfullt agerande, snarare än skuldbeläggande. Interventionen innefattar ett traumamedvetet genomförande, information om stödverksamheter samt att beredskap ska finnas hos elevhälsan i anslutning till genomförandet.

I en studie av Ruzicka et. al. (2021) utvecklas och utvärderas pilottestningen av programmet genom fokusgrupper och intervjuer med lärare (N=25), elever (n=10) och föräldrar (n=4). Testningen av materialet har fått ett positivt bemötande av samtliga tre grupper som alla uttalat ett starkt stöd för att adressera frågan om utövande och utsatthet för sexuella övergrepp i en grundskolekontext. Feedbacken från målgrupperna har legat till grund för den fortsatta programutvecklingen.

Second Step Child Protection Unit (CPU)²² – ett omfattande skolprogram

I litteraturoversikten inkluderas fyra olika artiklar som rör *Second Step Child Protection Unit (CPU)* i USA (Nickerson et. al., 2017; Nickerson et. al., 2019; Nickerson et. al., 2021; Manges et. al., 2020). Programmet tycks genomarbetat och presenterar en logisk modell (programteori) för interventionen som utöver lektioner och repetitionsövningar med elever även inkluderar både utbildning och resurser för personal, material till vårdnadshavare, samt strategier för att skapa trygga och stödjande miljöer (Nickerson et. al. 2018). Programmet innefattar sex lektioner under 8-10 veckor och riktar sig till barn från förskoleklass upp till årskurs fem (Nickerson m.fl., 2021). Studierna följer även upp programtrogenhet vid genomförandet och rapporterar god följsamhet i den aktuella studien. Insatsen har signifikant förbättrat utfallet gällande elevernas kunskaper och förmågor att känna igen, rapportera och avvisa otrygga och sexuellt kränkande situationer. Även lärare-studentrelationerna har förbättrats för deltagarna i interventionen. Störst effekt rapporteras för barn i förskoleåldern (Nickerson et. al. 2018).

Who do you tell? – ett utbildningsprogram för årskurs 1–6

Who do you tell? är ett forskningsbaserat utbildningsprogram som utvecklades i Kanada redan på 1980-talet och som fått stor spridning sedan dess. Programmet

---

²² [Child Protection Unit | Child Abuse Prevention | Second Step](#)

riktar sig till grundskoleelever i årskurs 1–6. Programmet syftar till att lära deltagarna att känna igen kränkande sexuella beteenden och hälsosamma relationer, lära sig som om kroppslig integritet, samt att uppmuntra dem att söka stöd för att minimera de negativa effekterna av sexuellt våld. Programmet leds av två ämneskunniga utbildare och bygger på två sessioner om 45–60 minuter vardera. Programmet innehåller åldersanpassade material och innefattar diskussioner, bildmaterial, kortfilmer, rollspel och bildkort (med flera olika hudfärger och religiösa attribut). Till programmet hör även lärarutbildning, föräldraträffar, informationsmaterial till föräldrar och uppföljande kommunikation med barnen och deras vårdnadshavare. Programmet innefattar även ett flertal komponenter för att säkerställa kvalitet i implementering och programtrogenhet.

Randomiserade kontrollerade studier (n=231) visar att elever som tagit del av programmet ökar sina kunskaper både gällande olämpliga och lämpliga beröringar (Tutty, 2014). I fokusgrupper med elever (n=116) mellan 6 och 12 år följer Tutty m.fl. (2014) även upp programmet kvalitativt 2–3 månader efter deltagande för att fånga barnens egna röster och upplevelser av programinsatsen. Tutty m.fl. presenterar även en omfattande uppföljning (n=6198) från implementeringen på 50 olika grundskolor i Calgary, Kanada, under åtta års tid (2010–2017). Uppföljningen baseras på ett förkortat mätinstrument som visar en signifikant kunskapsökning för samtliga åldersgrupper i årskurs ett till sex (Tutty, 2020).

Body Safety Training (BST) – ett program som anpassats för yngre barn

Ett program som enligt studier anpassats till ett flertal olika länder är *Body Safety Training (BST)*. I en studie av Tunc m.fl. (2018) har programmet språk- bild- och innehållsanpassats av en turkisk expertgrupp. Det anpassade programmet har sedan testats med barn i åldern 3–6 år (n = 83) på fem olika förskolor i Turkiet. Interventionen innefattade sju sessioner på 20–25 minuter vardera som genomfördes under en vecka. En månad efter interventionen uppvisar de deltagande barnen en signifikant och kraftig ökning för samtliga uppmätta förmågor (”säga”, ”göra”, ”berätta” och ”rapportera”). De ser även en mindre, men signifikant, ökning gällande attityder (personlig säkerhet) samt kunskaper om lämpliga och olämpliga beröringar. Samtidigt uppvisar även kontrollgruppen vissa signifikanta förändringar gällande attityd och ”lämplig beröring”. Kontrollgruppens ökning analyseras inte i studien.

Safer, smarter kids²³ - ett program testat i förskoleklasser

Programmet *Safer, smarter kids* är utvecklat utifrån ”best practises” inom området ”pedagogik för yngre barn”. Det bygger på en blandning mellan information och färdighetsträning, erbjuds vid upprepade tillfällen och inkluderar även föräldrar för på så sätt bidra till att förstärka programmets budskap även i hemmet. I en

---

²³ <https://laurenkids.org/resources/safer-smarter-schools/>

studie av Brown (2016) levererades programmet i 54 olika förskoleklasser i Florida, USA. Programmet genomfördes i form av sex stycken 30 minuters-lektioner under lika många veckor. Deltagarna (n = 1169) uppvisade en stor kunskapsökning direkt efter genomgången program. Ingen kontrollgrupp användes i utvärderingen.

Safe touches²⁴ - ett program för förskola upp till tredje klass

Safe Touches är ett skolbaserat preventionsprogram för att förebygga sexuella övergrepp mot barn som riktar till elever från förskola upp till tredje klass. Interventionen bygger på en 50 minuter lång, interaktiv workshop. Med hjälp av dockor rollspelas olika scenarion som ska hjälpa barn att lära sig och öva på olika "säkerhetskoncept". Barnen får även en åldersanpassad aktivitetsbok om kroppslig integritet och säkerhet som kan användas hemma tillsammans med vårdnadshavare. Interventionen innefattar även en standardiserad rutin för att följa upp med elever som antyder att de varit eller blir utsatta. Programmet har utvärderats i USA och effektutvärderas endast genom kunskap (CKAQ, se avsnitt nedan om utvärderingsläget). Utvärderingen visar en signifikant ökning gällande kunskap om "olämpliga beröringar" bland de elever (n=492) som tagit del av interventionen. Däremot ses ingen ökning gällande kunskap om "lämpliga beröringar" (Pulido et al., 2015). I en separat studie redovisas dock en uppföljning fyra veckor efter genomförandet (n=411) och där rapporteras en signifikant ökning av kunskap för samtliga delar av mätinstrumentet (Holloway & Pulido, 2018).

IMpower – en intervention testad i flera olika länder

IMpower är ett 12-timmar långt skolbaserat program för elever på grundskolan med fokus på självförsvar, självkänsla och kroppslig integritet. Programmet har tidigare implementerats i bland annat Kenya och Malawi. I en studie av Katie M. Edwards et. al. (2020) har programmet anpassats tillsammans med personer ur ursprungsbefolkningen i USA och därefter pilottestats på skolor i ett reserverat. Programmet innehåller även en omfattande 4-veckors-utbildning för de vuxna som ska leda interventionen. Utvärderingen visar på en signifikant kunskapsökning hos de deltagande eleverna (n=48), men urvalsgruppen är liten och kontrollgrupp saknas.

C-SAPE – ett skolbaserat program för årskurs fem

I en studie av Kim och Kang (2015) testas det skolbaserade programmet C-SAPE med sydkoreanska elever i årskurs fem. Programmet omfattar sex lektioner á 40 minuter och bygger på varierad didaktik i form av föreläsningar, grafiska material, case, gruppdiskussioner, quiz, rollspel, nyheter och videos. Studien rapporterar en signifikant ökning gällande elevernas självförsvarsförmågor, däremot uppvisas ingen signifikant kunskapsökning gällande elevernas generella kunskaper om

---

²⁴ [Safe Touches | NYSPCC](#)

sexuella övergrepp mot barn. Studien bygger dock på en liten urvalsgrupp (n=39) och kontrollgrupp (n=50).

I have the right to feel safe at all times – en intervention testad i flera olika länder

Programmet *I have the right to feel safe at all times* har implementerats i ett flertal länder i Afrika och Latinamerika (Escartin 2002). Programmet arbetar med att öka barns självförtroende, identifiera ett personligt skyddsnet, bra/dåliga hemligheter, lämplig/olämplig beröring, att undvika risksituationer, rätten att säga nej, att avslöja övergrepp som skett och att övergrepp aldrig är barnets fel. Programmet bygger på utbildning av lokala utbildare (lärare) och genomförs med elever under 10 veckor. I en studie av Bustamante et al. har programmet anpassats för grundskoleelever (n= 939) mellan 7 och 12 år i Ecuador. Programmet visar på en ökning av deltagarnas kunskaper direkt efter insatsen, såväl som efter sex månader. Tydligast resultat ses gällande kunskapen om att alla hemligheter inte behöver bevaras. Det svåraste budskapet för barnen att tillgodogöra sig är att förövare inte behöver vara främlingar, utan även kan vara personer de litar på (Bistamante et al., 2019).

IGEL – en tysk intervention för elever och skolpersonal

Det tyska programmet IGEL innefattar ett skolbaserat program för elever i grundskolan, såväl som utbildningsmoduler för skolpersonal. Insatsen utgörs av två workshops och material för personal, samt sju klassrumssessioner med barnen. Programmet vill både stärka barns förmågor att skydda sig själva mot sexuella övergrepp samt stärka skolpersonalens medvetenhet om frågorna och stärka deras förmåga att identifiera och agera vid olämpliga situationer. Utvärderingen är en kvasiexperimentell studie genomförd av Czerwinski et. al. (2018) med elever i årskurs tre (n = 291) på 12 tyska grundskolor. Utvärderingen bygger på enkäter med barn och deras föräldrar före, samt vid två tillfällen efter genomförd intervention. Utvärderingen visar lovande resultat. Deltagarna uppvisar en signifikant ökning av kunskaper, förväntat beteende och identifikation av sexuella övergrepp. Inga signifikanta negativa effekter uppvisas. Studien visar samtidigt på signifikant lägre resultat bland elever med utländsk familjebakgrund samt pojkar.

Think first and stay safe (TFSS) – en omfattande utvärdering av reella utfall

Programmet *Think first and stay safe (TFSS)* är ett skolbaserat program som under flera år implementerats för elever på grundskolor i Indiana, USA. Programmet är åldersanpassat och lära barn känna igen tecken på potentiellt farliga situationer och hitta strategier för ökad säkerhet (inklusive att uppmuntra barn att känna igen och rapportera utsatthet). I en studie av Elfreich et al. (2020) ser forskarna ett signifikant samband mellan att ha deltagit i programmet och att sedan våga berätta om utsatthet. Barn som troligen har utsatts för sexuella övergrepp och som deltagit i programmet har signifikant högre sannolikhet än andra barn att ”avslöja” vad som hänt i samband med förhör. Studien av Elfreich et. al. är en av få som tittar på verkliga utfall och inte förmodade effekter av preventionsprogram.

I artikeln *Sexual Abuse Disclosure Mediates the Effect of an Abuse Prevention Program on Substantiation* har Elfreich et. al. (2020) valt att titta på huruvida skolbaserade program har någon effekt på barns benägenhet att berätta om egenupplevd utsatthet. Under 2016–2018 genomgick 416 barn en utredningsintervju²⁵ på ett Children's Advocacy Centre (CAC) i Indiana, USA, efter anmälan om misstänkta övergrepp. Barnen hade alla gjort ”informella” avslöjanden innan den formella intervjun. Av de aktuella barnen hade 82 stycken gått på skolor som implementerat det skolbaserade preventionsprogrammet *Think first and stay safe (TFSS)*. Barnen hade tagit del av programmet mellan ett och nio år tidigare. 237 gick på skolor som inte implementerat några preventionsprogram och 97 barn uteslöts ur analysen eftersom det inte gick att fastställa om de gått på en skola som implementerat TFSS eller inte.

Analysen visar att barn som hade tagit del av TFSS-programmet på sin skola hade signifikant högre sannolikhet att ”avslöja” och berätta om att de utsatts, jämfört med barn som inte deltagit i programmet. 77 procent (n=63) av barnen som deltagit i programmet valde att berätta om utsatthet under intervjun, jämfört med 65 procent (n=153) av de som inte genomgått programmet. De signifikanta sambanden kvarstod även efter kontroll mot bakgrundsvariabler. Avslöjanden från barnen själva hade i sin tur även ett starkt signifikant samband till att fallet kunde styrkas. 68 procent av fallen där barnen berättat ledde till att fallet kunde styrkas i rätten, jämfört med 8 procent av fallen där barnen inte själva berättade (Elfreich et al., 2020).

Bilderbok – en pilotstudie av fyra olika versioner

I en studie från Kina testas högläsning ur en bilderbok för förskolebarn (n=180) som metod för att öka barns förmågor att skydda sig själva. Boken testas för i fyra olika versioner för fyra olika interventionsgrupper, med människo- respektive djurkaraktärer samt med ett ”positivt” budskap som modellerar korrekt beteende, respektive ett ”negativt” budskap där barnet inte säger ifrån. I boken ställs huvudpersonen inför tre situationer med olämpliga beteenden från en äldre pojke i grannskapet. Boken blir uppläst av en utbildad berättare som uppmuntrar barnen att engagera sig i aktivt lärande utifrån berättelsen genom att ställa frågor om handlingen och karaktärerna och låta deltagarna modellera beteenden och öva färdigheter.

Effektutvärderingarna visar att barnen som tagit del av bokuppläsningen i högre grad än barn i kontrollgruppen kunde identifiera beteenden som olämpliga (”recognition skill”) och även verbalt neka en fråga om beröring (”refusal skill”). Signifikant större effekter uppvisas i gruppen som tagit del av berättelsen utifrån en ”positiv” vinkel där avisande beteenden modellerats av huvudpersonen, jämfört med gruppen som tagit del av det ”negativt” vinklade utfallet. Barnen i den ”positiva” gruppen har större sannolikhet att komma ihåg bokens budskap, vara positivt inställda till budskapet, öka sin upplevda egenförmåga och att avvisa

---

²⁵ "forensic interview"

frågor om beröring. Valet av karaktär tycks inte ha påverkat utfallet lika tydligt (Huang et. al., 2020).

Studier med fokus på sexuell exploatering och människohandel

Bodies are not commodities – att engagera elever mot människohandel

I en amerikansk studie av Zhu et al. (2020) görs en kvalitativ utvärdering för att undersöka hur studenter känner och omsätter engagemang för att motverka människohandel efter att ha deltagit i det 5 dagar långa skolbaserade programmet *Bodies are not commodities*. Studien undersöker även vilka framgångsfaktorer och utmaningar lärare stött på i samband med implementering. Programmet har genomförts med elever i årskurs 9 och 10, men i övrigt innehåller artikeln bristfällig information om urval och antal deltagare, såväl som kontext och programupplägg. Innehållet innefattar bland annat slaveriets historia i USA, människor som "handelsvaror", social rättvisa, preventiva metoder (skydd, lagföring och partnerskap), samt indikationer på människohandel. Kunskap förmedlas genom föreläsningar, diskussioner, handlingsplansarbete, interaktiva övningar, multimedia material och utveckling av egna interventioner.

Genom klassrumsobservationer och fokusgrupper med elever (n=17) och lärare (n=3) framkommer att programmet i mycket hög grad skapat engagemang hos deltagarna. Ökad medvetenhet, en mer realistisk bild av människohandel, kännedom om varningstecken samt kännedom om lokala stödresurser rapporteras hos deltagarna. Interventionen har även lett fram till att elever bl.a. startade en studentorganisation, genomförde kampanjer, bjöd in talare till skolan, volontärarbetade i stödverksamheter samt skrev brev till kongressledamöter. Många deltagare visade sig även ha erfarenheter av människohandel bland egna släktingar och familjemedlemmar. Även lärarna rapporterade ökade kunskaper, förbättrad vokabulär och begrepp kring frågorna samt ökad trygghet i att utbilda om frågorna. Zhu et al. menar att detta tyder på att ett skolbaserat program om människohandel kan bidra till att såväl lärare som elever blir förändringsagenter med ökad kunskap, engagemang och förmåga till kritiskt tänkande.

Utbildningsinsats för att förebygga sexuell exploatering

I en studie av Weston et. al. (2020) undersöks ungas upplevelser av ett utbildningsprogram med syfte att minska risken för sexuell exploatering. Programmet bygger på storföreläsningar och riktat arbete mot riskgrupper som genomförts på skolor och universitet i Storbritannien. Innehållet varierar till viss del utifrån facilitatorerna, men baseras på ett gemensamt "utbildningsprotokoll". Programmet syftar till att stärka ungas riskmedvetenhet och säkerhet online, samt att få dem att anamma riskhanteringsstrategier. Innehållet har huvudsakligen ett "avskräckande" fokus som bland annat innefattar juridik kring barnpornografiskt material, varningar om sociala medier, förövares möjligheter online samt att hantera sitt onlinebeteende på säkra rätt. Insatsen följs upp genom en kvalitativ studie baserad på semi-strukturerade intervjuer med föräldrar (n=5) och nyckelaktörer i implementeringen (n=17), fältobservationer och fokusgrupper

med unga (n=43). Fokus i uppföljningen har legat på deltagarnas engagemang, upplevd relevans och effekter.

Uppföljningen visar att ett ungdomsperspektiv saknas i interventionen. Deltagarna upplevde att fokus i interventionen låg på ”worst-case-scenarios” snarare än vardagshändelser de själva kunde relatera till, vilket skapade avståndstagande. Det upplevdes saknas en koppling mellan interventionens ”avskräckande” budskap och ungas egna erfarenheter och dagliga beslutsfattande, risker och val. Ett repressivt fokus på juridik, straff och konsekvenser mindes av de unga, men väckte inte engagemang. Interventionen upplevdes som abstrakt med för mycket pekpinor och förmedling av stereotypa ”förövarprofiler”. Deltagarna efterfrågade stöd i hur de kan hantera situationer som redan uppstått och en problematisering av våldsutövarers taktiker, snarare än att fokusera på vad de *inte* ska göra, internsäkerhet och att reglera sina egna beteenden.

Forskarna lyfter fram att interventioner behöver nyanseras och tydligare utgå från ungas egen vardag och hur de navigerar i teknologi, relationer/sexualitet och sociala nätverk. Mer utrymme krävs för diskussion, reflektion, nyansering och komplexitet. Ingen effektutvärdering är genomförd och artikeln presenterar en begränsad metodbeskrivning.

Digital prevention för barn och unga

Spelbaserat lärande har tidigare visat sig kunna leda till ökat engagemang och motivation och bidra till ökad problemlösningsförmåga, kritiskt tänkande, samarbete och beslutsfattande (Jones et al., 2020). De digitala interventionerna möjliggör för eleverna att öva sina färdigheter genom interaktiva val där de ställs inför olika scenarion eller beteendeval. Müller et. al. (2014) framhåller dock att webbaserade insatser inte kan ersätta traditionella preventionsprogram som möjliggör diskussion, social interaktion, rollspel och ”övning”. Förebyggande interventioner online kan dock utgöra ett kostnadseffektivt komplement när traditionella face-to-face-program inte finns tillgängliga. Onlinebaserade interventioner möjliggör även för elever att tillgodogöra sig kunskap i sin egen takt och de kan användas som repetition efter att andra klassrumsbaserade program implementerats (Müller et. al., 2014).

Parkgömmet²⁶ - ett spel för att öka barns riskmedvetenhet om grooming

Forskare vid Högskolan i Skövde har tillsammans med kulturstiftelsen Change Attitude utvecklat Parkgömmet - ett forskningsbaserat spel för att öka barns riskmedvetenhet online i syfte att minska risken att utsättas för grooming i sexuella syften. I en studie av Susi et. al. (2019) beskrivs utvecklingsprocessen, spelmekanismerna samt målgruppens upplevelser av spelet. Parkgömmet är ett äventyrsspel för 8-10 åringar och bygger på ett fysiskt brädspel kombinerat med digital interaktion via en surfplatta. Spelet genomförs offline i klassrum och följs upp av lärarledda samtal. I metodmaterialet finns samtalskort, förslag på

---

²⁶ [Parkgömmet \(parkgommet.se\)](http://parkgommet.se)

frågeställningar och mer information om grooming. Spelet är utvecklat med utgångspunkt i en omfattande analys av strategier och utvecklingen i autentiska groomingchattar.

Spelet går ut på att deltagarna ska gömma skatter i en park, varefter de får ledtrådar om var skatterna finns. Eleverna ska sedan bevara hemligheterna i form av "ledtrådkort". Under spelet får de textmeddelanden från en anonym källa som använder sig av fyra olika strategier (hot, smicker, mutor och tvång) för att få barnen att ta bilder på sina ledtrådar och skicka. Spelarna får praktisk erfarenhet av beslutsfattande och konsekvenser i form av situationer som eskalerar. Spelet innehåller inget skrämmande eller sexuellt innehåll. Forskarna har observerat pilottestningen i tre olika skolor och deltagarna (n=70) har därefter medverkat i fokusgrupper. Målgruppen har gett synpunkter på positiva och negativa delar i spelet, grafiken, djuravataren, ljud och röster samt textmeddelanden. Spelet uppfattades i hög grad som ett roligt spel som väckte diskussion och engagemang. Unga 11–12 år "genomskådade" dock snabbt spelet, vilket tyder på att spelkonceptet inte lämnar sig för äldre barn utan bör riktas till den tilltänkta målgruppen (8–10 år). Förändringar i grafik och instruktioner har genomförts baserat på feedback från fokusgrupperna. Spelet lanserades till svenska skolor 2019–2020, men ingen effektutvärdering är genomförd än.

Cool and safe²⁷ - en onlinebaserad utbildning för elever i grundskolan

Den onlinebaserade utbildningen "Cool and safe" riktar sig till elever i grundskolan och bygger på fem moduler. Det är en kostnadsfri utbildning som finns att tillgå online på franska och tyska. Utbildningen berör bra och dåliga känslor respektive hemligheter, samt risksituationer med främlingar, online och bland bekanta/familjemedlemmar. Utbildningen har fem moduler och beräknas ta två timmar, men kan genomföras i eget tempo. Utbildningen varvar filmklipp, berättelser, uppgifter, spel och val mellan olika beteendialternativ.

Utbildningen är utvärderad genom en klusterrandomiserad kontrollerad studie (RCT) med kontrollgrupp (n=149) på fem tyska grundskolor. Utvärderingen visar att insatsen inte leder till några negativa effekter i form av ökad oro. Deltagarna (n= 137) visar på en signifikant ökning av kunskaper, minskad benägenhet att dölja sina känslor samt en positiv ökning i förväntade skydds beteenden (Müller et. al., 2014). Effekten rapporteras vara medel till stor, men en potentiell "takeffekt" anges gällande förväntade beteenden.

Orbit²⁸ - ett interaktivt webbaserat spel för barn 8–10 år

I Australien har forskare utvecklat det interaktiva spelet "Orbit" som riktar sig till barn mellan 8 och 10 år. Orbit är ett kostnadsfritt och webbaserat spel som är tänkt

---

²⁷ <https://www.coolandsafe.eu/>

²⁸ <http://orbit.org.au/csa/>

att används i skolor som en del av läroplanen. Spelet består av fem kapitel på totalt åtta timmar och 20 minuter (1:20-2:00 timmar vardera) och är tänkt att spelas under en tidsperiod på 5–10 veckor. Spelet kompletteras även med omfattande stödmaterial och lärarhandledning. Syftet var att fylla ”luckor” som identifierats i tidigare interventioner. Orbit erbjuder en mer omfattande intervention över tid som bygger på elevernas aktiva deltagande och som erbjuder återkommande färdighetsträning. Spelet inkluderar även teman som genom forskning identifierats som relevanta, men som saknas i många av de mer traditionella preventionsprogram som finns för att förebygga sexuella övergrepp mot barn.

Teman som inkluderats i Orbit är bland annat övergrepp av kända vuxna, omfattande groomingprocesser, olämpligt användande av ”vuxenauktoritet”, övergrepp som inte inkluderar fysisk beröring och kunskap om att även sexuella övergrepp kan medföra ”njutning” och därmed leda till skuld och skam. Spelet trycker även på att barns säkerhet är vuxnas ansvar och att utsattheten aldrig är barnets eget fel. I utvärderingen slumpades 6 grundskoleklasser (n=139) till antingen kontrollgrupp, till att enbart spela spelet eller till att både spela spelet och ta del av efterföljande klassrumsdiskussioner. Utvärderingen visar dock inte på några signifikanta skillnader mellan de två olika interventionsgrupperna. En signifikant ökning i kunskap hos de båda interventionsgrupperna syns bara när de elever som inte slutfört spelet i sin helhet (n=20) sorterades bort ur analysen. Forskarna noterar dock en potentiell takeffekt i mätverktygen, då höga startvärden noteras (75 procent korrekta svar före interventionen) (Jones et al., 2020).

What should I do? (SAP_MobAPP) – en mobilapp för elever i grundskolan

I en sydkoreansk studie av Moon et. al. (2017) utvecklas och utvärderas en forskningsbaserad mobilapp riktad mot barn i grundskoleålder, med syfte att förebygga utsatthet för sexuella övergrepp. Den interaktiva mobilappen har en inledande film och ljudeffekter, därefter presenteras olika scenarion följt av frågan "Vad ska jag göra?". I två olika versioner av appen presenteras 8 olika inomhus- respektive utomhusscenarion med olika typer av förövare (klasskompis, grannar, främlingar, kusin eller ett syskons kompis). Elever (n=15) från två olika grundskolor i Sydkorea har antingen testat appen 40 minuter i veckan under tre veckor eller ingått i en kontrollgrupp. Kontrollgrupperna har istället fått ta del av innehållet genom en bok (n=15) eller webbaserat (n=15). Beskrivning av randomisering och urvalsprocess saknas.

Utvärderingen baseras på för- och eftermätning, samt en uppföljning fyra veckor efter avslutad intervention. Utvärderingen baseras på 10 frågor gällande kunskap om kroppslig integritet och olämpliga sexuella beteenden, samt 10 frågor gällande upplevda färdigheter i att identifiera övergreppssituationer samt att undvika övergrepp. Utvärderingen visar att deltagarna signifikant ökade sin förmåga att känna igen sexuella övergrepp och sina upplevda förmågor att hantera övergreppssituationer. Ökning kvarstod efter fyra veckor. Inga statistiskt signifikanta skillnader uppvisas mellan de tre interventionsgrupperna (app, webb, bok). Kontrollgrupp utan intervention saknas Studien baseras på en liten

urvalsgrupp (n=45), med stort bortfall. Takeffekter och höga startvärden rapporteras. Förändringarna motsvarar bara korrekt svar på 1–2 frågor.

Analys

Utvärderingsläget

I detta avsnitt ges en samlad beskrivning och analys av studiernas utvärderingsdesign och olika utfallsmått som använts inom det aktuella tematiska området. Här presenteras även övergripande tendenser gällande utvärderingsläget och utvärderingarnas resultat, samt eventuella slutsatser gällande utvärdering och resultat som framkommit i tidigare litteraturöversikter.

Utvärderingsdesign

RANDOMISERADE KONTROLLERADE STUDIER MED FOKUS PÅ KUNSKAP

En majoritet av interventionerna är utvärderade kvantitativt (n=14), medan fem studier bygger på kvalitativ utvärdering och två studier kombinerar både kvantitativa och kvalitativa data. Av utvärderingarna med en kvantitativ komponent utgörs en majoritet av kluster-randomiserade kontrollerade studier, RCT (n=8), följt av studier med för- och eftertest (n=4) och kvasiexperimentella studier (n=2). En majoritet av studierna mäter i huvudsak effekter i form av kunskaper och attityder. Utvärderingarna säger däremot inget om insatserna verkligen förebygger sexuella övergrepp eller om barnens faktiska förmågor att tillämpa kunskaperna i verkliga situationer. En majoritet av utvärderingarna visar dock på signifikanta positiva effekter utifrån givna utfallsmått. En implementering av liknande program rekommenderas därför i stor utsträckning i litteraturen.

Utfallsmått

STANDARDISERADE MÄTVERTYGG MÖJLIGGÖR JÄMFÖRELSE

En styrka i utvärderingarna av skolbaserade program för att förebygga sexuella övergrepp är att de många gånger utgår från vedertagna och standardiserade mätinstrument. Genom att samma utfallsmått används i flera olika studier möjliggörs jämförelser mellan olika studier och program. Formulären är även utvecklade över tid och de psykometriska egenskaperna för verktygen är testade. Många av utvärderingarna bygger framför allt på kunskaper och förväntade beteenden. Kunskaperna mäts många gånger genom frågor med ett fåtal svarsalternativ och effekterna presenteras ofta i form av en förskjutning av medelvärdet på en sammanlagd skala för mätinstrumentet i sin helhet. Effekterna och kunskapsförflyttningen är många gånger relativt liten (Tutty, 2014). Många av studierna rapporterar även potentiella takeffekter vid mätningarna, då kunskaperna hos främst vuxna och äldre elever många gånger är relativt höga redan innan interventionen (jfr Nickerson et. al., 2018)

VANLIGT FÖREKOMMANDE SKALOR VID UTVÄRDERING

Vanligast är att kunskap mäts genom Tuttys *Children's Knowledge of Abuse Questionnaire (CKAQ)*. Formuläret finns i ett flertal reviderade versioner och är utvecklat för elever på grundskolan. Ursprungsformuläret innehåller 33 olika frågor som rör olika typer av beröring och som besvaras med "sant", "falskt" eller "vet ej". Det är ett standardiserat mätverktyg med starka psykometriska egenskaper. Formuläret utgörs av "*The Inappropriate Touch Subscale*" på 24 frågor (intern konsistens 0.87 och test-retest-reliabilitet på 0.88) samt "*The Appropriate Touch Scale*" på nio frågor (Tutty, 1995, 1997, 2000, 2020). Ett annat standardiserat mätinstrument som används i flera av studierna är *Wurteles "What if" Situations Test (WIST)* (Wurtele, 2009). Mätinstrumentet finns i ett flertal olika reviderade versioner och baseras på sex olika "vinjetter" som testar barns förmåga att känna igen, avvisa och rapportera sexuella närmanden. Instrumentet innehåller exempel på tre "lämpliga beröringar" (exempelvis vid läkarbesök) samt tre "olämpliga beröringar". Barnet får sedan ta ställning till situationen och avgöra om det är okej för personen i berättelsen att göra det den frågar efter. Om barnet identifierar situationen som "olämplig" ställs ett antal följdfrågor om vad barnet skulle säga, göra och om det skulle berätta om situationen för någon - och i sådant fall vem. Skalan rapporterar god intern konsistens ($\alpha=.72$). (Wurtele et. al. 1998). Skalan delas upp i fyra olika mått på självförsvarsförmågor: att säga ifrån ("say"), ta sig bort från situationen ("do"), berätta för en vuxen barnet litar på ("tell") samt att rapportera genom att beskriva personen och situationen ("report") (Tunc et. al. 2018).

Resultat från utvärderingarna

KRITIK MOT EFFEKTTUTVÄRDERINGARNAS DESIGN

Samtliga tidigare systematiska litteraturöversikter på området ger en enhällig bild av att interventioner för att förebygga sexuella övergrepp mot barn ger effekt. Trots att flertalet studier visar positiva resultat så finns det likväl begränsad evidens gällande om dessa program de facto är effektiva i att hjälpa barn att skydda sig från sexuella övergrepp (Assini-Meytin et. al., 2020). Effekterna mäts framför allt genom frågeformulär som rör ökad kunskap och färdigheter kring att skydda sig själv. I en systematisk litteraturöversikt av Walsh et al. (2018) utvärderas 18 av 24 studier primärt genom frågeformulär om kunskaper, två studier tittade på kunskaper för att skydda sig själv och resterande adresserar avslöjanden. Det finns dock få studier som kan påvisa om denna kunskapsökning leder till förändring i "verkliga livet" (Del Camp et al., 2020). Få studier tittar på om insatsen lett till någon beteendeförändring hos deltagarna eller om den ökade kunskapen omsatts i praktiken. Utvärderingarna kan heller inte påvisa om insatserna exempelvis lett till ökad rapportering eller ett minskat antal faktiska övergrepp mot barn (Russel et al. 2020., Walsh et al., 2018.). Svårigheten kring att kontrollera huruvida deltagarna *förstår* och *agerar* på den nyvunna kunskapen och om insatsen därmed leder till någon verklig beteendeförändring är en inneboende begränsning i de flesta utbildningsprogram (Hudson, 2017).

EN STUDIE TITTAR PÅ REELLA AVSLÖJANDEN VID BARNFÖRHÖR

Ett fåtal äldre studier som presenteras i de befintliga systematiska litteraturöversikterna har följt upp förändringar i antalet ”avslöjade” fall av sexuella övergrepp. På grund av den känsliga frågan är det även problematiskt att tillämpa utvärderingsmetoder som används för att testa praktiska kunskaper eller beteendeförändring inom andra områden, så som exempelvis observationer eller simulering av situationer (Tutty 2014). I en äldre studie från 1986 framgår att skolor som arbetat med de aktuella preventionsprogrammen ett år senare hade fördubblat antalet fall av sexuella övergrepp som kommit till skolans kännedom, jämfört med skolor som inte genomfört några insatser (jfr Beland, 1986). I en annan äldre studie från 1995 med 2000 barn mellan 10 och 16 år uppgav 40 procent av dem som tagit del av ett preventionsprogram i skolan att kunskapen och färdigheterna de fått lära sig hade hjälpt dem i verkliga situationer. En fjärdedel hade även kunnat hjälpa en vän tack vare information de fått genom interventionerna (Finklehore et al., 1995).

I denna litteraturöversikt har endast en studie som tittat på reella utfall identifierats. Det rör en studie av Elfreich et. al. (2020) där forskarna tittat på kopplingen mellan barn som tagit del av programmet *Think first and stay safe (TFSS)* och deras benägenhet att berätta om egenupplevd utsatthet i samband med barnförhör. Analysen visade att barn som hade tagit del av programmet på sin skola även hade signifikant högre sannolikhet att längre fram i livet i samband med barnförhör ”avslöja” och berätta om att de utsatts, jämfört med barn som inte deltagit i programmet. Såväl Del Campo (2020) som Russel (2020) lyfter fram att framtida forskning bör fokusera på att i högre grad utvärdera de reella effekterna av de förebyggande insatserna.

FÅ STUDIER DISKUTERAR BORTFALL OCH ELEVER I RISKGRUPP

Ytterligare en utmaning i att tolka resultaten från de inkluderade studierna är att ett flertal av studierna med yngre barn har byggt på att vårdnadshavarna lämnat sitt samtycke till att eleverna deltar. I en studie av Edwards et. al. (2020) fick exempelvis endast 26,5 procent av eleverna i de utvalda klasserna delta. Samtidigt kan elever som har hög frånvaro eller som inte deltar i insatserna på grund av att vårdnadshavare inte vill lämna sitt godkännande potentiellt ha högre risk att också vara utsatta för övergrepp jämfört med övriga elever. Det är dock få studier som analyserar bortfallen, eller som berör dilemmat kring att våldsutövaren många gånger är en närstående till barnet, samtidigt som vårdnadshavarnas godkännande i många fall krävs för att barnet ska få delta i de preventiva insatserna.

Slutsatser från tidigare litteraturöversikter

TIDIGARE LITTERATURÖVERSIKTER REKOMMENDERAR IMPLEMENTERING

En tidigare systematisk litteraturöversikt av skolbaserade program som utvärderats genom randomiserade kontrollerade studier (RCT) visar att även kortare interventioner kan öka deltagarnas kunskap om sexuella övergrepp och olika sätt att skydda sig. Runt hälften av de inkluderade studierna kunde även visa

att kunskapseffekten höll i sig över tid. Få eller inga negativa effekter redovisas (Walsh et al. 2018). Ytterligare en omfattande litteraturöversikt över preventionsprogram pekar på lovande resultat. En mängd brister i utvärderingsdesignen syns dock i de inkluderade studierna. En majoritet mäter endast effekter i form av kunskap genom enkäter med antingen multipla svar eller två svarsalternativ. Många av studierna bygger även på små populationer, saknar kontrollgrupp och bygger på formulär som inte testats för sina psykometriska egenskaper. Resultaten från studierna pekar dock åt samma håll: att interventionerna har lett till positiva, mätbara effekter och innebär minimal risk för negativ påverkan. Forskarna uppmuntrar därför en fortsatt implementering av denna typ av interventioner (Del Campo et al., 2020).

Erfarenheter och lärdomar

I detta avsnitt redogör vi för erfarenheter och lärdomar som presenterats i de olika studierna. Vi gör även en analys av teman som diskuterats i studierna och som kan vara relevanta i relation till arbetet med att utveckla eller implementera liknande metoder och arbetssätt.

Kritik mot delar av de skolbaserade programmen om sexuella övergrepp

KRITIK MOT ATT BARN FÖRVÄNTAS SKYDDA SIG SJÄLVA

En majoritet av de skolbaserade programmen fokuserar på att lära barn att skydda sig mot sexuella övergrepp. Att ansvaret för att säga ifrån och förbygga utsatthet i stor utsträckning tycks läggas på barnet självt har dock kritiserats av ett flertal forskare. Bustamante et al. (2019) påpekar exempelvis att det finns en etisk problematik i att lägga ansvaret på barn att skydda sig själva, samt att uppmuntra barn att anmäla trots att det inte alltid är säkert att göra det. I ett arbete med att lära barn skydda sig själva mot övergrepp blir det därmed centralt att poängtera att barn aldrig har någon skuld eller ansvar i en övergreppssituation, även om de deltagit i en intervention och därmed "förväntas" ha verktyg för att säga ifrån (Del Campo et al., 2020). Denna typ av skolbaserade program kan dock ha potential att bidra till att öka kunskapen och medvetenheten om frågan bland såväl barn som vuxna och därigenom minska skam och skuld känslor hos barn som blivit utsatta.

PROGRAM MED FOKUS PÅ UTSATTHET BEHÖVER VARA DEL AV ETT STÖRRE ARBETE

Självförsvarsprogram för barn aldrig får vara den primära lösningen för att förebygga sexuella övergrepp, utan denna typ av program behöver ses som en komponent i en mer omfattande folkhälsost strategi som adresserar de underliggande strukturella faktorerna som möjliggör och upprätthåller förekomsten av sexuella övergrepp mot barn. Bustamante et al. (2019) menar att utbildningsinsatser riktade mot barn måste kompletteras med insatser för att förhindra potentiella våldsutövare från att begå övergrepp och minimera riskerna för barn. Som exempel nämns ökade resurser till barnskydd, stärkt lagstiftning och minskad korruption, erbjuda möjligheter till anonym rapportering, stöd till

ekonomiskt utsatta familjer samt att utveckla behandlande och stödjande förebyggande insatser riktade mot potentiella våldsutövare (Bustamante et al., 2019). I brist på mer omfattande förebyggande arbete för att förhindra sexuella övergrepp mot barn kan dock program för att förhindra utsatthet ändå erbjuda barn strategier (om än begränsade) för att skydda sig själva.

FLERA PROGRAM HAR FOKUS PÅ FRÄMLINGAR

Ett flertal av de utvärderade programmen berör även så kallad ”stranger danger” och kidnappning. Innehållet i många preventionsprogram framstår därmed som olämpligt eftersom de lägger fokus på farliga främlingar, att lyssna på sina känslor och olika situationsbetonade skyddsstrategier, samtidigt som en majoritet av gärningspersonerna känner barnen och deras familjer sedan tidigare. Gärningspersonerna har ofta fokuserat på att bygga tillit och få barnen att känna sig bra och speciella. Ett flertal forskare kritiserar just detta fokus på interaktionen med främlingar med hänvisning till att våldsutövaren i en majoritet av fallen av övergrepp mot barn är någon som barnet känner (jfr. Walsh et al., 2018, Russel et al., 2020, Manheimer et al., 2019, Bustamante et al., 2019, Jones et. al. 2020).

KOMPLEXA BUDSKAP OCH TEMAN

Flera av de centrala budskapen som förmedlas i preventionsprogrammen kan även framstå som komplexa då de delvis motsäger samhällliga normer i stort, exempelvis så som att lita på vuxna och att bevara anförtrodda hemligheter (Tutty, 2020). De svåraste budskapen för barn att tillgodogöra sig tycks vara att våga säga nej till auktoriteter (exempelvis en vuxen), att förstå att även vuxna som barnet känner tillit till kan begå övergrepp, att förstå att man i vissa fall får bryta löften och avslöja hemligheter samt att förstå att barn aldrig bär skuld vid en övergreppssituation (Tutty, 2014). Det kan även vara känsligt att samtala med unga barn om dessa frågor och det finns en utmaning i att åldersanpassa språket. Flera studier belyser exempelvis betydelsen av att barn får ord för att kunna prata om sina könsdelar och att vi behöver kunna vara ”direkta” i vårt tilltal och göra dessa frågor talbara. Samtidigt kan det vara svårt att tala om sexuella övergrepp och sexualiserade handlingar med barn, samt att få tillåtelse från föräldrar och vårdnadshavare att göra detta. Flera interventioner använder istället ett ”främjande” språk där de talar om exempelvis ”personlig säkerhet” eller ”kroppslig säkerhet” (Hudson, 2017). Flera av programmen lär även barn att lyssna på kroppens signaler för att på så sätt ”känna in” om det är en olämplig eller lämplig beröring, vilket helt förbiser att även ”dålig beröring” kan kännas bra och att kroppen kan reagera med upphetsning även vid övergreppssituationer. Detta riskerar därmed att skapa ännu mer skuld och skam hos den som blivit utsatt (Jones et. al., 2020)

För vilka grupper ger de skolbaserade interventionerna störst effekt?

ATT ARBETA MED YNGRE BARN

Flera av studierna framhåller betydelsen av att rikta interventioner för att förebygga sexuella övergrepp till barn redan i låga åldrar. Resultaten är dock

tvetydiga gällande vilken åldersgrupp som lämpar sig bäst för denna typ av intervention. Vissa tidiga studier med barn i förskoleåldern menar att dessa är för unga för att tillgodogöra sig kunskaper och färdigheter kring dessa frågor, medan andra studier visar på tydliga effekter, särskilt när ”beteendetekniker” så som modellering, repetition och förstärkning används (Del Campo et al., 2020). En stor andel av deltagarna i en äldre meta-analys av Rispen et al. (1997) var under fem år, vilket tyder på att program kan ge effekt även för yngre barn. Barn yngre än fem och ett halvt år tycktes vinna mest på att delta i programmen, även om skillnaderna jämnades ut över tid. Resultaten replikerades även i ytterligare en meta-analys tre år senare (Davis et al., 2000)

BEHOV AV FÄRDIGHETSTRÄNING, MODELLERING OCH REPETITION

Manheim et al. (2019) presenterar en översikt av programinsatser riktade mot barn i förskoleåldern. De lyfter fram ”best practices” från forskningen och menar att dessa insatser behöver vara ålderanpassade och de utöver information även behöver lägga fokus på färdighetsträning. Insatsen behöver även ge tillräckligt med tid för att hinna öva på dessa färdigheter. Många program bygger på modellering, rollspel och aktivt övande. De mest effektiva programmen är de som genomförts vid fler än ett tillfälle och författarna rekommenderar även att programbudskapen repeteras över tid, samt att abstrakta koncept undviks. Budskapen behöver även förmedlas på ett sätt som ”stimulerar” barns lärande. Manheim et al. trycker även på behovet av att involvera föräldrar och vårdnadshavare (se även *Tema: Insatser för föräldrar, vårdnadshavare och personal på boenden*). Studier från Boyle et al. (2005) visar att även barn under sju år kan känna igen och förstå mer abstrakt innehåll om materialet repeteras över tid.

YNGRE BARN HAR EN BRANTARE INLÄRNINGSKURVA

I de omfattande utvärderingarna av *Child Protection Unit (CPU)* som genomförts med elever (n= 2172) mellan 4 och 12 år framkommer att kunskapsnivåerna är högre ju äldre eleverna är. Ju yngre eleverna var, desto större effekter uppnåddes dock. Allra tydligast resultat nåddes av elever i förskoleåldern (Nickerson et al., 2019). De yngre eleverna visade sig även ha en betydligt brantare inlärningskurva över tid vid uppföljande mätningar ett halvår samt ett år efter insatsen (Manges et al., 2020). Även i utvärderingen av skolprogrammet *Safe Touches* (n=492) uppvisas en signifikant större kunskapsökning bland elever i årskurs två jämfört med elever i årskurs tre (Pulido et al., 2015). Samma mönster återfinns i utvärderingen av den kinesiska anpassningen av *Body Safety Training (BST)* som genomfördes med elever (n= 565) i årskurs 1–5, där elever i yngre åldrar gjorde en signifikant större utveckling än äldre elever vad gäller kunskaper (Jin et al., 2016).

IMPLEMENTERING AV PROGRAM SKER OFTA I ÄLDRE ÄLDRAR

Trots att yngre elever tycks ha störst utvecklingspotential vad gäller kunskaper och färdigheter för att känna igen, respondera till och rapportera otrygga

situationer, implementeras många preventionsprogram först i grundskolans senare år. Nickerson et. al. (2018) framhåller betydelsen av att implementera förebyggande insatser redan i tidiga åldrar. CPU tar hänsyn till barnens utvecklingsnivå genom olika typer av engagerande aktiviteter, repetition av budskapen, användandet av sånger och dockor och regelbunden övning av färdigheter (Nickerson et. al., 2018).

Liknande slutsatser dras av Tutty (2020) i den omfattande uppföljningen av *Who do you tell?* (n=6198) som rapporterar stor effekt och visar en signifikant kunskapsökning hos samtliga åldersgrupper (årskurs ett till sex). Kunskaperna korrelerar tydligt med ålder och utvecklingsnivå. Ju yngre barnen desto lägre andel korrekta svar uppges - både före och efter interventionen. Den låga förkunskapen kombinerat med en stor och signifikant kunskapsutveckling motiverar därmed insatser även för yngre barn. *Who do you tell?* rekommenderas därför från förskolan upp till årskurs sex (Tutty, 2020). Vid kvalitativa fokusgruppsintervjuer med barn 2–3 månader efter deras deltagande lyfter flera av de äldre eleverna fram att de själva upplever att programmet är relevant och lämpar sig för yngre elever (Tutty, 2014).

I en studie av Kim & Kang på skolelever i Sydkorea genomför interventionen med elever i årskurs fem, men hänvisning till tidigare koreansk forskning som anger att den optimala och mest effektiva åldern att genomföra insatser i är mellan årskurs fyra och sex (Kim & Kang, 2016).

KÖNSSKILLNADER FÖREKOMMER I VISSA UTFALL

Nickerson et. al. visar att flickor har högre kunskaper än pojkar om ”preventionskoncept” både före och efter interventionen. Flickor hade även högre resultat än pojkar vad gäller förmågan att *känna igen, rapportera* och *avböja* olämpliga beröringar (Nickerson et. al., 2019). Könsskillnaderna visade sig dock bli icke-signifikanta och jämna ut sig under en längre tid (uppföljning sex samt 12 månader efter insatsen) (Manges et. al. 2020). En orsak till könsskillnaderna i elevernas ursprungliga kunskapsnivåer kan vara att föräldrar är mer benägna att prata om sexualitet, övergrepp och självförsvarsstrategier med döttrar än med söner (jfr Chen & Chen, 2005).

Vikten av anpassningsarbete

BEHOVET AV KULTURELL OCH RELIGIÖS KOMPETENS

Flera av studierna lyfter även behovet av ”kulturell kompetens”, då vissa av budskapen i programmen kan upplevas som motsägelsefulla i relation till andra normer som barnen exponeras för i hemmen. Som exempel nämns normer kring att alltid respektera och lyssna på äldre, spiritualitet eller föreställningar om maskulinitet och machokultur (Holloway & Pulido, 2018). Bustamante et. al. lyfter även fram att normer kring accepterad behandling, intimitet, sexualitet, fysisk kontakt och omsorg om barn i stor utsträckning är kulturellt formade och därmed även påverkar vilka beteenden som ses som kränkande eller som rena övergrepp (Bustamante et. al., 2019). Preventionsprogram kan därmed inte

förmedla universellt applicerbara värderingar och strategier som inte tar hänsyn till den lokala eller nationella kontexten.

BETYDELSEN AV ATT INKLUDERA MÅLGRUPPERNA

I en studie av Katie M. Edwards et. al. (2020) ges exempel på hur en lämplig intervention har valts ut tillsammans med personer ur ursprungsbefolkningen i USA inför en pilottestning på skolor i ett reservat. Interventionen har sedan anpassats för att språk och scenarion ska upplevas som relevanta för den aktuella målgruppen. Programmet har även valts ut på grund av det upplevdes förmedla budskap som ligger i linje med värderingar som var viktiga för de aktuella stammarna, exempelvis mod och uthållighet (Edwards et. al., 2020). I en studie av Khoori et. al. (2020) används mödrar som förmedlare av preventiva budskap i Iran, eftersom barn och sexualitet i stor utsträckning framstår som en ”känslig” fråga som omgärdas av tystnadskultur. Föräldrars kunskaper, attityder och egna erfarenheter av sexuella övergrepp, har tillsammans med kulturella aspekter och religiösa läror visat sig påverka viljan att samtala med barn om sexualitet i allmänhet, och sexuella övergrepp i synnerhet (Khoori et. al. 2020).

Implementering och programtrogenhet

FÅ STUDIER FÖLJER UPP PROGRAMTROGENHET OCH IMPLEMENTERING

Få utvärderingar följer upp implementeringen av programmen eller programtrogenheten, det vill säga huruvida de som ska leverera interventionen har gjort så som det är tänkt. Det är även få program som tycks tillhandahålla implementeringsstöd och i många fall framgår inte vilken typ av utbildning eller kunskapsstöd de som ska leda interventionen får ta del av. En tidigare forskningsöversikt av effektutvärderade skolbaserade preventionsprogram visar att det finns brist på data avseende programtrogenhet och implementering för de program som utvärderats (Topping et. al. 2009). Om programtroget inte studeras vid utvärderingar kan uppvisade variationer i interventionens effekt som beror på felaktig implementering helt och hållet missas och slutsatserna riskerar därmed att bli felaktiga (Manges et. al., 2020). I en meta-analys från 1998 rapporterar endast en knapp fjärdedel av studierna (39 av 162) riktlinjer kring implementeringen av programmet och endast åtta procent av studierna diskuterar hur programföljsamheten kan ha påverkat utfallet av insatsen (Dane et. al., 1998). Enligt Dusenbury et. al. (2005) är svårigheterna kring att behålla programtrogenhet och kvalitet i implementeringen det största hotet mot effektiviteten i skolbaserade preventionsprogram. Att bedöma programtrogenhet är komplext och involverar vanligtvis att titta på programmets design, utbildning av dem som ska leda programmet, genomförandet och hur programmets budskap tas emot av deltagarna (Lynas & Hawkins, 2017).

STUDIER SOM FÖLJER UPP IMPLEMENTERINGSPROCESSEN

I uppföljningen av *Child Protection Unit (CPU)* studerades dock programtrogenhet och själva implementeringen av programmet genom att en eller två forskningsassistenter medverkade som observatörer i klassrummen vid minst

två tillfällen under det att lektionerna genomfördes. En anpassning gjordes av *Integrity Monitoring Checklist (IMC)* där forskarna tittade på och graderade innehållsföljsamhet (Content Integrity, CI) och processföljsamhet (Process Integrity, PI) under lektionens fem avsnitt (repetition, introduktion, berättelse och diskussion, aktivitet och övning samt avslut). De tittade även på mottagligheten hos eleverna (Dose Recieved, DR) i form av uppvisat intresse, entusiasm och aktivt deltagande. Programföljsamheten och mottagligheten hos eleverna rapporterades vara hög. Forskarna fanns även ett signifikant samband mellan innehållsföljsamheten och elevernas kunskapsnivåer i årskurs 2–4, vilket indikerar att lärarnas noggrannhet och efterlevnad av programmets innehåll leder till bättre resultat. Inga signifikanta samband fanns dock mellan elevresultat och processföljsamhet och mottaglighet (Manges et. al., 2020).

Även utvärderingen av *Safe Touches* tittar på implementeringsförfarandet. För att minska störningar i genomförandet och skapa förutsättningar för programtrogenhet vid införandet av preventionsprogram på skolor lyfter forskarna fram vikten av engagemang från lärarna, att ha löpande avstämningar kring schemaläggning och att föra dialog med en utsedd kontaktperson på skolorna *inför* införandet. Det är även centralt att tillsammans med skolorna se över och anpassa rutiner om det uppdagas att elever som deltar i programmen är eller har varit utsatta för övergrepp (Holloway & Pulido, 2018).

BETYDELSEN AV ATT SKAPA MOTIVATION FÖR INTERVENTIONEN

Att de som ska implementera insatsen ”tror” på metoden som ska införas och uppfattar den som lämplig, rimlig och rättvis är centralt för att implementeringen ska lyckas så som det är tänkt (Nickerson et. al., 2021). I utvärderingen av CPU framkommer att effekterna blev störst bland de lärare som även hade en hög acceptans för interventionen. Detta gav en positiv inverkan på deras kunskap, attityder gentemot att rapportera misstänkta fall av övergrepp mot barn samt det upplevda skolklimatet. Nickerson et. al. lyfter därmed fram att framtida forskning behöver fokusera på att identifiera komponenter som påverkar deltagarnas acceptans av den utvärderade metoden, för att på så sätt kunna stärka förutsättningarna för en lyckad implementering redan på förhand (Nickerson et. al., 2021). Att kräva att lärare ska implementera en metod som de inte själva känner sig bekväma med eller tror på riskerar att äventyra programtrogenheten såväl som elevernas mottaglighet för budskapet (Albers et. al., 2013, Kim et. al., 2019). Trots detta så adresseras sällan själva implementeringsprocessen i de utvärderingar som görs av preventiva insatser (Villarreal et. al., 2015). Detta kan antas bli extra relevant att studera i relation till ämnen som kan upplevas som svåra och känsliga att samtala om, exempelvis sexualitet, våld och övergrepp (Nickerson et. al., 2019, Rheingold et. al., 2015).

Sexualundervisningens roll i det förebyggande arbetet

ATT INKLUDERA FRÅGAN OM SEXUELLA ÖVERGREPP I SEXUALUNDERVISNINGEN

Skolans sexualundervisning har länge rekommenderats som arena för att stärka hälsosamma sexuella beteenden hos barn och unga, samt att förebygga

uppkomsten av övergrepp. Skolans sexualundervisning utgör även ett potentiellt ramverk för implementeringen av skolbaserade preventionsprogram. Assini-Meytin et. al. (2020) lyfter exempelvis fram hur komponenter ur programmet *Responsible Behaviours With Younger Children (RBYC)*, skulle kunna kombineras med andra utvärderade preventionsprogram som adresserar sexuella trakasserier och våld mot jämnåriga. På så sätt skapas ett mer heltäckande läroplansinnehåll. Programmen delar snarlika komponenter som rör exempelvis främjandet av samtycke och sociala normer som tar avstånd från sexualiserat våld och övergrepp, samt strategier för att stärka sunt beslutsfattande.

Ruczicka et. al. (2021) lyfter fram betydelsen av att även adressera övergrepp mot yngre barn inom ramen för undervisning i sexualitet och samlevnad. Även i omfattande sex- och samlevnadsundervisning eller preventionsprogram ligger fokus primärt på jämnåriga relationer. Vuxna tycks därmed förutsätta att unga intuitivt ska förstå att de inte ska experimentera eller utforska sin sexualitet tillsammans med yngre barn. Samtidigt begås en stor andel av sexuella övergrepp mot barn av andra barn eller unga (Finkelhor et al., 2009).

Del Campo et. al. (2020) lyfter även fram betydelsen av att denna typ av preventionsprogram med fokus på risker och utsatthet utgör ett komplement till en mer främjande sexualundervisning. Risker är annars att insatsen får en negativ effekt på barnets sexuella utveckling. Enligt dessa forskare behöver barn grundläggande kunskaper om ”normalt” sexuellt beteende, känslor och tillgivenhet som kan förmedla en positiv syn på sexualitet.

Identifierade luckor och utvecklingsbehov

Förebyggande arbete mot sexuell exploatering behöver utvecklas

Det saknas i stor utsträckning primärpreventiva skolbaserade insatser riktade till barn och unga som adresserar sexuell exploatering och prostitution. Även en tidigare systematisk litteraturöversikt, såväl som en mindre omfattande kartläggning, bekräftar bristen på effektutvärderade preventionsprogram för barn och unga i syfte att förebygga sexuell exploatering (Bovarnick & Scott, 2016, Fraga et. al., 2019). Resultaten visar tydligt att forskning på området är knapphändig.

FÅ PROGRAM MED FOKUS PÅ ÅSKÅDARE ELLER UTÖVANDE AV ÖVERGREPP

Det saknas även i stor utsträckning program som adresserar unga som potentiella våldsutövare eller åskådare i relation till sexuella övergrepp, sexuell exploatering eller prostitution. De skolbaserade interventionerna som presenteras i detta kapitel utgörs i huvudsak av program som fokuserar på att förebygga barns *utsatthet* för sexuella övergrepp. Endast ett program rör människohandel för sexuella ändamål och en utbildningsinsats rör sexuell exploatering. Barnen adresseras nästintill uteslutande som potentiellt utsatta för övergrepp och exploatering. Tillskillnad från andra skolbaserade program för att förebygga våld i ungas liv adresserar dessa program sällan barn och unga som några som skulle kunna *begå* övergrepp. Det finns endast ett program som har fokus på att förebygga att barn och unga själva begår övergrepp mot yngre barn beskrivet i litteraturen.

INDIVIDUELLA LÖSNINGAR

De inkluderade interventionerna tycks även i stor utsträckning bygga på individualiserade förklaringsmodeller av problemen med sexuella övergrepp. De fokuserar i första hand på individuella lösningar genom att lära barn att försvara sig mot oönskad beröring, samt att få personal och föräldrar att upptäcka och bemöta barn som redan har utsatts. De tycks heller inte adressera barn och unga som konstruktiva åskådare som tillsammans kan göra skillnad om de *ser, hör* eller *får kännedom om* utsatthet eller exploatering bland exempelvis vänner, syskon eller lagkamrater. Programmen tycks i låg grad diskutera hur vi gemensamt kan skapa en samtyckeskultur och förebygga sexuella övergrepp, sexuell exploatering och prostitution *innan* det uppstår.

BRISTANDE MAKT- OCH GENUSPERSPEKTIV I INTERVENTIONERNA

Vissa äldre program fokuserar i första hand på hotet från främlingar (så kallad ”stranger danger”), medan andra nyare program lägger större vikt vid att betona att även närstående och personer som barnet litar på kan begå övergrepp. Få av de utvärderade programmen tycks bygga på en tydlig teoretisk och kunskapsmässig bas exempelvis gällande maktdynamiker och samhällsstrukturer som möjliggör för våld och övergrepp att ske. Ingen av de inkluderade interventionerna har någon uttalad genusförändrande ansats, och de tycks i låg eller ingen grad adressera maktdynamiker och normer kring exempelvis kön, ålder, sexualitet eller funktionalitet. Problemet med sexuell exploatering och sexuella övergrepp placeras heller inte in i en mer övergripande samhällskontext där det relateras till exempelvis värderingar, makt, relationer, kultur, våld, sexualitet, pornografi eller samtycke²⁹.

EN SITUATIONSBETONAD FÖRSTÅELSE

Generellt framstår de inkluderade programmen som relativt ”situationsbetonade” och fokuserade på enstaka övergrepp som sker i ”fysiska” miljöer. De tycks i relativt låg grad beröra de många gånger utstuderade och komplexa groomingstrategier och maktdynamiker som våldsutövare ofta använder sig av, till exempel smicker, komplimanger, hot, övertalning, skuldbeläggning, utpressning eller presenter. Många av de äldre programmen tycks främst se övergrepp som en ”situationsbetonad” och enskild händelse, där budskapen som förmedlas inte alltid går i linje med den kunskap om sexuella övergrepp mot barn som finns i forskningen idag.

LITET FOKUS PÅ GROOMING OCH DIGITALA ARENOR

Det tycks även vara få program som adresserar övergrepp som sker utan fysisk beröring, exempelvis att tvingas titta på pornografi, sexualiserat språk eller att

---

²⁹ Detta skulle dock delvis kunna bero på att den typen av universella insatser för att främja hälsosamma relationer, samtycke och sexualkunskap är mer generella i sin karaktär och därmed kan ha fallit utanför sökkriterierna för denna litteraturöversikt.

tvingas skicka nakenbilder (jfr Jones et. al., 2020). De skolbaserade programmen tycks även i låg grad adressera internet och sociala medier som arena. De tycks heller sällan adressera de många gånger långvariga och utstuderade groomingprocesser som möjliggjort för övergreppet att ske. Barn saknar många gånger kapaciteten att ”välja” i relation till en vuxen med mer makt. I en forskningsöversikt av Assini-Meytin m.fl. (2020) framhålls att de flesta preventionsprogram riktade mot barn och unga bygger på delvis orealistiska antaganden. Till exempel vad gäller barns förmåga att identifiera och stå emot den psykologiska manipulation som många gånger kännetecknar en groomingprocess och som bygger på subtila förskjutningar och hot. Programmen förutsätter även att barn förväntas kunna stå emot auktoriteter och att de ska våga anmäla. Detta är beteenden som i hög grad är komplexa och utmanande till och med för vuxna (se Rudolph och Zimmer-Gembeck, 2018).

FÅ INSATSER ERBJUDER IMPLEMENTERINGSSTÖD

Endast en tredjedel av studierna (n=7) följer upp programtrogenhet eller redogör för någon typ av implementeringsstöd, utbildning eller handledning riktad till personalen i anslutning till genomförandet. Att metoder och program även innefattar implementeringsstöd är centralt för att säkra ett långsiktigt och kvalitetssäkrat användande. Att utvärderingar sedan studerar implementeringsprocessen och programtrogenheten vid genomförandet är även centralt för att kunna uttala sig om programmens eventuella effekt.

TEMA: KUNSKAPSHÖJANDE INSATSER TILL YRKESVERKSAMMA

I detta kapitel ges exempel på kunskapshöjande insatser för att stärka yrkesverksamma i deras arbete. Det rör sig främst om utbildningsinsatser mot skolpersonal samt personer inom hälso- och sjukvård samt socialtjänst. Här finns även exempel på tvärprofessionella utbildningar.

Identifierade metoder och arbetsätt

En förutsättning för att driva ett förebyggande arbete är att yrkesverksamma har såväl kunskap som färdigheter för att kunna adressera frågorna. Ansvaret för barns säkerhet och tillgång till ett liv fritt från våld, exploatering och övergrepp behöver även ligga på vuxna. I litteraturöversikten har även insatser riktade mot en sekundär målgrupp inkluderats, så länge dessa har som syfte att förebygga sexuella övergrepp mot barn, sexuell exploatering, prostitution eller människohandel för sexuella ändamål. Kompetenshöjande insatser för yrkesgrupper eller organisationer är ett arbetsätt på närsamhällsnivå i den socio-ekologiska-modellen.

Studiernas sammansättning

15 av studierna i litteraturöversikten rör kompetenshöjande insatser riktade mot yrkesverksamma eller ideella ledare³⁰. En majoritet rör utbildning kopplat till

---

³⁰ Här inkluderas även en utbildningsinsats riktad till allmänheten.

sexuella övergrepp (n=9). I materialet finns även exempel på stigmareducerande utbildningsinsatser för att få terapeuter att vilja och känna sig bekväma i att arbeta med personer med pedofila tändningsmönster (n=2). En insats riktas mot allmänheten för att reducera stigmatiserande uppfattningar om samma grupp (n=1). Ytterligare studier rör tvärprofessionella och/eller casebaserade utbildningar för att stärka samverkan i arbetet mot människohandel (n=2) eller arbetet med att stödja barn som har utsatts för sexuellt utnyttjande online, samt deras föräldrar (n=1). Hälften av studierna (n=7) är genomförda i USA, vilket skulle kunna hänga ihop med att vissa delstater i USA har tillämpat lagar som kräver att alla lärare ska ha genomgått utbildning i att kunna identifiera och rapportera utsatthet och övergrepp mot barn (Kim et. al., 2019). Övriga rör insatser i Storbritannien (n=2), Tyskland, Turkiet, Kanada, Australien och Afrika (tio olika länder).

Inkluderade interventioner

Ingen av de inkluderade insatserna i detta kapitel har namngetts. Insatserna består framför allt av enstaka utbildningstillfällen eller workshops som vanligtvis sträcker sig mellan 40 och 180 minuter (n=8). En insats bygger på en heldagsutbildning och ytterligare en baseras på tre separata moduler á 75–90 minuter (n=2). Två insatser är helt webbaserade, där den ena bygger på textbaserad information och den andra består av en kort film på tio minuter. Endast en av de utvärderade insatserna utgörs av en mer omfattande processorienterad utbildning som sträcker sig över tolv veckor. I materialet finns även ett antal exempel på utbildningar för att stärka yrkesverksamma som ska implementera skolbaserade program. Det är dock få av studierna i kapitlet Tema: *Skolbaserade interventioner riktade mot barn och unga* som även beskriver någon utbildning, handledning eller implementeringsstöd till de ledare som förväntas driva det förebyggande arbetet.

Interventionernas innehåll

Det finns exempel på kunskapshöjande insatser som på olika sätt syftar till att öka kunskapen om riskfaktorer, stärka samverkan och reducera myter och stigma kring såväl ”offer” som ”förövare” vid sexuella övergrepp och sexuell exploatering. Utbildningarna tycks dock, i likhet med de skolbaserade program som identifierats, främst fokusera på ökad upptäckt och bemötande. Insatserna tycks i huvudsak inriktade på att stärka yrkesverksamma i arbetet med sekundär eller situationell prevention. Utbildningarna om sexuella övergrepp mot barn handlar framför allt om att öka kunskaperna om frågan och utbilda vuxna i att känna igen riskfaktorer och varningstecken för utsatthet. Många insatser handlar även om att få vuxna att reducera potentiella risksituationer (exempelvis att aldrig låta vuxna vara ensamma med barn eller att uppmärksamma ”groomingbeteenden”) samt att införa tydligare riktlinjer och rutiner för att fånga upp, rapportera och anmäla misstänkta fall av sexuella övergrepp mot barn. Utbildningsinsatserna kan även innefatta färdigheter för att prata om sexuella

övergrepp med barn och vuxna, samt lämpliga responser vid avslöjanden (jfr Russel et al. 2020).

De stigmareducerande utbildningarna gällande personer med pedofila tändningsmönster består dels av en ”kontaktkomponent” där deltagarna genom filmklipp får ”möta” en person ur målgruppen. De innehåller även utbildningskomponenter rörande myter, diagnoskriterier och terapeutiska interventioner (Jahnke et. al., 2014, Levenson & Grady, 2019). De tre tvärprofessionella utbildningarna i materialet utgår alla från verklighetsbaserade ”case”. De syftar till att stärka olika professioner i att samverka kring att upptäcka och assistera personer som utsatts för människohandel, respektive sexuellt utnyttjande online.

Utbildning för personal och ideella som arbetar med barn och unga

Second Step Child Protection Unit (CPU) – utbildning som är del av implementeringen av ett skolbaserat program

I anslutning till det skolbaserade programmet *Second Step* (se *Tema: Skolbaserade interventioner riktade mot barn och unga*) får även skolpersonal ta del av utbildningsinsatser. Programmet innefattar tre moduler á 75–90 minuter. Den första riktar sig till skolledare och ger stöd i att vid behov revidera befintliga policier och rutiner kring barnskydd. Modul två riktar sig till lärare och rör deras egen beredskap. Den ger stöd i att känna igen varningssignaler, bemöta barn som utsatts för sexuella övergrepp samt rutiner kring att anmäla. Modul tre rör implementeringen av lektioner i klassrum. Där presenteras sätt att involvera vårdnadshavare i arbetet, samt att lärarna ges stöd i att överkomma eventuella obehag inför att utbilda i ämnet. I utvärderingen av Nickerson et. al. (2021) framkommer att lärare (n= 142) som tagit del av modulerna och som genomfört lektionerna rapporterar en signifikant kunskapsökning, ökad kännedom om rapporteringsrutiner samt förändrade attityder gentemot att anmäla misstänkta övergrepp. De rapporterade även att interventionen lett till ett bättre skolklimat. Effekterna kvarstår även över tid, vid uppföljning sex respektive tolv månader efter interventionen.

Ytterligare en utvärdering av programmet tittar specifikt på lärarutfallet gällande elev-lärrrelationer samt lärares medvetenhet och attityder kring sexuella övergrepp mot barn. Studien undersöker även hur lärarnas grundkunskaper och acceptans för innehållet påverkar utfallet. (Kim m.fl., 2019). I den randomiserade kontrollerade studien genomfördes en randomisering på skolnivå. De medverkande lärarna på grundskolorna (n=161) hamnade därigenom i en kontrollgrupp (n=78) eller i en interventionsgrupp (n=83) som fick ta del av en onlineutbildning för att sedan genomföra kursplanen med elever i klassrummet. I eftermätningen efter genomförd intervention uppvisas en signifikant förbättring av lärarnas kunskaper, attityder och relationen mellan lärare och elev. Resultaten syns framför allt för lärare med låga ursprungsvärden samt för dem med hög acceptans för interventionen. Detta understryker även betydelsen av att adressera implementering och acceptans under utbildning för lärare som ska genomföra program med elever.

Prevent it! - ett kunskapsbaserat utbildningsprogram riktat mot vuxna

“Prevent It!” är ett kunskapsbaserat utbildningsprogram riktat mot vuxna som utvecklats i Kanada. Programmet bygger på en 180 minuter lång workshop som syftar till att ge ökad kunskap om sexuella övergrepp mot barn, varningstecken och groomingstrategier. Det innehåller även praktisk kunskap kring hur man kan samtala med barn samt hur verksamheter kan arbeta med rutiner, strategier och rapportering. Programmet är testat på 14 olika orter och är tänkt att kunna spridas lokalt av vuxna volontärer. Utvärderingar med lärare, omsorgspersonal, tränare och ledare (n=195) visar att insatsen lett till en signifikant förbättring hos deltagarna gällande både kunskap, attityd och beteenden tre månader efter intervention (Martin m.fl., 2016). Studien bygger dock på ett självselekerat urval och bortfallet vid eftermätningen låg på 38 procent.

Don't Touch My Body! - en föreläsning för universitetsstudenter

I en studie av Sebahat Altundağ (2020) testas kunskapseffekterna av *Don't Touch My Body!* en 40-minuter lång föreläsning för att höja medvetenheten och kunskaperna om sexuella övergrepp mot barn redan hos studenter (n=87) på en universitetsinstitution för barns utveckling. Närmare två tredjedelar av deltagarna hade inte fått någon tidigare utbildning i sex- och samlevnadskunskaper för barn. Efter föreläsningen uppmättes en signifikant ökning i deltagarnas kunskaper om privata kroppsdelar, bra och dålig beröring, ”familjelösenord”³¹ och lämpliga reaktioner mot oönskade närmanden från främlingar. Den aktuella utbildningsinsatsen tycks dock i hög grad fokusera på övergrepp av främlingar - så kallad ”stranger danger”.

Enough! Preventing Child Sexual Abuse in My School - en onlinekurs för lärare

I en studie av Gushwa m.fl. (2019) utvärderas en onlinekurs som genomförts för lärare (n=134) i tre skoldistrikt i tre olika delstater i USA. Kursen är en timma lång och kan delas upp i 3x20 minuter. Den omfattar även en resursbank med underlag för efterföljande diskussioner och policyarbete. Kursen syftar till att öka kunskapen och medvetenheten hos vuxna som arbetar på skolor, för att göra dem mer förberedda på att respondera till, reagera på och förebygga sexuella övergrepp mot barn och tjänstefel hos övrig skolpersonal. I studien påvisas en signifikant kunskapsökning bland deltagarna. Deltagarna rapporterar även en positiv ökning vad gäller sina egenupplevda kunskaper, medvetenhet samt deras vilja och upplevda förmåga att agera vid övergrepp och gränsöverskridande beteenden.

---

³¹ ”Familjelösenord” innebär att barn och vårdnadshavare har ett hemligt ”lösenord”. Om en främmande vuxen tilltalar barnet och uppger att den är där på uppmaning av vårdnadshavaren kan barnet ”kontrollera” detta genom att be om rätt lösenord.

Stewards of Children – jämförelse av två utbildningsupplägg för yrkesverksamma

Utbildningsprogrammet *Stewards of children* riktas mot yrkesverksamma som arbetar med barn och unga i USA. Programmet syftar både till att träna vuxna i att förebygga (primärprevention) samt att känna igen och respondera till sexuella övergrepp (sekundärprevention). I en studie av Rheingold m.fl. (2015) testas och jämförs två olika genomföranden av den 2,5 timmar långa workshopen. Dels en på-plats-utbildning med en facilitator, dels en webbaserad version. Deltagarna i båda grupperna visar en signifikant ökning gällande kunskap och en signifikant minskning gällande acceptans för ”myter” både vid eftertestet och vid en uppföljning tre månader senare. Deltagarna uppger även att de i signifikant högre grad har "minskat möjligheten för äldre och yngre ungdomar att interagera en-till-en" samt att de "delat artiklar, broschyrer eller annan information om sexuella övergrepp med andra vuxna". Utvärderingsresultaten visar på en större kunskapshöjning i gruppen som tagit del av den webbaserade insatsen, jämfört med de deltagare som tagit del av en ledarledd workshop. I övrigt syns inga skillnader i utfall. Forskarna bakom studien tolkar resultatet som att det kan ge stöd för genomförandet av mer kostnadseffektiva webbutbildningar.

Protecting God's Children (PGC) – utbildning för volontärer och anställda

I en studie av Nurse (2017) utbildas blivande volontärer och anställda (n=191) vid ett katolskt stift i USA. De får ta del av en tre timmar lång workshop om sexuella övergrepp ledd av en utbildad facilitator. I studien framkommer att den största utvecklingen skett just kring deltagarnas kunskaper om våldsutövarers karaktärsdrag och beteenden. Tidigare forskning har även visat att vuxna många gånger saknar kunskap och innehåller en mängd missuppfattningar om var övergrepp mot barn begås och av vilka (Nurse, 2017). Tidigare studier visar även att många lärare inte känner sig tillräckligt förberedda eller är osäkra på hur de kan ingripa för att skydda elever från övergrepp (Hinkelman & Bruno, 2008; Marquez-Flores et al., 2016).

J-Safe Protective Behaviors – utbildning för lärare

I en studie av Epstein & Crisp (2018) intervjuas tre lärare tre månader efter att de deltagit i en utbildningsinsats med syfte att utveckla färdigheter och strategier för att bemöta elever utsatta för sexuella övergrepp före och efter avslöjande. Utbildningen, som genomförts som en del av en mer omfattande hela-skolan-ansats på två judiska "dagskolor" i Australien, byggde på två utbildningssessioner à 90 minuter och leddes av två utbildare. Utbildningarna innehöll föreläsningar samt diskussioner och scenariorollspel i smågrupper. De intervjuade deltagarna upplevde en ökad ansvars känsla, samt förmåga att identifiera och förstå beteendemässiga indikatorer på övergrepp. De lyfter även behovet av förstärkning och repetition av budskap över tid. Skriftligt material och erfarenheter från andra lärare efterfrågades för att underlätta långsiktig inläring. Caseövningar och scenariorollspel upplevdes som hjälpsamt och bidrog till ett

aktivt lärande. Studien bygger på ett litet urval (n=3) och innehåller bristande beskrivning av såväl intervention som metod.

Stop it Now! – fem utbildningsupplägg för föräldrar och yrkesverksamma

I en studie av Kirsty Hudson (2018) utvärderas arbetet med organisationen *Stop it Now* Wales arbete med utbildningsinsatser för vuxna i syfte att förebygga sexuella övergrepp mot barn. De erbjuder fem olika tematiska preventionsutbildningar för föräldrar respektive yrkesverksamma: 1) Internetsäkerhet 2) *Parents protect!* (för att stärka föräldrar i att arbeta förebyggande) 3) Sexuell utveckling hos barn och unga 4) Förebygga sexuell exploatering av barn 5) *Professionals protect!* (för att stärka yrkesverksamma i att arbeta förebyggande). Denna studie presenteras närmare i kapitlet Tema: *Insatser för föräldrar, vårdnadshavare och personal på boenden.*

Stigmareducerande utbildningsinsatser

Stigmareducerande utbildningsinsats för blivande KBT-terapeuter

I en studie av Jahnke et. al. (2014) testas en kort stigmareducerande utbildningsinsats för blivande KBT-terapeuter (n= 187). Syftet med interventionen är att minska stigmat och öka motivationen till att vilja arbeta med klienter med pedofila tändningsmönster. Interventionen är onlinebaserad och endast 10 minuter lång. Den innehåller utbildnings- och kontaktstrategier. Utbildningsdelen innehåller korta texter om myter, diagnoskriterier och terapeutiska interventioner. Deltagarna fick även se ett filmklipp med en ung, verklig person som öppet pratar om sin sexualitet och erfarenheter av behandling. Deltagarna som tog del av interventionen instämde efter interventionen i lägre grad än kontrollgruppen i stereotyper, rapporterade fler positiva känslomässiga responser och minskad social distansering till målgruppen. Effekterna rapporteras vara små till medium stora och kvarstod även vid uppföljning (1 vecka till 2 månader efter interventionstillfället). Dock syntes inga signifikanta effekter gällande deltagarnas motivation att arbeta med målgruppen. Resultaten är inte generaliserbara då de bygger på ett självselekerat urval. Närmare 20 procent av deltagarna uppger även att de på något sätt kommit i kontakt med målgruppen tidigare (Jahnke et. al., 2014).

Utbildning i att bemöta personer med pedofila tändningsmönster

Ytterligare en kort kunskapshöjande intervention har utvecklats, testats och utvärderats i USA (Levenson & Grady, 2019)³². Syftet var att förbereda kliniskt verksamma terapeuter och socialarbetare (n=94) på att bemöta personer som söker behandling på grund av pedofila tändningsmönster. Workshopen varade i

---

³² I en separat artikel presenterar samma forskargrupp riktlinjer och kunskapsstöd kring att arbeta med personer med pedofila tändningsmönster. Artikeln innehåller dock ingen utvärderad intervention och har därför inte inkluderats i litteraturöversikten (Levenson et. al., 2019).

90 minuter eller tre timmar. Interventionen byggde på fakta kombinerat med video- och ljudklipp med en person med pedofila tändningsmönster.

Kunskapsdelen inkluderade diagnoskriterier för pedofili (DSM-5), obligatorisk rapportering, ramverk för att tillhandahålla etiska, kliniska insatser för personer med pedofila tändningsmönster som inte begått övergrepp. Terapeutisk allians, bekräftande KBT-strategier samt att hantera så kallad ”motöverföring” (en medveten eller omedveten känslomässig reaktion från terapeutens sida mot klienten, vilket kan inverka på behandlingen). Genom för- och eftertester i samband med interventionen framgår att denna korta insats lett till en signifikant ökning i deltagarnas tro på sin egen förmåga att kunna erbjuda effektiv behandling till målgruppen. Insatsen ledde även till en signifikant ökning av kunskaper, däremot kunde inga attitydförändringar påvisas. Studien använde delvis bristfällig effektutvärderingsmetodik.

Anti-stigma-intervention - risker att förstärka myter

I en studie av Jara et. al. (2021) testas en anti-stigma-intervention med syfte att förändra allmänhetens attityder till personer med pedofila tändningsmönster. Genom en ensidig informationstext presenteras kunskap och bemöts myter om personer som är sexuellt attraherade av minderåriga. Deltagarna (n=205) rekryterades via en webbsida där personer får betalt för att besvara undersökningar³³. De slumpades till tre olika grupper: en interventions-grupp (n=74), en kontrollgrupp (n=40) och en grupp som fick ta del av en text om myter kring missbruk (n=91). Efter insatsen fick de fylla i en efterenkät.

Studien visar en signifikant, negativ skillnad mellan grupperna. Efter interventionen instämmer personerna i interventionsgruppen i *högre* grad i myter och uppvisar *fler* negativa attityder än deltagarna i de andra två grupperna. Forskarna tolkar utfallet som ett resultat av datainsamlings- och urvalsmetodiken. De lyfter även fram utmaningar i formatet för interventionen, samt att man genom att presentera myter riskerar att förstärka dem. Det finns även en risk att personer som ursprungligen trott på dessa myter minns dem som fakta efter att ha läst texten. De framhåller därmed att användandet av ”psykoedukativa” texter som en anti-stigma-intervention måste ske med försiktighet (Jara & Jegelic, 2021).

Tvärprofessionella utbildningsinsatser

Click - path to protection – ett utbildningsprogram för att stötta utsatta barn och deras vårdnadshavare

I en brittisk studie av Bond et al. (2019) utvärderas ett utbildningsprogram för yrkesverksamma (n=114) med syfte att öka deras förmågor att stödja barn som har utsatts för sexuellt utnyttjande online samt deras föräldrar. Den tvärprofessionella utbildningen omfattar tre timmar och utgår från verklighetsbaserade case-studier. En övervägande majoritet av deltagarna

---

³³ Sidan har tidigare uppvisat liknande reliabilitet som bekvämlighetsurval.

upplevde att utbildningen ökat deras kunskap om frågorna (87 procent), lärt dem något de kunde tillämpa i sin yrkesroll (89 procent) och att utbildningen engagerat dem och involverat dem i den egna lärprocessen (82 procent). Ett flertal deltagare lyfte fram att arbetet med en tvärprofessionell utbildning med brottsofferfokus, kombinerat med verklighetsbaserade case-studier, var mycket användbart och hjälpsamt för deras lärande. Insatsen har enbart utvärderats med enkäter efter och ingen uppföljning finns kring om de upplevda kunskaperna och färdigheterna omsatts i verksamheterna.

Utbildningskonferens om människohandel

I en studie av Awerbuch et al. (2020) utvärderas en heldagskonferens för yrkesverksamma inom rättsväsende, medicin och socialt arbete (n=138) i USA. Utbildningsinsatsen syftar till att öka medvetenheten och kunskapen om människohandel, samt förhållningssätt för att upprätta och assistera personer utsatta för människohandel. Innehållet omfattar screening och upptäckt, kommersiellt exploaterade vuxna och unga utsatta för sexuella övergrepp, PTSD och traumabindning, förtroendeskapande kommunikation med utsatta samt lagstiftning och migration. Insatsen utvärderas avseende kunskapsförändringar genom för- och efter tester i anslutning till konferensen, samt genom uppföljning med deltagarna två månader senare. Utvärderingsdesignen visar på flera metodologiska brister och takeffekter uppnås på en majoritet av utfallsmåtten som i huvudsak utgörs av ”sant eller falskt”-påståenden. Trots detta uppvisas en signifikant kunskapsökning för gruppen som helhet. Uppföljningen visar även att flera av deltagarna uppger att konferensen hjälpt dem i deras arbete med att upptäcka och assistera offer för människohandel. Flera exempel på förändringar ges från samtliga professionskategorier.

Tvärprofessionell och processorienterad onlineutbildning

I en studie av Lucio et al. (2020) beskrivs utvecklingsarbetet av en tvärprofessionell utbildningsinsats med syfte att stärka deltagarnas förmågor och kompetenser att agera mot människohandel i Afrika. Utbildningen utvecklades av ett tvärvetenskapligt team vid det katolska Sankt Leo University i Florida, USA. Interventionen består av en tolv veckor lång interaktiv onlineutbildning riktad mot katolska systrar (n = 46) från olika yrkesgrupper i tio afrikanska länder. Utbildningen består av en modul per vecka, där deltagarna arbetar gemensamt med texter, videos, kunskapsquiz, interaktiva övningar och rollspel. Utbildningen är casebaserad och innehåller två case på vilka deltagarna får applicera sina kunskaper. Innehållet innefattar bland annat att identifiera och förstå konsekvenserna av människohandel, traumamedveten omsorg, att genomföra bedömningar, praktiska färdigheter, utveckling av preventionsstrategier, samt förmågor att nätverka och driva påverkansarbete.

Artikeln beskriver huvudsakligen utvecklingsarbetet av det kunskapsbaserade utbildningsupplägget genom ”interprofessionell utbildning” (IPE). Utvärderingen är kvalitativ och består av analyser av deltagarnas diskussioner och kursuppgifter, samt en uppföljning med deltagarna tre månader efter kursavslut. Resultaten visar

att kursen genererade samarbeten, idéutbyten och fortsatt nätverkande med såväl andra deltagare som nya samverkanspartners. Deltagarna utvecklade egna manualer genom att kartlägga lokala resurser för att kunna utbilda andra utbildare efter kursen. Ingen effektutvärdering är genomförd och metodbeskrivningen gällande utvärderingen är bristfällig.

Analys

Utvärderingsläget

I detta avsnitt ges en samlad beskrivning och analys av studiernas utvärderingsdesign och olika utfallsmått som använts inom det aktuella tematiska området. Här presenteras även övergripande tendenser gällande utvärderingsläget och utvärderingarnas resultat, samt eventuella slutsatser gällande utvärdering och resultat som framkommit i tidigare litteraturöversikter.

Utvärderingsdesign

KRAFTIGT VARIERANDE UTFÄLLSMÅTT

Studierna om de kunskapshöjande insatserna i detta kapitel baseras i huvudsak på kvantitativa utvärderingar (n=11). Dessa utgörs främst av för- och eftertester (n=6) eller randomiserade kontrollerade studier (RCT) (n=4). Fyra av dessa studier genomför även en uppföljning mellan sju dagar och tolv månader efter avslutad utbildning. En studie baseras enbart på en enkät genomförd efter utbildningen. Två studier baseras på intervjuer med deltagare och en studie kombinerar intervjuer med kvantitativa före- och eftertester.

Utfallsmått

STOR VARIATION I UTFÄLLSMÅTT

Utfallsmåtten i de olika studierna varierar och rör bland annat kunskaper, attityder och tillit till sin egen förmåga att agera. Vissa studier försökte även fånga in beteendeförändring genom exempelvis frågor om förväntade beteenden, faktiskt rapportering eller uppföljande frågor om hur färdigheterna använts eller hur kursinnehållet omsatts i praktik. Flera av studierna inkluderar även frågor om hur utbildningen upplevdes, acceptans för utbildningens innehåll samt användbarheten i innehållet. Uppföljningen av *Second Step Child Protection Unit (CPU)* tittar även på utfall gällande skolklimat och relationen mellan lärare och elever. Utvärderingarna tycks inte bygga på några vedertagna formulär eller skalor.

Resultat av utvärderingarna

SIGNIFIKANTA KUNSKAPSÖKNINGAR - MEN STORA BORTFALL

Alla kvantitativt utvärderade studier utom en redogör för signifikanstester av resultaten. Samtliga av dessa (n=11) uppvisar en signifikant ökning av deltagarnas kunskaper. Flera av studierna visar även på signifikanta resultat gällande attityder

eller förväntade beteenden. Flera av studierna baseras dock på självselekterade urval och flera rapporterar stora bortfall vid insamlandet av efterenkäter.

RISK FÖR NEGATIVA UTFALL

En webbaserad insats för att utmana myter och förändra allmänhetens stigmatiserande attityder gentemot personer med pedofila tändningsmönster visade dock på negativa utfall för interventionsgruppen (Jara & Jegelic, 2021). Detta synliggör betydelsen av utvärdering samt att de utbildningsinsatser som utvecklas är tydligt kunskapsförankrade.

STÖRST EFFEKT HOS DEM MED LÅGA FÖRKUNSKAPER OCH HÖG ACCEPTANS

Ett flertal studier visar att störst förändringar uppvisats hos deltagare med låga ursprungsvärden och begränsade förkunskaper. Utvärderingen av *Second Step Child Protection Unit (CPU)* visar även att deltagarnas "acceptans" för interventionen hade en positiv inverkan på övriga utfallsmått. Tydligast resultat uppvisades av lärare med hög acceptans, vilket understryker betydelsen av att arbeta med acceptans och implementering under utbildningarna (Nickerson et. al., 2019, Kim et. al., 2019).

ENTYDIGA UTFALL SAKNAS GÄLLANDE OMFATTNING OCH FORMAT

I en studie av Jahnke et. (2014) uppvisas positiva signifikanta resultat på attityder och kunskap redan av en tio minuter lång webbaserad intervention. Ingen effekt uppvisas dock gällande viljan att behandla personer med pedofila tändningsmönster. I en studie av Levenson & Grady (2019) uppvisas inga skillnader i utfall mellan en intervention på 90 respektive 180 minuter. I en studie av Rheingold et. al. (2015) jämförs utfallen mellan en 2,5 timmar lång intervention som antingen genomförts på plats med en facilitator eller som en webbaserad utbildning. I studien uppvisas en signifikant högre kunskapsökning i gruppen som fått webbutbildning jämfört med workshopen. I övrigt ses inga skillnader mellan interventionsgrupperna. Dessa studier indikerar att även korta och kostnadseffektiva interventioner kan bidra till ökad kunskap för yrkesverksamma. Case-baserat arbete i tvärprofessionella kontexter upplevdes av deltagare i tre studier som mycket hjälpsamt och bidragande till ett aktivt lärande (Bond & Dogaru, 2019, Epstein & Crisp, 2018 Awerbuch et al., 2020).

Erfarenheter och lärdomar

I detta avsnitt redogör vi för erfarenheter och lärdomar som presenterats i de olika studierna. Vi gör även en analys av teman som diskuterats i studierna och som kan vara relevanta i relation till arbetet med att utveckla eller implementera liknande metoder och arbetssätt.

Betydelsen av att utbilda vuxna

De flesta förebyggande insatser i litteraturöversikten riktar sig direkt till barn, medan insatser riktade mot föräldrar eller yrkesverksamma är färre. Få av de identifierade program som riktar sig direkt till barn och unga tycks innefatta

utbildning och handledning av de vuxna som förväntas leverera interventionen. I de fall utbildning erbjuds tycks den många gånger vara kortfattad. Stödet till de som ska leverera interventionerna tycks i första hand utgöras av textmaterial eller websidor. Studier från USA visar att lärare ofta är de som först upptäcker signaler på utsatthet hos barn, trots det så underrapporterar de ofta misstänkta fall. Tidigare forskning visar att lärare många gånger saknar utbildning och kunskap kring indikatorer på utsatthet, samt rutiner kring rapportering och anmälan. Många skolbaserade program förväntas genomföras av lärare som inte fått någon utbildning och som därmed riskerar att sakna både ämneskunskaper och trygghet i att utbilda i dessa känsliga frågor (jfr Nickerson et. al., 2021). I utvärderingen av *Stop it now!* poängteras dock tydligt att ansvaret för att förebygga övergrepp mot barn i första hand ligger på *alla* vuxna som finns omkring barnet. Vuxna har både en viktig roll i att upptäcka signaler och symptom på övergrepp, samt att öka barn och ungas medvetenhet om frågorna (Hudson, 2017).

Betydelsen av vuxna som barn vågar anförtro sig åt

I den omfattande utvärderingen av *Child Protection Unit* framkommer att lärarna som utbildats och implementerat programmet uppger ett förbättrat skolklimat, ökad kunskap om sexuella övergrepp och positivare attityder till att anmäla misstänkta övergrepp (Nickerson et. al., 2021). Motsvarande förändring ses inte i kontrollgruppen. De lärare som implementerade programmet menade att det erbjudit en möjlighet till samtal och byggandet av sammanhållning mellan elever och skolpersonal. (Allen et. al., 2019). En majoritet av programmen lyfter fram att ett centralt mål för insatsen är att barn ska våga berätta och anförtro sig till utvalda vuxna om utsatthet. Trots detta är det få program som rapporterar att insatsen lett till några faktiska ”avslöjanden” från de barn som deltagit.

Utvärderingar tycks heller inte följa upp huruvida deltagarna har förtroende för och *skulle* våga anförtro sig till dem som leder interventionen. Hinder för barn att våga berätta om övergrepp har bland annat i tidigare studier visat sig vara brist på vuxna för vilket barnet har förtroende, erfarenheter av bristfälliga responser vid tidigare avslöjanden eller rädsla för att bli misstrodd (Jernbro et. al. 2017). Nickerson et. al. (2018) är en av få studier som även mäter effekter på relationen mellan lärare och elever. I *Child Protection Unit (CPU)* syftar utbildningen av de lärare som ska leda interventionen även till att etablera positiva och förtroendefulla relationer mellan lärare och elever. En god lärarkontakt lyfts fram som en skyddsfaktor i sig för barn som utsätts för olika typer av försummelse (Hamre et. al., 2001). Att ha en stark känsla av gemenskap och uppfattningen att lärarna är stöttande har i tidigare studier visat sig bidra till att skapa trygghet för elever (Lenzi et. al., 2017).

Lärares grad av engagemang påverkar utfallet för eleverna

Studier med lärare visar på en positiv påverkan på deras kunskap, attityder och beteenden. Lärare som själva tagit del av förebyggande utbildningsinsatser blir mer positivt inställda till att genomföra interventioner med barn och unga och de lär sig att överföra information om sexuella övergrepp till sina elever. De tycks

även öka sina förmågor att identifiera signaler på utsatthet och att föreslå lämpliga insatser i dessa fall (Del Campo et. al., 2020). Tidigare studier inom andra områden har visat att lärares grundläggande kunskapsnivå utgör den främsta prediktorn för elevers resultat, även utan intervention, och att självmedvetna lärare med social kompetens och positiva relationer till studenterna implementerar interventioner mer effektivt (Diamond et. al., 2014, Jennings & Greenberg, 2009). I programmet *Safe Touches* leds workshopen av två utbildade socialarbetare eller kuratorer, medan läraren närvarar i klassrummet. Deltagande observationer visar att lärarens grad av engagemang tydligt påverkade elevernas uppmärksamhet och delaktighet i workshopen, såväl som deras förståelse för budskapet. Lärare som var mindre stöttande gjorde det svårare att behålla elevernas uppmärksamhet (Holloway & Pulido, 2018).

”Smittoeffekter” från utbildningsinsatser – att sprida budskapet vidare

Flera av utvärderingarna av insatser riktade mot yrkesverksamma har även ställt frågor kring huruvida deltagarna spridit kunskapen vidare till andra. I en studie uppger 64 procent av deltagarna att de har pratat med andra om vad de lärt sig (Nurse, A., 2017). I en annan studie har närmare hälften (46 procent) av deltagarna delat med sig av skriftligt informationsmaterial till andra vuxna efter utbildningen. Såväl deltagare som kontrollgruppen angav även en ökning i andelen personer som pratat med sina kollegor om sexuella övergrepp mot barn (Reingold et al., 2014).

Från ett folkhälsovetenskapligt perspektiv är dessa ”smittoeffekter” en styrka i utbildningen, eftersom det indikerar att interventionen kan få effekt på personalens beteenden och kunskaper även om inte samtlig personal genomgår utbildning (Reingold et al., 2014). Det tyder på att förebyggande interventioner har potential att nå ut till långt fler människor är de som deltar på utbildningar eller i programinsatser. Nurse förslår därför att preventionsinsatser bör utnyttja detta bättre, genom att även lyfta fram budskap och bra information som deltagarna kan sprida vidare till andra. Insatserna kan även i högre grad tillhandahålla relevant spridningsmaterial för att öka sannolikheten för att informationen sprids vidare – och att den information som sprids är korrekt (Nurse, 2017).

Identifierade luckor och utvecklingsbehov

Få utbildningsinsatser syftar till implementering av specifika arbetssätt

Utvärderingarna av de kunskaphöjande insatserna är många gånger bristfälliga. En majoritet av de inkluderade studierna rör enskilda utbildningstillfällen i form av generell fortbildning. Dessa syftar till att minska risken för yrkesverksammars stigmatisering av målgruppen eller till att stärka yrkesverksamma i att kunna uppmärksamma, utveckla rutiner eller stödja utsatta för sexuella övergrepp, människohandel och sexuell exploatering. Endast tre av de kunskaphöjande insatserna tycks innefatta att deltagarna efter tillfället förväntas arbeta systematiskt med att implementera nya metoder eller arbetssätt i sina verksamheter (Kim et. al., 2019, Nickerson et. al., 2021, Martin m.fl., 2016, Lucio

et. al., 2020). De kompetenshöjande insatser som identifierats i de inkluderade studierna tycks främst utgöra fristående tillfällen, snarare än att vara del av ett mer systematiskt och långsiktigt förebyggande arbete. Det finns därmed ett behov av att utveckla kompetenshöjande insatser som i högre grad baseras på implementeringskunskap och som länkas samman med andra parallella interventioner.

TEMA: INSATSER FÖR FÖRÄLDRAR, VÅRDNADSHAVARE OCH PERSONAL PÅ BOENDEN

I detta kapitel berörs insatser som syftar till att stärka föräldrar och vårdnadshavare i att förebygga sexuella övergrepp och sexuell exploatering av barn och unga. Här inkluderas även kunskap om unga i familjehem och HVB-hem.

Identifierade metoder och arbetsätt

Säkra, stabila och vårdande relationer mellan barn och deras föräldrar eller vårdnadshavare är en central skyddsfaktor gällande barns utsatthet för våld och övergrepp. Detta utgör även en av de sju evidensbaserade strategier för att förebygga våld som presenteras av Världshälsoorganisationen (WHO, 2010, Jämställdhetsmyndigheten, 2020). Då hemmet är den närmsta nivån i barns socioekologiska miljö har föräldrar och vårdnadshavare en unik position i att bistå i det förebyggande arbetet mot sexuell exploatering och övergrepp mot barn. Att forma ”preventiva partnerskap” med föräldrar har rekommenderats sedan lång tid tillbaka. Föräldrar och vårdnadshavare kan både bidra till att stärka sina barn genom att uppmuntra dem till deltagandet i skolbaserade interventioner, men även genom att diskutera frågorna i hemmet. Ett flertal studier bekräftar även att delaktighet och engagemang från såväl vårdnadshavare som vuxna utbildare är av

största vikt för effektiviteten i skolbaserade program för att förebygga sexuella övergrepp mot barn (jfr Manheim et. al., 2019).

Studiernas sammansättning

Sex av artiklarna rör interventioner riktade mot föräldrar eller vårdnadshavare. En artikel rör både föräldrar och yrkesverksamma. Det handlar dels om interventioner som syftar till att få vuxna att föra preventiva samtal med sina barn (n=5) och dels om att stärka familjen eller familjehemmet som skyddande miljö för barn (n=2). Interventionerna består av informationsfilmer (n=1), preventiva samtal mellan föräldrar och barn i hemmet (n=2), påbyggnadsmoduler till föräldrastödsprogram (n=1), grupprogram för barn och unga med risk för sexuell exploatering samt deras vårdnadshavare (n=1), utbildning och rekrytering av specialiserade familjehem (n=1) och preventionsutbildningar (n=1). Samtliga interventioner i kapitlet fokuserar på barns *utsatthet* för sexuella övergrepp och sexuell exploatering. Studierna kommer från Storbritannien (n=3), USA (n=2), Iran och Kina.

Inkluderade interventioner

De tre interventioner som syftar till att få föräldrar eller vårdnadshavare att samtala med sina barn inkluderar *Second Step Child Protection Units* (Nickerson et. al., 2018), *Body Safety Training (BST)* (Khoori et. al., 2020) samt utbildningar genom *Stop it Now!* (Hudson, 2018). I en studie av Jin et. al. (2017) undersöks även utfallet av *Body Safety Training (BST)* utifrån om det är föräldrar eller pedagoger som genomför interventionen. Två av de inkluderade interventionerna för att stärka familjen som skyddsfaktor drivs av den brittiska barnrättsorganisationen Barnardo's. The *FCASE model* är en 6–8 veckor lång programintervention riktad mot föräldrar/vårdnadshavare och barn/unga för att minska risken att barn och unga utsätts för sexuell exploatering (Thomas et. al., 2017). Organisationen arbetar även med att rekrytera, utbilda och stötta familjehemsföräldrar att erbjuda omsorg till barn utsatta för sexuell exploatering eller människohandel i the *Safe Accomodation Project* (Shuker & Pearce, 2019). I interventionen *Smart parents - Safe and Healthy Kids* har forskare utvecklat en påbyggnadsmodul om sexuella övergrepp som kan komplettera befintliga evidensbaserade föräldrastödsprogram. Interventionen planeras att testas i större skala och effektutvärderas genom en randomiserad kontrollerad studie (RCT) (Guastaferrero et. al., 2019).

Interventionernas innehåll

Interventionerna som syftar till att stärka föräldrar och vårdnadshavares förmågor att prata med barn om sexuella övergrepp (n=4) handlar i första hand om barns potentiella *utsatthet*. De fokuserar på att öka kunskapen och lära deltagarna att känna igen signaler. De innehåller även komponenter gällande att bemöta ett barn som avslöjar utsatthet, samt tillit till den egna förmågan att göra detta. Programmet *Body Safety Training (BST)* genomförs även som skolbaserat program och rör kroppslig integritet och kännedom om privata kroppsdelar,

lämpliga och olämpliga beröringar respektive hemligheter. I föräldrastödsprogrammet adresseras föräldrars kunskap om barns utveckling och hälsosam sexuell utveckling, att stärka förmågor till föräldra-barn-kommunikation samt att forma säkra och skyddande miljöer genom uppsikt över barnets aktiviteter och interaktioner. I en programinsats för familjer eller familjehem till barn med risk för sexuell exploatering berörs teman som risk, sexuell exploatering, relationsvåld, grooming, internet och samtycke. I programmet *Smarter, safer kids* får föräldrar tillgång till aktiviteter och övningar att genomföra hemma. De får även tillgång till en hemsida med kunskap om bland annat risker gällande sexuella övergrepp mot barn, hur man kan prata om ämnet på ett åldersanpassat sätt med barn, samt kunskap för att lära sig känna igen varningstecken på utsatthet (Brown, 2016). Även det skolbaserade programmet *Who do you tell?* inkluderar presentationer för föräldrar, informationsmaterial och uppföljande kommunikation med föräldrar (Tutty et. al. 2020).

Befintliga kartläggningar och systematiska litteraturöversikter

Att förebygga sexuell exploatering av boendeplacerade barn och unga (kartläggande litteraturöversikt)

I den kartläggande litteraturöversikten *Preventing Harmful Sexual Behaviour and Child Sexual Exploitation for children & young people living in residential care: A scoping review* (2017) redogör McKibbin et. al. för kunskapsläget gällande att förebygga skadliga sexuella beteenden och sexuell exploatering av barn och unga som är boendeplacerade. Sökningen är gjort i fem vetenskapliga databaser och innefattar engelskspråkiga studier publicerade 2006–2016. Sökningen resulterade i 2347 unika träffar, varav 20 bedömdes uppfylla inklusionskriterierna för litteraturöversikten. Tre tematiska kategorier identifierades i materialet: 1) att utveckla utbildningsinsatser för barn, unga och professionella (n=11), 2) att adressera grooming och problematiska sexuella beteenden (n=10), samt 3) att tillhandahålla en holistisk respons och en ”utväg” för barn och unga som drabbats (n=17).

Att utveckla utbildningsinsatser för barn, unga och professionella

De inkluderade studierna understryker betydelsen av att stärka barn och unga i att utveckla säkra sexuella relationer, samt att utbilda personal på ungdomsboenden i att kunna identifiera och svara på skadliga sexuella beteenden och sexuell exploatering. Här lyfts betydelsen av att målgruppen får ta del av genus- och maktmedveten utbildning i sexualitet och samlevnad, med fokus på exempelvis sexuell utveckling, trygga relationer, genusnormer och att bygga resiliens. I litteraturöversikten identifieras tre gruppbaseprogram som testats med den aktuella målgruppen: *Youth Relationship Programme* (Kanada), *Expect Respect Dating Violence Prevention Programme* (USA) samt *Make a Move sexual harassment prevention program* (Holland). De två första programmen har visat på positiva resultat, medan det tredje inte kunnat uppvisa signifikant påverkan på deltagarna.

Bland behoven kring utbildningsinsatser för personal lyfts kunskap om ”normal” sexuell utveckling hos barn och unga, samt kunskap i att kunna skilja på sunda och lämpliga, respektive problematiska, kränkande eller våldsamma sexuella beteenden eller relationer. Unga själva lyfter behovet av icke-dömande, vänliga och tillgängliga vuxna att bygga starka relationella band med. Personal behöver stärkas i att forma miljöer där unga känner sig trygga nog att berätta om sina övergreppserfarenheter och där berättelserna möts av ett lämpligt och respektfullt bemötande från den vuxne.

Att adressera grooming och problematiska sexuella beteenden

Litteraturöversikten framhåller att evidensen gällande risk- och skyddsfaktorer för sexuell exploatering är väl utvecklad. Att rymma hemifrån eller vara hemlös är en nyckelfaktor som ökar risken för att utsättas för sexuell exploatering. Bland identifierade skyddsfaktorer med koppling till ungdomsboendemiljöer syns vuxna som: sätter gränser, låter unga veta att deras säkerhet är viktig, följer efter unga som rymmer, engagerar unga i samtal, eftersöker unga som inte återvänt hem samt dokumenterar frånvaro. Personal bör stärkas i att motverka riskfaktorer och stärka skyddsfaktorer hos de unga. Litteraturöversikten identifierar ett flertal stödmaterial och resurser som presenteras i de inkluderade studierna: *Bewise2 Sexual Exploitation*³⁴ (Storbritannien), *My Dangerous Loverboy* (Storbritannien), *My Life My Choice* (USA), *Bespoke* (Storbritannien) och *Inform Young People* (Storbritannien). Flera av de identifierade programmen och resurserna är utvecklade av de brittiska barnrättsorganisationerna Barnardo's och The Lucy Faithfull Foundation.

Att tillhandahålla en holistisk respons och en ”utväg” för barn och unga som drabbats

Litteraturöversikten framhåller även betydelsen av omfattande interventioner som adresserar såväl utsatta som förövare. Insatserna behöver utgå från samverkan mellan en mängd aktörer. Offerfokuserade interventioner måste kunna erbjuda exitstrategier för barn och unga utsatta för sexuell exploatering. Det kräver samverkansinsatser kopplat till rättsväsende, boende, arbete, missbruk, utbildning och brottsofferstöd. Centrala aspekter i en effektiv exitstrategi uppges vara ett återknytande till ordinarie skolgång, meningsfulla fritidsaktiviteter samt trygga relationer med familj och personal. Ett exempel som nämns är det brittiska programmet *Protect and Respect* som koordinerar en tvärprofessionell respons till unga som vill komma ur sexuell exploatering. Litteraturöversikten framhåller även att det finns välutvecklad evidens kring framgångsrika tertiärpreventiva insatser, så som traumamedveten terapeutisk behandling. Många barn och unga i målgruppen med boendeplicering och erfarenhet av sexuell exploatering har även i hög grad erfarenheter av tidigare barndomstrauman.

---

³⁴ <https://www.stjohnfisherschool.org.uk/wp-content/uploads/2016/03/Bwise2-Sexual-Exploitation.pdf>

Insatser för att få föräldrar att prata med barn

Second Step Child Protection Units - korta informationsfilmer

Second Step Child Protection Unit tillhandahåller fyra stycken korta informationsfilmer (å 3–4 minuter) riktade till föräldrar. Filmerna ger grundläggande kunskaper om frågan och sedan modellerar skådespelare hur samtal om dessa frågor kan genomföras med barn. Filmerna gav ingen tydlig effekt på kunskapsnivåerna hos föräldrarna, men ledde till en signifikant ökning i motivationen samt en ökning av antalet samtal som föräldrarna rapporterade att de haft med sina barn om personlig säkerhet och övergrepp (Nickerson et. al. 2018). Utvärderingen visar även på ökad motivation hos kontrollgruppen. Studien visar att även kortfattade, lättillgängliga och kortfattade interventioner kan vara lovande ur ett folkhälsovetenskapligt perspektiv. Forskarna lyfter även fram att bekvämligheten i att kunna se materialet online kan bidra till att överkomma många av de hinder som finns kopplade till att delta i ett ”fysiskt” preventionsprogram (Nickerson et. al., 2018). Utvärderingen visar att föräldrar i familjer med högre ”generell familjefunktionalitet”(n=491) har större kunskap och större motivation att prata med sina barn om sexuella övergrepp. Hälsosamma och fungerande familjerelationer tycks alltså generera positiva utfall för barn och unga i sig (Nickerson et. al., 2018). Utvärderingen visar även på resultat i motivationen att prata med sina barn om sexuella övergrepp även hos kontrollgruppen som inte tagit del av interventionen utan bara fyllt i för- och efterenkäter om ämnet. Resultaten tyder på att föräldrar kan börja tänka på frågan och motiveras till en beteendeförändring bara genom att frågan adresseras och uppmärksammas (Nickerson et. al., 2018).

Body Safety Training (BST) - jämförelser mellan föräldra- och lärarledda interventioner

Eftersom frågan om barn och sexualitet kan upplevas som känslig så används mödrar som huvudsakliga förmedlare av preventiva budskap till sina barn i en studie av Khoori et. al. (2020). I studien rekryterades slumpmässigt kvinnor (n=56) som besökt hälsocentraler i Goran, Iran, och som hade flickebarn i förskoleåldern. De utbildades genom en 90–120 minuter lång workshop. Minst en gång om dagen under en vecka förde de sedan samtal med sina döttrar med utgångspunkt i en persisk anpassning av arbetsboken i *Body Safety Training (BST)* som tidigare implementerats i USA, Turkiet och Kina. Insatsen ökade signifikant de deltagande barnens kunskaper om lämpliga och olämpliga beröringar, så väl som deras förmågor att kunna skydda sig själva genom att ”göra”, ”berätta” och ”rapportera”. Effekterna var medel till stora och höll i sig även en månad efter avslutad intervention (Khoori et. al., 2020).

En kinesisk anpassning av samma program utvärderades av Jin et. al. (2017). I studien (n=565) jämfördes resultaten mellan lärarledda och föräldraledda sessioner. Utvärderingen visade att barnen i båda interventionsgrupperna ökade sina kunskaper såväl som sina självförsvarsförmågor signifikant. Ökningen var dock större bland yngre barn och bland barn som tagit del av de lärarledda

sessionerna. En möjlig förklaring är att lärarna erbjöds en utbildning i att leda programmet, medan de deltagande föräldrarna i studien endast fick ta del av skriftliga instruktioner och en övningsbok. Det var bara 75 procent av föräldrarna som efter interventionen lämnade in korrekt ifyllda feedbackformulär, så det är oklart om samtliga föräldrar höll samtalen med sina barn så som planerat.

Forskarna lyfter fram att förmedling av kunskaper i hemmet kan erbjuda värdefulla möjligheter för barn att öva på sina färdigheter och att utbildningen kan upprepas över tid, men de lyfter samtidigt fram behovet av att öka kunskapen om hur en mer effektiv kommunikation kan ske gentemot föräldrar för att hjälpa dem att på ett bättre sätt facilitera preventionsbudskap och kunskaper. I framtida studier rekommenderar de att information inte enbart förmedlas till föräldrar skriftligen, utan att det kompletteras med exempelvis utbildningar, föräldramöten eller telefonsamtal (Jin et. al. 2017).

Stop it Now! – förebyggande utbildningar för föräldrar och yrkesverksamma

I en studie av Kirsty Hudson (2018) utvärderas arbetet med organisationen *Stop it Now* Wales arbete med utbildningsinsatser för vuxna i syfte att förebygga sexuella övergrepp mot barn. De erbjuder fem olika tematiska preventionsutbildningar för föräldrar respektive yrkesverksamma: 1) Internetsäkerhet 2) *Parents protect!* (för att stärka föräldrar i att arbeta förebyggande) 3) Sexuell utveckling hos barn och unga 4) Förebygga sexuell exploatering av barn 5) *Professionals protect!* (för att stärka yrkesverksamma i att arbeta förebyggande). Innehållet i programmen specificeras inte vidare, men utbildningarna syftar till att 1) öka kunskapen och lära deltagarna att känna igen sexuella övergrepp mot barn, 2) att stärka deltagarnas tillit till den egna förmågan att agera vid oro samt att 3) stärka deras tillit till att handlingarna kommer kunna leda till förändring

Utbildningarna är två timmar långa och utvärderingen baseras på för- och eftermätningar med deltagare (n = 252) vid 27 olika utbildningstillfällen. De har även genomfört kompletterande intervjuer (n=16). Utbildningarna är frivilliga och utvärderingen bygger på ett självselektat urval. Bland erfarenheterna lyfts svårigheter att rekrytera deltagare till program om dessa frågor, där stigma, misstänkliggörande och risken att bli sedd som en "dålig förälder" lyftes som hinder. En ökning i medelvärden har skett för samtliga fem program för alla tre utfallsmått, men mätinstrument, signifikans och konfidensintervall redovisas inte i artikeln³⁵. Utbildningen om internetsäkerhet har gett tydligast resultat och är även den utbildning som erbjuder mest handfasta tekniker och strategier för att kunna skydda barn. Störst utveckling har skett i föräldragruppen, men dessa hade även lägre startvärden jämfört med de yrkesverksamma. Resultaten visar en större påverkan på kunskap och förståelse jämfört med tilliten till den egna förmågan att

---

³⁵ Flera tabeller har fallit bort ur artikeln. Eventuellt kan denna information framgå där, men information om detta saknas helt i den beskrivande redogörelsen för resultaten.

kunna agera mot övergrepp. 90 procent av deltagarna uppgav att de skulle dela kunskapen med någon efter utbildningen. Studien innefattar dock en bristfällig metodredovisning och resultaten är inte generaliserbara.

Smart parents - Safe and Healthy Kids - en påbyggnadsmodul till föräldrastödsprogram

Kate Guastaferrero vid metodcentret på the Pennsylvania State University i USA har tillsammans med forskarkollegor utvecklat en påbyggnadsmodul med fokus på sexuella övergrepp som kan komplettera befintliga föräldrastödsprogram. Modulen *Smart parents - Safe and Healthy Kids* innehåller en guidebok (inklusive rollspelsövningar) för facilitatorerna, samt en föräldrahandbok. Modulen är flexibel och erbjuder kunskapsinnehåll som kan anpassas som en session på 75–90 minuter utifrån formen och pedagogiken i befintliga evidensbaserade föräldrastödsprogram. Modulen har utvecklats och reviderats i tre faser genom samarbete och feedback från experter (n=10), fokusgrupper med föräldrar (n=13), utbildare i föräldrastödsprogram (n=9) och pilottestning med föräldrar (n=23). Forskarna har även utvecklat ett mätinstrument med goda psykometriska egenskaper. En majoritet av föräldrarna och utbildarna som medverkade vid pilottestningen var positivt inställda till programmet. De upplevde att innehållet skulle vara hjälpsamt för andra föräldrar och att det skulle underlätta åldersanpassade samtal med barn om sexualitet och övergrepp. Den pilottestade interventionen planeras nu att testas i större skala och effektutvärderas genom en randomiserad kontrollerad studie (RCT) (Guastaferrero et. al., 2019).

Att stärka familjen och familjehemmet som skyddsfaktor

FCASE model - att stärka skyddsfaktorer i barnets familj

I England bedriver den ideella barnrättsorganisationen Barnardos ett projekt i tre olika områden med fokus på barn och unga med risk för sexuell exploatering. Projektet syftar till att utveckla mer effektiva arbetssätt för att skydda barn och unga från sexuell exploatering genom att stärka skyddsfaktorerna i barnets familj eller familjehem. I en artikel av Thomas et. al. (2017) utvärderas en 6-8 veckor lång programintervention riktad mot föräldrar, vårdnadshavare och barn/unga. Modellen i sin helhet innefattar även utbildning av yrkesverksamma samt medvetandehöjande insatser i lokalsamhället.

Utbildningsinsatsen för vårdnadshavare fokuserar på att förstå och leva med risk, vad sexuell exploatering är, relationsvåld, grooming, internet och samtycke. Med barn och unga adresseras relationer, risk, relationsvåld, grooming i relationer, samtycke, lagstiftning och säkerhet på nätet. I studien ingår 31 familjer och interventionen har utvärderats kvalitativt genom utvärderingsmöten med personal samt intervjuer med nyckelpersoner, unga själva, vårdnadshavare och den personal som arbetat med dem. Artikeln innehåller en bristfällig metodredovisning, men utvärderingsresultaten indikerar att ett styrkebaserat arbetssätt möjliggör bättre relationer mellan professionella och familjer samt stärker ungas och familjers egenmakt och förmåga att analysera nödvändiga förändringar.

Safe Accommodation Project – en satsning mot familjehem

I en studie av Shuker & Pearce (2019) utvärderas ett pilotprojekt vid den brittiska organisationen Barnardo's som syftar till att rekrytera, utbilda och stötta familjehemsföräldrar att erbjuda omsorg till barn utsatta för sexuell exploatering eller människohandel. Även yrkesverksamma erbjuds utbildning. Rekrytering av "specialisthem" för målgruppen sker dels genom annonser, informationspaket och informationsevents till befintliga familjehem. Organisationen genomförde även en nationell mediekampanj för att rekrytera nya specialiserade familjehem bland personer i vårdrken eller som på annat sätt redan arbetar med utsatta barn. Mediekampanjen gav ytterst begränsade resultat och forskarna rekommenderar i stället att stärka befintliga familjehem i att arbeta med målgruppen.

Studien är en del av en större projektutvärdering. I artikeln presenteras resultaten från för- och eftermätningar med deltagarna (n=630) vid 2-dagars-utbildningar för familjehemsföräldrar (n=352) och yrkesverksamma (n=278). Forskarna har även genomfört fördjupade intervjuer (n=13) med specialiserade familjehem. Innehållet i utbildningen presenteras inte närmare. Utvärderingen visar att utbildningsinsatser kan användas som rekryteringsverktyg för att stärka människors trygghet gällande sin förmåga att erbjuda omsorg till barn utsatta för sexuell exploatering. Före utbildningen uppgav endast 22 procent av familjehemsföräldrarna att de kände sig trygga eller väldigt trygga i sin kunskap om sexuell exploatering och målgruppens behov. Efter utbildningen uppgav 90 procent av *samtliga* deltagare att de kände sig trygga eller väldigt trygga. Andelen familjehemsföräldrar som uppgav att de skulle känna sig trygga i att stötta en ungdom utsatt för sexuell exploatering ökade från 31 till 83 procent. Andelen hade dock minskat kraftigt vid en begränsad uppföljningsmätning efter sex månader (n=80). Att motivationen och tryggheten minskat över tid indikerar att deltagare bör fångas upp och rekryteras som specialisthem direkt efter utbildning.

Nio av 13 placeringar i "specialisthem" under projektperioden ledde till säkerhet, stabilitet och andra positiva utfall. Dessa familjehem uppges ha fyra gemensamma nämnare: 1) Förmåga att hantera utmaningar 2) Självförtroende nog att sätta och behålla gränser 3) Engagemang för åtagandet 4) Medkänsla för ungdomen. Bland framgångarna lyfts även förmågan att kombinera värme och gränssättning, samt att tillämpa icke-dömande och medkänsla i kombination med skyddsåtgärder.

Studien har vissa brister i metodredovisningen då artikeln utgör en del av en större projektutvärdering. Kvantitativa resultat redovisas endast i löptext och utan angiven signifikans. Urvalsgruppen skiftar mellan att inkludera endast familjehem och att även ange resultat för deltagare som är yrkesverksamma.

Analys

Utvärderingsläget

I detta avsnitt ges en samlad beskrivning och analys av studiernas utvärderingsdesign och olika utfallsmått som använts inom det aktuella tematiska området. Här presenteras även övergripande tendenser gällande utvärderingsläget och utvärderingarnas resultat, samt eventuella slutsatser gällande utvärdering och resultat som framkommit i tidigare litteraturöversikter.

Positiva resultat utifrån varierande studiedesigner och utfallsmått

Interventionerna mot föräldrar och vårdnadshavare har utvärderats på ett flertal olika sätt. Tre studier bygger på kvantitativ utvärdering genom randomiserade kontrollerade studier (RCT). Två studier kombinerar för- och efterenkäter med kompletterande intervjuer. En studie utgörs av ett pilotprojekt där studien bland annat syftar till att testa mätverktygens psykometriska egenskaper inför framtida utvärderingar, vilket kompletteras med enkäter och intervjuer gällande deltagarnas upplevelser av interventionen. En studie utvärderas enbart kvalitativt genom intervjuer och runda-bordet-samtal. Studierna har även använt ett flertal olika utfallsmått av helt olika karaktär. Bland utfallen syns kunskaper, attityder, förväntade beteenden, tillit till sina egna förmågor, acceptans för och nöjdhet med interventionen, motivation, familjefunktionalitet, erfarenheter av övergrepp med mera. Samtliga interventioner uppvisar positiva resultat, men på grund av olika utfallsmått går de inte att jämföra med varandra.

Erfarenheter och lärdomar

I detta avsnitt redogör vi för erfarenheter och lärdomar som presenterats i de olika studierna. Vi gör även en analys av teman som diskuterats i studierna och som kan vara relevanta i relation till arbetet med att utveckla eller implementera liknande metoder och arbetssätt.

Olika sätt att involvera vuxna i det förebyggande arbetet

I många länder spelar föräldrar även en central roll i barnens sexualundervisning och i utvecklingen av barnens värderingar, attityder och deras föreställningar om identitet, intimitet och relationer (jfr Khoori et. al. 2020). Föräldrar och vårdnadshavare kan exempelvis inkluderas genom att de själva får utbildning och färdighetsträning, eller som del av barnens utbildning (exempelvis genom ”hemläxor” eller färdighetsträning på hemmaplan) (Manheim et al., 2019). Att de vuxna som omger barn och unga har kunskap om sexuella övergrepp och sexuell exploatering ökar även sannolikheten att pågående utsatthet uppmärksammas (Del Campo et. al., 2020). Det handlar dels om att öka föräldrarnas egna kunskaper om frågan, men även att stimulera öppna samtal om frågorna i hemmet. Det kan bidra till att barnen i högre grad känner sig bekväma och trygga i att närma sig ämnen som annars kan upplevas som obekväma eller pinsamma (Kenny, 2009).

Föräldrar spelar även en viktig roll i att bibehålla effekten av preventionsprogram som genomförts i skolan i enlighet med en folkhälsovetenskaplig modell (Wurtele & Kenny, 2010). I en litteraturöversikt av McKibbin et. al. (2017) understryks även betydelsen av att utbilda och stärka personal på ungdomsboenden i att kunna identifiera och respondera på skadliga sexuella beteenden och sexuell exploatering.

Att möjliggöra föräldrars kunskapsbaserade samtal med barn

I studier från Iran uppges föräldrar (särskilt mödrar) föredra att vara förmedlare av sex- och samlevnads kunskap till sina barn. Mödrar är även många gånger dem som iranska tjejer vänder sig till för hälsoinformation och kunskap (Khoori et. al. 2020). Hudson lyfter samtidigt fram att många föräldrar upplever det som svårt att prata med sina barn om sexuella övergrepp och utsatthet - och att få av dem använder sig av några särskilda utbildningsverktyg eller tekniker. I stället riskerar de myter och missförstånd som många gånger förmedlas genom medierna att upprätthållas. Ett flertal studier har visat att allmänheten många gånger har felaktiga och stereotypa föreställningar om våldsutövare och sexuella övergrepp (Hudson, 2017). Interventioner riktade till föräldrar och vårdnadshavare kan därmed vara ett sätt att möjliggöra för dessa att föra mer grundade och kunskapsbaserade samtal med barn om svåra frågor.

Jämförelser mellan föräldrar och lärare som utbildare

Föräldrar har i tidigare studier visat sig fungera väl som förmedlare av kunskap om "personlig säkerhet" till sina barn. Exempelvis genom programmet *Body Safety Training (BST)* som spridits genom föräldrar i USA, Iran, Turkiet, Kina och Indonesien (jfr Khoori et. al. 2020). En äldre studie från Wurtele et. al. (1992) visar att barn tillgodogör sig vissa budskap (exempelvis gällande lämpliga och olämpliga beröringar) bättre när de lärs ut av föräldrar, jämfört med när samma budskap förmedlas av lärare. Andra nyare studier visar dock på det omvända. I en kinesisk studie av Jin et. al. (2019) som ingår i denna litteraturöversikt syntes istället en signifikant bättre kunskapsutveckling bland barn som tagit del av lärarledda sessioner, jämfört med dem som utbildats av sina föräldrar. Detta kan tänkas hänga ihop med att lärarna fått en utbildning inför att leda programmet, medan föräldrarna endast försetts med skriftlig information (Jin et. al., 2019).

Betydelsen av familjefunktionalitet

Nickerson et. al. (2018) visar även att familjer med högre "familjefunktionalitet" hade signifikant större kunskap och större motivation att prata med sina barn om sexuella övergrepp. Föräldrar med egen erfarenhet av sexuella övergrepp i sin närhet hade däremot lägre kunskap och lägre motivation än andra att prata med sina barn om sexuella övergrepp, både före och efter genomförd intervention. Studien visade även att föräldrar i kontrollgruppen ökade sin motivation att prata med sina barn om sexuella övergrepp, vilket indikerar att enbart ett uppmärksammande av frågorna kan skapa motivation.

Att skapa trygga och skyddande miljöer

Guastafarro et. al. (2019) menar att ett förebyggande arbete mot sexuella övergrepp gentemot föräldrar och vårdnadshavare primärt handlar om att stötta dem i att skapa trygga och skyddande miljöer. Det kan handla om att öka sina förmågor att ”övervaka” och ha uppsyn över barnen och deras aktiviteter och sociala interaktioner. Det handlar även om att indirekt förebygga utsatthet genom att stärka barnens egenförmåga, självkänsla och självförtroende. Att förebygga sexuella övergrepp mot barn handlar även mycket om situationell prevention och att reducera ”miljömässiga” risker (till exempel potentiella våldsutövaras tillgång till barn i enskilda sammanhang), att öka medvetenheten om frågorna samt att lära vuxna att känna igen och rapportera varningssignaler för sexuella övergrepp (Guastafarro et. al., 2019). Även lärare har därmed en central roll i arbetet kring sexuella övergrepp mot barn, både genom sina möjligheter att arbeta förebyggande, men även genom att upptäcka, rapportera och stödja barn som far illa (Kim et. al., 2019, Nickerson et. al., 2021).

Att utbilda vuxna som möter boendeplacerade barn och unga

Ytterligare en viktig målgrupp som framkommer i de inkluderade studierna är vuxna i familjehem, samt personal som arbetar med boendeplacerade barn och unga. I en brittisk studie framkommer att färre än en procent av de unga i Storbritannien är placerade i familjehem eller boende. Samtidigt visar forskningsstudier att mellan 21 och 35 procent av dessa är bekräftat eller misstänkt utsatta för sexuell exploatering. En liknande bild bekräftas i Jämställdhetsmyndighetens omfattningskartläggning av prostitutionen i Sverige från 2021 (Jämställdhetsmyndigheten, 2021). Denna överrepresentation kan delvis förklaras av underliggande gemensamma riskfaktorer som både ökar risken för exploatering och boendeplacering. En tidigare litteraturöversikt av McKibbin et. al. (2017) framhåller att evidensen gällande risk- och skyddsfaktorer för sexuell exploatering är väl utvecklad och att personal bör stärkas i att motverka riskfaktorer och stärka skyddsfaktorer hos de unga.

Systemet och kulturen kring insatser för unga som behöver placeras utanför sin ursprungsfamilj kan annars i värsta fall bidra till att förvärra denna utsatthet (Shuker & Pearce, 2019). McKibbin et. al. (2017) lyfter därmed betydelsen av att målgruppen får ta del av genus- och maktmedveten utbildning i sexualitet och samlevnad, med fokus på exempelvis sexuell utveckling, trygga relationer, genusnormer och att bygga resiliens. I artikeln nämns tre gruppbaseprogram och ett flertal stödmaterial och resurser som testats med den aktuella målgruppen. Unga själva lyfter behovet av icke-dömande, vänliga och tillgängliga vuxna att bygga starka relationella band med.

Även en äldre litteraturöversikt avseende säkra boenden i relation till sexuell exploatering identifierade betydelsen av säkerhet, upplevd säkerhet, varm och kärleksfull miljö, kontakt med vänner och familj, samt sammanhang där unga kan utveckla en känsla av självuppfattning och egenförmågor. Samtidigt belyser andra studier olämplig och osäker omsorg där unga ofta har lämnats utan skydd, eftersom de har antagits ha kontroll och därmed setts som ansvariga för sin egen

utsatthet i sexuell exploatering (se Shuker & Pearce, 2019). De inkluderade studierna i kapitlet belyser betydelsen av att personal på boenden och familjehem har kunskap om sexuell exploatering, både för att kunna arbeta förebyggande med att främja hälsosamma relationer, samt för att kunna erbjuda relevant skydd och stöd till unga som utsätts.

Att skapa motivation

I studien av Shuker & Pearce (2019) framhålls svårigheterna med att rekrytera familjer som vill bli specialiserade familjehem med särskild kunskap om unga som utsätts för sexuell exploatering. Efter en utbildningsinsats ökade motivationen och tryggheten hos de potentiella familjehemmen, men detta avtog över tid. Deltagare bör därför fångas upp direkt efter utbildning. Hudson (2018) rapporterar även svårigheter i att rekrytera föräldrar till program och utbildningsinsatser som rör sexuella övergrepp och exploatering. Misstänkliggörande och stigma lyftes fram som hinder, men även risken att bli sedd som en "dålig förälder" på grund utav deltagande i föräldrautbildning. Ett sätt att komma runt detta är att som Guastaferrero et. al. (2019) integrera frågorna som en kompletterande modul till befintliga och etablerade föräldrastödsinsatser.

Även om facilitatorerna av dessa program var skeptiska inför pilottestningen av den extra modulen rapporterades samtliga var positiva till både innehåll och upplägg efter pilotgenomförandet. I en studie av Thomas & D'Arcy (2017) lyfts även betydelsen av ledarskapsförmågan hos de som faciliterar grupprogram för föräldrar. Som framgångsfaktorer i det aktuella programmet lyfts just personalens kommunikations- och relationsskapande förmåga samt kunskap om förövarstrategier och prevention, i kombination med deras förmåga att engagera unga och vuxna. Interventionen hade även en positiv effekt på vårdnadshavarnas relation till yrkesverksamma överlag.

Identifierade luckor och utvecklingsbehov

Behov av fortsatt utveckling

Antalet interventioner riktade mot föräldrar och vårdnadshavare är få och spridda till sin karaktär och Jämställdhetsmyndigheten ser ett behov av fortsatt utveckling och utvärdering av interventioner som både syftar till att stärka familjen som skyddsfaktor, samt att stärka föräldrar och vårdnadshavare i att kunna föra samtal om övergrepp och exploatering med sina barn. Dessa samtal behöver innefatta utsatthet såväl som utövande.

Insatser för boendeplacerade barn och unga

Barn och unga som boendeplacerats är en identifierad riskgrupp i att utsättas för sexuell exploatering. Trots detta har vi i denna litteraturöversikt inte identifierat några primärstudier som utvärderar interventioner för denna målgrupp eller vuxna som arbetar med målgruppen. Därmed styrks det behov som identifierats i en tidigare kartläggande litteraturöversikt rörande förebyggande arbete mot sexuell exploatering av boendeplacerade barn (McKibbin et. al., 2017). Där påtalas behovet av kunskapshöjande insatser och metoder för personal som arbetar med boendeplacerade barn och unga.

TEMA: ATT MOBILISERA OCH STÄRKA LOKALSAMHÄLLEN

Ett systematiskt förebyggande arbete behöver drivas av flera olika aktörer på flera nivåer samtidigt. I materialet finns ett fåtal exempel på där frågan om sexuella övergrepp och sexuell exploatering av barn har adresserats genom att en mängd lokala aktörer på olika arenor har involverats i arbetet.

Identifierade metoder och arbetssätt

I den inkluderade litteraturen och preventionsforskning i stort påtalas att programinsatser mot barn och unga eller utbildning av föräldrar och skolpersonal bara är en pusselbit i det förebyggande arbetet. Ett framgångsrikt förebyggande arbete behöver drivas på en mängd arenor samtidigt och adressera risk- och skyddsfaktorer på samtliga nivåer i den socio-ekologiska modellen (se Jämställdhetsmyndigheten, 2020).

Studiernas sammansättning

I litteraturen finns fyra artiklar som presenterar tre utvärderade exempel på när frågan om att förebygga sexuella övergrepp och exploatering av barn har adresserats utifrån en hela-kommunen-ansats. Fokus har legat på att mobilisera och stärka hela lokalsamhällen. Dessa interventioner utgörs av mer omfattande satsningar som på olika sätt involverar olika insatser och samverkan mellan ett flertal olika aktörer i ett lokalsamhälle. Tre av studierna rör insatser för att förebygga och upptäcka barn och unga som utsatts för sexuella övergrepp, medan

en studie rör sexuell exploatering av barn i samband med stora idrottsarrangemang. Studierna rör insatser i Australien (n=2), Trinidad och Tobago samt Brasilien.

Inkluderade interventioner

Operation RESET har genomförts i tre aboriginska glesbygdssamhällen i Australien som har bedömts ha hög risk för förekomst av sexuella övergrepp mot barn (Mace et al., 2015). Insatsen *Breaking the Silence (BTS) – Gender and Community Empowerment Model* har genomförts med syfte att förebygga sexuella övergrepp mot barn i tre olika lokalsamhällen på Trinidad och Tobago (Reid et al., 2014). En studie rör insatser för att förebygga sexuell exploatering av barn under fotbolls-VM i Brasilien 2014 (Castilho et. al. 2018). De aktuella arbetssätten har därmed testats i samhällen som i hög grad skiljer sig från den svenska kontexten.

Interventionernas innehåll

Uppläggen har varit liknande, med ett proaktivt och uppsökande förhållningssätt där projektteam har arbetat i nära samverkan med lokala organisationer och nyckelaktörer. Omfattande interventioner har kunnat utvecklas i nära samarbete mellan forskning, ämnesexperter och lokala nyckelaktörer. Interventionerna har haft en tydlig utgångspunkt i lokalsamhällenas egna förutsättningar, idéer och behov. Detta tycks även ha bidragit till ökat förtroende och engagemang hos de aktuella lokalsamhällena. Bland komponenterna i arbetet syns bland annat utbildningsinsatser, färdighetsträning och tillhandahållande av service. Det finns även exempel på kampanjer, konsultationer, föräldragrupper, skolworkshops och kapacitetstärkning gällande stöd till utsatta, barnförhörsteknik, samverkan, nätverksbyggande med mera.

Att mobilisera och stärka lokalsamhällen

Operation RESET – att förebygga sexuella övergrepp

Operation RESET har genomförts i tre aboriginska glesbygdssamhällen i Australien som har bedömts ha hög risk för förekomst av sexuella övergrepp mot barn (Mace et al., 2015). Interventionen bygger på att ett projektteam har arbetat uppsökande med att stärka lokala nyckelaktörer genom exempelvis möten, konsultationer, runda-bords-samtal, kampanjer och nätverksmöten. De har genomfört en mängd utbildningsinsatser och kapacitetsbyggande insatser riktade mot ett flertal målgrupper. De har även bidragit till att utveckla stödet till utsatta, öka kännedomen om vilka stödinsatser som finns tillgängliga och utvecklat de lokala och regionala samverkansstrukturerna. Inom arbetet har även de lokala förutsättningarna för att hålla barnförhör stärkts, bland annat genom ökad kapacitet och bättre utrustning och lokaler. Insatsen har utvärderats genom kvalitativa intervjuer med nyckelaktörer (n=64) och ett flertal upplevda effekter lyfts fram kopplat till kunskap, medvetenhet, trygghet, motivation, egenförmåga, tillit till myndigheter och annat. Insatsen rapporteras även ha lett till ett ökat antal

avslöjanden gällande sexuella övergrepp mot barn, samt en ökning av arresteringar och fällande domar (Mace et al., 2015).

I en senare studie av Bailey et. al. (2019) görs även en kvalitativ uppföljning med mammor (n=5) och yrkesverksamma (n=4) ur ursprungsbefolkningen kring deras upplevelser av insatsen. Urvalet är självselekerat och inte generaliserbart. Deltagarna i studien beskriver såväl positiva erfarenheter som reella effekter i de aktuella lokalsamhällena. Som särskilda framgångsfaktorer nämns det nära samarbetet med ursprungsbefolkningen och byggandet av engagemang, relationer och tillit. Projektteamet har haft hög närvaro och funnits på plats regelbundet vilken möjliggjord långsiktighet och förutsägbarhet. Teamet har arbetat nära drabbade familjer, med stöd i allt från avslöjanden, till rapportering och stöd i rättsprocessen. Deltagarna i studien rapporterar om en stark tystnadskultur där tystnad många gånger setts som det säkraste alternativet. Operation RESET upplevs dock ha bidragit till ökad tilltro till offren och förändrade förhållningssätt till våldsutövare, samt skapandet av ett kollektivt engagemang och känsla av ansvar. Fler uppger ha kännedom om vilket stöd som finns, samt ökad benägenhet att söka stöd (Bailey et. al., 2019).

Breaking the Silence (BTS) – att förebygga sexuella övergrepp

Insatsen *Breaking the Silence (BTS) – Gender and Community Empowerment Model* har genomförts med syfte att förebygga sexuella övergrepp mot barn i tre olika lokalsamhällena på Trinidad och Tobago (Reid et al., 2014). Interventionen bygger på en nära samverkan mellan ett forskarteam och de aktuella lokalsamhällena utifrån en så kallad ”Community Based Participatory Action Research” (CBPAR). Lokala implementeringsteam har satts samman och den färdiga interventionsmodellen bygger primärt på tre komponenter: Utbildningsinsatser, färdighetsträning och tillhandahållande av service. Insatsen har utvärderats genom både för- och efterenkäter, fokusgrupper och strukturerade intervjuer. Studien rapporterar en kvantitativ ökning av både kunskaper och medvetenhet hos deltagarna. Interventionen har även lett till en mängd resultat i form av en utvecklad kampanj, en radioföljetong producerad av unga och etablerandet av exempelvis nätverk, föräldragrupper och stödgrupper för utsatta. Flera rektorer har initierat workshops för över 400 barn. Insatsen har även fått spridningseffekter till närliggande samhällen där flera medvetandehöjande demonstrationer har genomförts. I likhet med operation RESET rapporteras även i BTS en ökning av polisanmälningar gällande sexuella övergrepp under månaderna efter implementeringen (Reid et al., 2014).

Att förebygga sexuell exploatering av barn under fotbolls-VM 2014

I en studie av Castilho et. al. (2018) presenteras en analys av problemet med ”barnsexturism”³⁶ och dess koppling till stora idrottsarrangemang, samt en analys

---

³⁶ Detta är begreppet som används av artikelförfattarna, men åsyftar människor som reser i syfte att begå övergrepp mot barn.

av utfallet av implementeringen av en preventionspolicy. Insatsen var en helakommunen-satsning i värdstaden Recife i Brasilien under fotbolls-VM 2014. Insatsen riktade sig till såväl besökare som lokalbor, politiker och projektledare, med fokus på två strategier: preventiva och straffrättsliga. Insatsen byggde på en politisk målsättning att bekämpa sexuell exploatering av barn under eventet. Arbetet påbörjades genom en kartläggning av de grupper som berörs av problemet (utsatta och förövare). Insatsen innefattade bland annat ökad polisnärvaro och införandet av två specialsekreteriat med dygnet-runt-bemannning på flygplatsen och i stadskärnan.

De införde även en förenklad rättsprocess med snabbare hantering vid misstänkta fall. Det spreds trespråkiga affischer som informerade om ökad polisnärvaro och kampanjaffischer med verkliga berättelser från utsatta. Samverkan etablerades med lokala civilsamhällesorganisationer och utbildningsinsatser genomfördes för lokalbor i låginkomstområden för att minska rekryteringen in i sexuell exploatering. Stöd gavs till unga som redan varit utsatta, inklusive meningsfulla fritidsaktiviteter. Arbetets beskrivs och följs upp genom en longitudinell³⁷, kvalitativ studie baserad på dokumentanalyser, deltagande observation, semi-strukturerade intervjuer (n =22) med nyckelaktörer och informella konversationer med lokalbor under tre år. Data samlades in före, under och ett år efter eventet. Studien har dock en bristfällig beskrivning av intervention, metod och utfall. Bland effekterna rapporteras en minskning av antalet anmälda fall med 35 procent under perioden, jämfört med likande perioder med stora arrangemang.

Analys

Utvärderingsläget

I detta avsnitt ges en samlad beskrivning och analys av studiernas utvärderingsdesign och olika utfallsmått som använts inom det aktuella tematiska området. Här presenteras även övergripande tendenser gällande utvärderingsläget och utvärderingarnas resultat, samt eventuella slutsatser gällande utvärdering och resultat som framkommit i tidigare litteraturöversikter.

Positiva utfall på anmälningar och engagemang hos lokala aktörer

De studier som inkluderats i detta kapitel är utförda i kontexter som i hög grad skiljer sig från den svenska. Såväl *Operation RESET* som *Breaking the Silence* (BTS) rapporterar dock positiva erfarenheter i form av ökad kunskap och motivation att agera, samt ökad kännedom om tillgängliga stödresurser i lokalsamhället. Insatserna har huvudsakligen utvärderats kvalitativt genom flera olika undersökande metoder och saknar tydliga utfallsmått. Studierna bygger exempelvis på intervjuer, fältstudier och deltagande observationer, dokumentanalyser och fokusgrupper. Två av interventionerna rapporterar utfall

---

³⁷ För definition se den tekniska rapporten.

gällande faktiska polisanmälningar. Studierna rapporterar även positiva utfall i form av nyckelaktörernas upplevelser av förändringar gällande ageranden, kunskaper, motivation och normförändringar. I studierna beskrivs även aktiviteter som initierats av deltagare. Studien av Reid et. al. (2014) innefattar även för- och efterenkäter med deltagare i vissa av interventionerna, men svårigheter i den kvantitativa datainsamlingen rapporteras. Ingen av interventionerna redovisar någon tydlig programteori. Även om denna typ av insats är svårt att effektutvärdera genom mer rigorösa studiedesigner indikerar dessa båda studier att omfattande satsningar i ett helt lokalsamhälle kan leda till förändring.

Erfarenheter och lärdomar

Att arbeta relationsskapande utifrån lokala behov

De tre inkluderade studierna har alla liknande utgångspunkter som bygger på att inte komma utifrån och ha färdiga lösningar. De tre insatserna har utvecklats, implementerats och följts upp i nära samarbete med personer i de aktuella lokalsamhällena. De har utgått från att skapa engagemang och bygga upp förtroende och relationer mellan projektteamen och deltagarna. Arbetet tycks ha bedrivits verksamhetsnära genom samarbeten med lokala aktörer. Insatserna tycks därmed bygga vidare på det som redan görs och strukturer som finns, och de baseras på initiativ från de människor som det berör.

Identifierade luckor och utvecklingsbehov

Fler utvärderingar av hela-kommunen-ansatser

Antalet studier som utvärderar mer omfattande insatser som syftar till att mobilisera lokalsamhällena och involvera flera olika aktörer är få. Att arbeta på detta sätt är betydligt mer resurskrävande än de avgränsade interventioner som presenteras i övriga kapitel. Arbetssätten ligger dock helt i linje med ett folkhälsovetenskapligt perspektiv på prevention, där parallella och kompletterande insatser behöver genomföras på samtliga nivåer i den socio-ekologiska modellen (se avsnitt *Ett våldsförebyggande arbete*). Det finns därmed ett behov av att fortsätta bygga kunskap och samla in lärdomar från denna typ av mer omfattande satsningar som syftar till att mobilisera hela lokalsamhällena och utveckla samverkan i det våldsförebyggande arbetet.

TEMA: STÖD TILL UTSATTA OCH PERSONER I RISKGRUPP FÖR UTSATTHET

Personer utsatta för sexuell exploatering och människohandel har ofta en komplex problematik och därmed omfattande behov av stöd. Bland insatserna i detta kapitel syns verktyg för ökad upptäckt, case management, psykoedukativa grupprogram, mentorskap, boendeprogram och traumabehandling.

Identifierade metoder och arbetssätt

De forskningsartiklar som inkluderats i litteraturöversikten är eniga om att personer utsatta för sexuell exploatering är en grupp med komplexa och omfattande behov. I litteraturen finns i stor utsträckning även en samstämmighet kring bidragande riskfaktorer gällande utsatthet för sexuell exploatering som barn. Att behoven är komplexa innebär att stödet och interventionerna behöver innefatta en mängd olika komponenter. Behoven delas ofta in i *akuta*, *kortsiktiga* och *långsiktiga* behov. De kan därmed förändras och se olika ut över tid, beroende på vilken fas personen befinner sig i. I detta kapitel redovisas ett flertal olika angreppssätt som många gånger även överlappar varandra.

Studiernas sammansättning

Totalt rör 22 av studierna i litteraturoversikten interventioner som riktas mot utsatta eller personer i riskgrupp för utsatthet. En majoritet av interventionerna i kapitlet är utformade för barn och unga utsatta för sexuell exploatering (n=17), men några rör även vuxna utsatta i människohandel för sexuella ändamål (n=4) eller prostitution (n=1). En majoritet av studierna (n=13) kommer från USA, följt av Indien (n=3), Kanada (n=2), Storbritannien (n=2), Nepal (n=1) och England (n=1). Studierna rör screening och ökad upptäckt (n=2), case management, boende och samordnat stöd (n=10), traumabehandling (n=3) samt psykoedukativa grupprogram och peer-stöd (n=7). Dessa områden är dock många gånger överlappande och de flesta interventioner syftar till att ta ett helhetsgrepp kring personens många gånger komplexa behov.

Inkluderade interventioner

De 22 studierna omfattar en pilotstudie av Salisbury et. al. (2014) där *InterCSECT Screening Protocol*, en traumamedveten screeningprocess i tre steg, testas med barn och unga som skrivs in vid ett ungdomshäkte. Genom *The law enforcement first responder protocol* utbildas rättsväsendet i syfte att upptäcka barn (n = 361) utsatta för sexuell exploatering och omedelbart sätta dessa i kontakt med socialtjänst, hälso- och sjukvård och andra relevanta aktörer (Miller et. al., 2020). Bland interventionerna som utvärderats och som erbjuder olika former av case management och samordnat stöd syns *The Standing Against Global Exploitation Everywhere* (SAGE), *The Salvation Army Trafficking Outreach Program and Intervention Techniques* (STOP-IT), *The Streetwork Project* vid Safe Horizon (Gibbs et. al., 2015), *Resilience Interventions for Sexual Exploitation* (RISE) (Whaling et. al., 2020), *H.E.A.L.T.H. Clinic of Ottawa* (Leach, 2020), *Mount Sinai Adolescent Health Center* (Diaz et. al., 2020), *The Minnesota Runaway Intervention Program* (Gewirtz O'Brien, 2020), *Safe Harbour* (Luminais et. al., 2019), *ARPAN* (Mukherjee, 2020), *Generate Hope* (Munsey et. al., 2018), *Turn your life around* (Grosholz et. al., 2019) samt en namnlös rehabiliteringsinsats för minderåriga flickor på bordeller i Dehli, Indien (Pandey, 2020).

Bland de interventioner som erbjuder traumabehandling syns framför allt studier som rör *traumafokuserad kognitiv beteendeterapi (TF-KBT)* (Kinnish, 2020, Márquez et. al., 2019, Mukherjee, 2020) samt en studie som rör *Narrative Exposure Therapy (NET)* (Robjant et. al., 2017). Bland interventionerna som bygger på psykoedukativa grupprogram och mentorskap syns *Peer Education and Connection through Empowerment* (Kahan et. al., 2020), *My life, my choice* (MLMC) (Rothman et. al., 2020), *Keeping our girls safe* (KOGS) (Unwin et. al., 2021), *Saheli Sangh* (Shankar et. al., 2019), *Lotus Psychoeducational Group* (Countryman-Roswurm et. al., 2014), *Girls group* (Berry et. al., 2017) samt ett namnlöst sex veckor långt psykoedukativt och konstterapeutiskt program för flickor som överlevt sexuell exploatering i Nepal (Volgin et. al. (2019).

Interventionernas innehåll

Stödet till utsatta drivs ofta som en del av en placering på ett skyddat boende, via särskilda hälsocentraler, inom rättsväsendet eller genom civilsamhällesorganisationer. Många interventioner innefattar även mentorskapsstöd från personer med egna erfarenheter av sexuell exploatering. En majoritet av studierna rör på något sätt samordnat eller multidisciplinärt arbete i form av case management. Arbetet utgår då från ett styrkebaserat och holistiskt förhållningssätt och insatserna utgår från individens egna behov. Bland komponenterna syns exempelvis hälso-, sjuk- och tandvård, boende, mat och kläder, brottsofferstöd, terapi, traumabehandling och säkerhetsplanering. Det kan även omfatta stöd relaterat till jobsökande, utbildning eller missbruk. Flera insatser innehåller även komponenter såsom kreativt skapande, mindfulness eller fysisk träning.

De psykoedukativa och gruppbaseade insatserna har ofta snarlika komponenter så som exempelvis personlig säkerhet, social färdighetsträning, identitet och självbild, fysisk, psykisk och sexuell hälsa, sunda relationer, gränssättning, coping, egenmakt, ledarskap, ekonomi, målsättningar och sexualitet.

En majoritet av interventionerna baseras på traumamedveten omsorg, eller innehåller inslag av traumabehandling. Traumamedvetna förhållningssätt prioriterar den utsattes säkerhet, undersöker samspelande problem och arbetar styrkebaserat med egenmakt. De utgår även från personens egen vilja, resiliens och kontroll över stödet för att minimera risken för ytterligare trauman (Heffernan & Blythe, 2014, Steiner et. al., 2018). Traumafokuserad kognitiv beteendeterapi (TF-KBT) är även den behandlingsmetod som återkommer flest gånger i de inkluderade studierna.

Befintliga kartläggningar och systematiska litteraturöversikter

Screening- och riskbedömningsinstrument (begränsad litteraturöversikt)

I artikeln *A review of child sex trafficking instruments* av Romero et al. (2021) presenteras en litteraturöversikt gällande instrument för screening eller identifikation av barn och unga utsatta för sexuell exploatering och människohandel. Avgränsningen görs till strukturerade instrument på engelska som implementerats i USA. Vid en sökning gjord i maj 2019 i sex olika databaser identifieras 2663 artiklar. Av dessa bedöms fyra uppfylla inklusionskriterierna och forskarna konstaterar att det finns en brist på akademisk litteratur gällande denna typ av instrument. Samtidigt kan användningen av screeninginstrument antas bidra till tidig upptäckt och därmed möjliggöra preventiva interventioner och mer relevant stöd och behandling. Verktygen som presenteras är olika omfattande och använder sig av olika typer av informationskällor.

The commercially Sexually Exploited Children (CSEC) screening tool är ett universellt screening- och riskbedömningsverktyg. Det syftar till att identifiera risk för kommersiell sexuell exploatering bland unga (11 till 18 år). Instrumentet bygger på 22 påståenden. Validitet och reliabilitet rapporteras inte.

The Commercial Sexual Exploitation Identification Tool, version 2 (CSE-IT) syftar till att identifiera barn under 18 år som har en pågående eller tidigare erfarenhet av sexuell exploatering. Verktöget bygger på informationsinhämtning från ett flertal källor, exempelvis ungdomen själv, vårdnadshavare och lärare. Information inhämtas genom samtal, observationer, journaler med mera. Verktöget bygger på åtta nyckelindikatorer och sammanlagt 46 olika påståenden. Verktöget har testats i 45 olika verksamheter över 15 månader. Verktögets interna konsistens (Cronbach's alpha) uppges ligga mellan tveksam och god för olika delar (mellan 0.65 och 0.87). En styrka i verktöget är att den bygger på fler informationskällor än individens egna berättelser. Verktöget finns att tillgå i ursprungsartikeln (Basson, 2017).

Six-Item Screening Questionnaire syftar till att snabbt och korrekt identifiera utsatthet för människohandel för sexuella ändamål bland högriskungdomar mellan 12 och 18 år som söker medicinsk hjälp. Validitet och reliabilitet för instrumentet finns inte utvärderat. Verktöget finns att tillgå i ursprungsartikeln (Greenbaum et al, 2015). Med utgångspunkt i detta har ett mer omfattande instrument (*The 17-Item Screening Questionnaire*) riktat mot samma målgrupp utvecklats av samma forskare. Verktöget bygger på nio grundfrågor och åtta kompletterande frågor om individen uppges att den har erfarenhet av att ha sex. Det innefattar även en lista med möjliga uppföljningsfrågor. Uppföljning av verktöget presenteras, baserat på data från 810 unga vid 16 olika akutmottagningar för barn. Verktöget har även testats för upptäckt av pojkar och finns att tillgå i ursprungsartikeln (Greenbaum et al, 2018).

Interventioner som främjar läkning för barn utsatta för sexuell exploatering (systematisk litteraturoversikt)

I den systematiska litteraturoversikten *Interventions that foster healing among sexually exploited children and adolescents* av Moynihan et al. (2018) görs en sammanställning av interventioner, program och/eller service som främjar läkning för barn och unga som utsatts för sexuell exploatering. Studien har gjort en sökning på engelskspråkig litteratur publicerad mellan 1990 och september 2015 i fyra internationella databaser. Studier fokuserade på lagstiftning, policys, prevention eller som inte beskrev ett program och/eller utfall kopplat till målgruppen exkluderades. Sökningen resulterade i 3247 unika artiklar, varav 21 bedömdes uppfylla inklusionskriterierna. En majoritet av artiklarna bedömdes ha måttlig kvalitet och uppvisar brister i metodavsnitten. Endast åtta använde validerade mätverktyg och åtta använde kontrollgrupper. Interventionerna delades in i fem kategorier: 1) hälsa och social service, 2) modeller för intensivt case management, 3) psykoedukativ gruppterapi, 4) boendeprogram, och 5) annat.

Typer av interventioner

Insatser för hälsa och social service (n=4) inkluderade skadereducerande insatser, att förebygga sexuellt överförbara sjukdomar, mikrolån, utbildning samt vaccinationer. Modeller för intensivt case management (n=4) riktades mot personer mellan tio och 21 år. De utgjordes av omfattande insatser som

adresserade individens fysiska, mentala och psykosociala behov utifrån ett flertal strategier. Dessa innefattade bland annat krisinterventioner och stöd kopplat till utbildning, psykisk ohälsa, arbetsmarknad och boende. Exempel på psykoedukativ gruppterapi (n=3) identifierades i USA och Kongo. Insatserna bestod av flera sessioner mellan fem och tolv veckor. Teman som adresserades var bland annat hälsosamma relationer, att minska skuld och stigma, prosociala beteenden, samt att minska posttraumatisk stress och depressioner. Boendeprogram (n =5) erbjöd utöver skyddade boendemöjligheter insatser kopplade till hälsa, arbete och psykosocialt stöd. En majoritet av programmen riktade sig till flickor och sträckte sig från några dagar upp till flera år. Tre av programmen hade särskilt fokus på övergången från reglerade till mer öppna miljöer. Övriga insatser i litteraturöversikten (n=5) innefattade ekonomiskt bistånd, specialiserade familjehem och alternativa drop-in-skolprogram.

Resultat

Flera av interventionerna uppvisade positiva utfall. Bland resultaten syns minskad potentiell exploatering till följd av ekonomiskt bistånd, ökad skolnärvaro och yrkesförberedande utbildning i kombination med mikrolån. En majoritet av interventionerna rapporterar förbättringar i hälsa och välmående och i en av studierna uppvisas minskad PTSD bland deltagarna till följd av traumamedveten KBT. Tre av studierna rapporterar samtidigt negativa utfall vid eftermätningar i form av en ökning av internaliserade problem, droganvändning och riskfyllda sexuella praktiker.

Unga utsatta för sexuell exploatering har unika och många gånger komplexa behov och resultaten från litteraturöversikten visar att de riskerar att svara till interventioner annorlunda än andra unga. Moynihan et al. (2018) påtalar betydelsen av specialiserade interventioner särskilt utvecklade för den aktuella målgruppen. För att kunna uppnå tydligare effekter av programmen behöver utvecklingen vara kunskapsbaserad och utgå från tydliga förändrings- och programteorier. Moynihan et al. understryker även betydelsen av screening för att identifiera målgruppen, att involvera kulturell kompetens och en familjekomponent i interventionerna samt att personer med egna erfarenheter inkluderas i programgenomförandet.

Asiatiska stödinsatser för människohandelsöverlevare - med fokus på ekonomisk utveckling (kartläggande litteraturöversikt)

I den kartläggande litteraturöversikten *Implications of human trafficking in Asia: A scoping review of aftercare initiatives centered on economic development* presenterar Camp et al. (2018) kunskap om asiatiska interventioner för personer som överlevt människohandel. Översikten inkluderar engelskspråkiga studier som redogör för policier, rutiner, utvärderingar, stödprogram eller återintegreringsinsatser med fokus på arbetsmarknad eller ekonomisk utveckling. Sökningarna har genomförts i fem olika databaser och genererade 14 294 artiklar publicerade 20 år bakåt i tiden. Av dessa har 16 studier inkluderats i översikten. De beskriver interventioner från Kambodja, Indonesien, Nepal, Filippinerna,

Singapore, Thailand, Vietnam samt även en studie som inkluderats trots att den rör Australien och Nya Zealand.

Studierna ringar in ett flertal riskfaktorer för att utsättas för arbetskraftsexploatering eller människohandel för sexuella ändamål. Här återfinns bland annat förlorade traditionella försörjningsmöjligheter, könsmonster kring fattigdom, brist på rutiner, nöd, avsaknad av möjligheter samt politisk och social instabilitet. Dessa riskfaktorer kvarstår många gånger under stöd- och återintegreringsprocessen och behöver därmed adresseras för att kunna uppnå resultat. Bland övriga kritiska faktorer för en lyckad återintegrering nämns staten, överlevarens familj och tillgången till service för såväl familjer som den utsatte själv. Familjen beskrivs som central i återintegreringen, där vissa överlevare avisas på grund av stigma, medan andra möts av acceptans och stöd. Ökad finansiell stress kan bidra till hur familjen bemöter överlevare i deras återintegreringsprocess.

Bland försvårande omständigheter nämns även bristen på policystöd för omfattande skyddsåtgärder för målgruppen, samt vissa länders brist på deltagande i arbetet kring Palermoprotokollet³⁸. De studier som framför allt rörde insatser som tillhandahöll service visade att en betoning på ekonomiska och finansiella färdigheter var framgångsrikt. Som exempel nämns *BARUG* ("Stand up"), ett program i Filippinerna där deltagarna uppvisade ökat emotionellt välmående som ett resultat av att ha deltagit i ett program med fokus på finansiell stabilitet (Tsai et. al., 2017). Programmet innehöll utvecklingen av tillgångar och fokus på egenmakt som en integrerad del av en omfattande modell för eftervård. Det ekonomiska fokuset uppges enligt Camp et. al. (2018) vara "extremt lovande".

Personer utsatta för människohandel har ofta komplexa behov och behöver ofta såväl kortsiktiga som långsiktiga insatser som adresserar både fysisk och psykisk ohälsa. Det kan röra skador, sjukdomar och psykologiska trauman som uppstått som en följd av utsattheten i människohandel. Studierna framhåller att detta många gånger riskerar att medföra en ökad ekonomisk börda för både överlevare, deras familjer och tjänstesektorn. Dessa behov, i kombination med bristande ekonomiska färdigheter eller långsiktighet, riskerar leda till ökad skuldsättning och därmed ökad risk för ytterligare utsatthet. Det finns flera exempel på organisationer som inkluderar inkomstskapande förmågor som en del av sina stödprogram, men det saknas forskningsstöd för vilka färdigheter som ger bäst utdelning för deltagarna. Beskrivningar av interventionernas effektivitet saknas i hög grad i de inkluderade studierna och Camp et. al. (2018) lyfter fram betydelsen av fortsatt forskning. De uppmuntrar även praktiker att utvärdera och sprida resultaten av rehabiliteringsprogram för målgruppen.

---

³⁸ Förenta nationernas protokoll om förebyggande, bekämpande och bestraffande av handel med människor, särskilt kvinnor och barn, vilket antogs i Palermo den 15 november 2000.

Screening och ökad upptäckt

InterCSECT Screening Protocol - screening på ett ungdomshäkte

I en pilotstudie av Salisbury et. al. (2014) testas en traumamedveten screeningprocess i tre steg med barn och unga, 9–19 år, som skrivits in vid ett ungdomshäkte i Washington, USA. Syftet är att identifiera unga som utsatts för sexuell exploatering och människohandel, för att kunna flytta dem från häktet till relevanta stödinsatser. Insatsen inleds med utbildning av personal, sammansättning av ett multidisciplinärt responsteam, samt utveckling av rutiner vid upptäckta fall. Screeningverktyget bygger på tre steg där en första kort screeningintervju kring riskfaktorer genomförs i ”publik miljö” vid inskrivning. Den består av 14 frågor och beräknas ta 5–10 minuter. De intervjuade kategoriseras därefter som ”självbekräftat offer”, ”misstänkt offer” eller ”ingen misstanke”.

Vid indikatorer på riskfaktorer hänvisas personen inom 24 timmar vidare till en andra fördjupad intervju bestående av 34 frågor (5–45 min). Personer som även vid andra intervjun bedöms vara ”misstänkta offer” hänvisas vidare till ytterligare en fördjupad intervju (46 frågor) med en traumautbildad brottsofferstödjare. Under 3,5 månader screenades samtliga unga (n=535) vid inskrivning. Urvalet är representativt för unga häktesintagna unga i USA avseende ålder och kön, men har något högre andel ”vita” personer³⁹. Knappt nio procent (n=47) gick vidare till intervju nummer två. Screeningintervjuerna ledde även till att flera unga berättade om erfarenheter av andra typer av våld och övergrepp. Sammanlagt identifierades sex bekräftade offer. Samtliga av dessa var flickor mellan 14 och 17 år med erfarenhet av att rymma hemifrån. Inga pojkar eller transungdomar identifierades.

I studien rapporteras samtidigt en potentiell bias vid intervjuerna, där hänvisningar inte tycks ha skett likvärdigt utifrån kön eller antal riskfaktorer som uppvisades vid intervjutillfälle ett. Resultatet visar att korta intervjuer redan vid inskrivning vid en så kallad ungdomsdomstol möjliggör screening av ett stort antal unga som befinner sig i riskgrupp och som kanske annars inte hade upptäckts. Pilotstudien visar att fyra procent av alla omhändertagna flickor hade erfarenhet av människohandel och sexuell exploatering. Författarna framhåller att studiens resultat belyser betydelsen av att rättsväsendets instanser som möter barn och unga behöver få utbildning i riskfaktorer för sexuell exploatering. De spelar en viktig roll i att identifiera utsatta och hänvisa dem till stödinsatser.

The law enforcement first responder protocol – att få rättsväsendet att upptäcka barn utsatta för sexuell exploatering

I en artikel av Miller et. al. (2020) beskrivs arbetssättet *The law enforcement first responder protocol* som går ut på att utbilda rättsväsendet i att upptäcka barn (n = 361) utsatta för sexuell exploatering, samt att omedelbart sätta dessa i kontakt

---

³⁹ Begreppet ”white” är det som används av författaren i ursprungsstudien.

med socialtjänst, hälso- och sjukvård och andra relevanta aktörer. Vid identifiering av ett barn som misstänks vara utsatt för sexuell exploatering kontaktas en så kallad *Child Protection Hotline*. Inom 90 minuter håller kontaktpersoner ett möte med barnet för att tillgodose omedelbara behov. Därefter genomförs ett multidisciplinärt teammöte (MDT) för att formulera en säkerhetsplan och hitta en placering. Inom 24 timmar kollar en kontaktperson av med barnet och kontakten hålls i minst 72 timmar. Kontaktpersonen ger sedan stöd och bevakar barnrättsperspektivet i mötet med andra relevanta aktörer och myndigheter. Case management och krishanteringshjälp erbjuds i minst 90 dagar. Ingen effektutvärdering är genomförd, men arbetet följs upp månadsvis av en utvärderingskommitté för att se över varje myndighets statistik kring aktuella fall samt för att diskutera protokollet och andra systemfrågor.

Case management, boende och samordnat stöd

Tre program som erbjuder case management till unga

I en artikel från Gibbs et. al. (2015) presenteras och utvärderas tre olika amerikanska program som syftar till att identifiera och erbjuda stöd i form av case management till minderåriga utsatta för inhemsk människohandel. Programmen är *The Standing Against Global Exploitation Everywhere* (SAGE), *The Salvation Army Trafficking Outreach Program and Intervention Techniques* (STOP-IT) samt *The Streetwork Project* vid Safe Horizon. Programmen är lågtröskelverksamheter som bygger på intensivt case management i form av intagning, behovsbedömning, individuella handlingsplaner, hänvisningar, dokumentation och uppföljning. Mediantid i programmen var 65 (SAGE), 117 (STOP-IT) respektive 15 dagar (Streetwork).

Interventionen bygger på en omfattande stödmodell där organisationerna i egen regi eller genom samverkan erbjuder boende, vård (psykisk, fysisk och tandvård), juridisk rådgivning, utbildningsinsatser och transport. Deltagarna erbjuds även insatser med utgångspunkt i deras specifika behov kopplade till exempelvis säkerhetsplanering, krisinterventioner, jobbstöd, sexuell hälsa, långsiktigt boende, mat och kläder, brottsofferstöd, missbruk samt familjeåterförening eller familjerådgivning. Utvärderingen baseras på fallbeskrivningar av deltagare (n=45), intervjuer med nyckelpersoner (n=115) samt platsbesök (n=15). Programmen lyckades möta de främsta uttryckta behoven: krisstöd, mat och kläder samt säkerhetsplanering. Glapp fanns dock främst gällande: långsiktigt boende och anställning/yrkestöd. Som framgångsfaktorer lyfts samlokaliserad service och omfattande stöttning av individer i relation till andra servicetjänster.

Resilience Interventions for Sexual Exploitation (RISE) – ett multidisciplinärt och traumafokuserat program

I en artikel av Whaling et. al. (2020) beskrivs arbetet med det multidisciplinära och traumafokuserade programmet *Resilience Interventions for Sexual Exploitation* (RISE). Det amerikanska programmet är utformat för att möta behoven hos unga som har erfarenhet av sexuell exploatering och människohandel. Interventionen drivs på en ungdomsanstalt och bygger på terapi och case management. Innehållet

omfattar samverkan med relevanta nyckelaktörer, överlevarterapi och rehabilitering (traumafokuserad kognitiv beteendeterapi, TF-KBT, dialektisk beteendeterapi, DBT, Ending the game⁴⁰ och Seeking Safety), traumamedveten yoga och mindfulness, kreativt skrivande och konstnärligt skapande, terapi (individuellt, i grupp och familjeterapi), uppsökande verksamhet och motivationsskapande. En utsedd kontaktperson utses per ungdom och arbetet fokuserar på främjande arbete med utgångspunkt i individens styrkor. Insatsen är utvärderad kvalitativt och kvantitativt genom ett flertal bedömningsskalor och feedback från deltagarna (n=90). Ingen kvantitativ data presenteras i denna kortfattade översikt. För utvärderingsresultat hänvisas till Sharkey et. al. (2017).

H.E.A.L.T.H. Clinic of Ottawa – en traumamedveten primärvårdsklinik

I en artikel av Leach (2020) beskrivs arbetet med en traumamedveten primärvårdsklinik som är specialiserad på personer över 13 år med erfarenhet av, eller risk för, människohandel, tvång och/eller sexuell exploatering (n=82). Kliniken erbjuder exempelvis hälsoundersökningar, vaccinationer, abort, testning och behandling av sexuellt överförbara sjukdomar, preventivmedelsrådgivning och transvård. De har även tillgång till *Victim Quick Response Program* (VQRP) som erbjuder långsiktig traumabehandling, laserbehandling av tatueringar och behandlingsshem för personer i missbruk. Kliniken är designad utifrån överlevares egen input för att undvika re-traumatisering och stigma. Bland annat har inskrivningsrutiner utvecklats för att undvika återtraumatisering genom upprepning av frågor. Kliniken arbetar utifrån ett holistiskt synsätt och erbjuder långa besökstider, möjlighet till anonymitet och öppettider under kvällstid. De arbetar med så kallade "warm referrals" genom medverkan i personliga möten med nya professionella. Kliniken driver även förebyggande arbete genom hälsopromotion, rådgivning och screening. Alla besökare får möjlighet till peerstöd vid besök. Ingen formell utvärdering är genomförd, men i studien rapporteras positiv feedback från klienter, en hög återbesöksfrekvens, få uteblivna besök samt att flera klienter refererat andra utsatta till kliniken.

Mount Sinai Adolescent Health Center – en hälsocentral för barn och unga

I en amerikansk studie av Diaz et. al. (2020) presenteras arbetet med *Mount Sinai Adolescent Health Center* i New York. Centret är en stor hälsocentral som arbetar gentemot barn och unga, 10–24 år, varav vissa (n=186) har varit utsatta för människohandel för sexuella ändamål eller befinner sig i riskgrupp för sexuell exploatering. På hälsocentret samarbetar ett dussintal olika professioner utifrån ett ungdomsfokus. De erbjuder medicinsk rådgivning, fysisk sjukvård, stöd kring sexuell- och reproduktiv hälsa, tandvård, optiker, hälsopromotion, stöd kring beteendeproblematik och psykisk hälsa samt juridiskt stöd. De har även specialiserad kompetens kring särskilt utsatta grupper och arbetar holistiskt

---

⁴⁰ www.endingthegame.com

utifrån traumamedveten omsorg. Centret samverkar med skola, ungdomsvård och familjer. De erbjuder även dietister, fysisk träning samt aktiviteter så som yoga, fotografi, utbildningsstöd med mera. Verksamheten är kvalitativt utvärderad av externa utvärderare och följs även upp internt utifrån systematiskt kvalitetsarbete. Bland framgångsfaktorerna nämns att verksamheten utgår från ett åldersanpassat ungdomsfokus, traumamedvetenhet, konfidentialitet, ett helhetsperspektiv på individen, behovsanpassat arbete med utgångspunkt i vad individen är mottaglig för just då och ett icke-dömande bemötande. Effekttvärdering saknas.

The Minnesota Runaway Intervention Program – en insats för unga som rymt hemifrån

I en artikel av Gewirtz O'Brien (2020) presenteras programmet *The Minnesota Runaway Intervention Program*. Programmet syftar till att stödja unga, 12–17 år, som har rymt hemifrån och som upplevt sexuellt våld, inklusive sexuella övergrepp och exploatering. Programmet baseras på en ettårig holistisk intervention (många deltar dock endast 3–6 månader) på ett sjukvårdsfokuserat barnrättscenter i USA. Ett multidisciplinärt team lett av en sjuksköterska arbetar med att tillhandahålla sjukvård, främja stödjande familjerelationer, förespråka engagemang i skola och lokalsamhälle samt att sätta personen i kontakt med andra relevanta aktörer. Programmet består av tre delar: hembesök, case management och en terapeutisk grupp för att stärka deltagarnas egenmakt. Insatsen har teoretisk utgångspunkt i utvecklingstrauma, resiliensteori och positiv ungdomsutveckling. Fokus ligger på att främja skyddsfaktorer i individens livsmiljö, samt att erbjuda individanpassade interventioner med utgångspunkt i den enskildes behov. Bland deltagarna (n=830) är 90 procent flickor och en fjärdedel har varit utsatta för sexuell exploatering.

Deltagarna fyller i ett självadministrerat formulär baserat på vedertagna mått vid programstart, samt efter tre, sex och tolv månader. Detta kompletteras även med data från hälsokontroller. Deltagarna i 12-månaders-programmet rapporterar en minskning av emotionell stress, traumasymptom och substansanvändning, samt en ökning av samhörighet med skola och familj. De uppvisar även ökad användning av preventivmedel, dramatisk minskning av sexuellt överförbara sjukdomar samt en minskning av utsatthet för sexuella övergrepp. Programmet visar lovande resultat gällande att återskapa en hälsosam utvecklingsbana hos en mycket sårbar målgrupp. Resultaten indikerar att programmet kan vara en fungerande hälso- och sjukvårdsmodell. Bland framgångsfaktorerna lyfts att programmet erbjuder tillgång till omedelbar sjukvård utanför ordinarie vårdinrättningar (alla insatser erbjuds i hemmet eller på platser i närområdet), stärkandet av skolnärvaro, fokus på praktisk livskunskap, en utsedd sjuksköterska som bygger relation och utgör förebild, föräldraskapsstöd, samt omfattande case management med remittering till andra aktörer.

Safe Harbour – en domstolsbeslutad intervention för unga som exploaterats sexuellt

I en fallstudie av Luminais et. al. (2019) utvärderas processen och resultaten av *Safe Harbour* - en specialistdomstol som fokuserar på minderåriga som utsatts för människohandel för sexuella ändamål i Ohio, USA. Syftet med domstolen är att skilja ut personer utsatta för människohandel bland unga som anmälts för brott, för att kunna erbjuda stöd och behandlingsprogram i stället för strafförelägganden. Unga som kom till ungdomsdomstolen screenades för människohandel utifrån the *Loyola Tool (Rapid Screening Tool for Child Trafficking)*. Därefter genomfördes en intagningsbedömning av ett specialiserat multidisciplinärt team. Totalt screenades 100 personer som misstänkta offer för människohandel. Dessa var uteslutande flickor med huvudsakligen afroamerikansk bakgrund. Av dessa ledde 20 fall till aktiva ärenden och endast fyra slutförde hela programinsatsen och lämnade exploatering. Av dessa rapporteras en ha återfallit efter att programmet avslutades.

Deltagarna erbjöds individuellt anpassade insatser under 90–270 dagar. Interventionen ställde höga krav på familjens medverkan och leddes av traumamedvetna personer med kunskap om människohandel, men likande i övrigt andra ungdomsvårdsinsatser. Det kunde röra sig om terapi (individuellt eller i grupp), familjeterapi eller stödgrupper. Den kvalitativa utvärderingen i form av en fallstudie rapporterar en mängd metodologiska svårigheter kring såväl datainsamling som utformande av interventionen i sig. Studien visar på utmaningarna i att kombinera ett traumamedvetet brottsofferperspektiv med en domstolsbeslutad och straffrättslig ungdomsvårdsinsats⁴¹. Att interventionen var grundad i domstolsbeslut snarare än att utgå från den utsattes behov uppges minska motivationen till förändring.

ARPAN – ett psykoterapeutiskt program för flickor i Indien

I en studie av Mukherjee (2020) beskrivs arbetet med en långsiktig psykoterapeutisk intervention på ett rehabiliteringsboende i Indien. Interventionen riktar sig till flickor, 13–17 år, med erfarenhet av sexuella övergrepp och sexuell exploatering. Programmet omfattar individuell terapi, gruppssessioner, krisinterventioner samt kapacitetsbyggande sessioner. Inledningsvis ligger fokus på stabilisering, så att klienterna får utrymme att utveckla hopp om sin livssituation och framtiden innan de engageras i traumabehandling. Gruppssessionerna bygger på tre delar: psykoedukation, färdighetsträning och behovsbaserade interventioner. Insatsen tar sin utgångspunkt i traumafokuserad kognitiv beteendeterapi (TF-KBT) och konstterapi. Den individuella terapin fokuserar på att reducera akuta och komplexa traumasymptom, samt att öka funktionalitet och välmående.

---

⁴¹ Prostitution betraktas i USA som en brottslig och därmed straffbar handling, medan utsatthet för människohandel innebär att personen ses som brottsoffer.

Interventionen har en lösningsfokuserad utgångspunkt och arbetar utifrån anknytningssteori och *Eye Movement Desensitization and Reprocessing* (EMDR). Programmet är utvärderat årligen, samt genom två långsiktiga process- och caseutvärderingar. Genom intervjuer rapporterar deltagarna (n=27) en mängd självupplevda effekter, bland annat bättre självbehärskning och impuls kontroll, färre beteendeproblem, ökad förmåga att identifiera personliga triggers, en ökning i hjälpsökande samt bättre kännedom om resurser i stödsystemet. Samtliga deltagare uppger att de, som ett resultat av terapin, har sett en förändring i minst ett avseende i sitt liv. Framträdande var förmågan att skydda sig själv, att forma trygga relationer, samt en ökad trygghet kring att uttrycka sina behov och söka hjälp. Då interventionen består av ett flertal olika komponenter är det svårt att härleda effekterna.

Generate Hope - ett rehabiliteringsprogram för kvinnor i människohandel

I en studie av Munsey et. al. (2018) görs en uppföljning av resultaten för deltagare (n =11) som slutfört rehabiliteringsprogrammet *Generate Hope* under åren 2014–2017. Programmet riktar sig till kvinnor utsatta för människohandel för sexuella ändamål. De erbjuds skyddat boende kombinerat med ett rehabiliteringsprogram som omfattar 30 timmar per vecka. Utöver boende erbjuds hjälp med tand- och sjukvård, traumabehandling, juridiskt stöd, borttagande av tatueringar och peerstöd. Rehabiliteringsprogrammet innehåller tre delar: akademiska studier (10-15 timmar per vecka), psykoterapi (en timma individuellt och fem timmar i grupp) samt tilläggsbehandling. Terapin behandlar exempelvis traumatiska band, sexuella övergrepp som barn, ilska, skuld och skam, misstroende, ångest, missbruk, kommunikation och PTSD. Utgångspunkt för gruppterapi är metodmaterialen "Ending the game"⁴² samt "X girls". Individuell terapi erbjuds i kombination med *Eye Movement Desensitization and Reprocessing Therapy* (EMDR). Tilläggsbehandling sker baserat på kompetenser hos volontärerna, men kan exempelvis innefatta dans, yoga, konst och fotografi, stöd i privatekonomi, självförsvar, arbetsträning med mera.

71 procent av deltagarna (11 av 38) avbröt programmet efter mindre än sex månader. Orsakerna till avhopp kunde vara exempelvis missbruk, psykisk eller fysisk ohälsa, att personen upplevde sig färdig efter insatsen den fått hittills eller att personen inte var redo för en så omfattande stödsats. Endast deltagare som genomgick programmet längre än sex månader inkluderades i utvärderingen. De bedömdes utifrån vedertagna skalor gällande depression, PTSD samt självförtroende i samband med inskrivning. En uppföljning genomfördes sedan 6–12 månader senare. Resultaten visar på positiva närtidseffekter på gruppnivå för de deltagare som fullföljde programinsatsen. Deltagarna påvisar en signifikant minskning i symtom på depression och PTSD, samt en signifikant ökning av självförtroende. En individ uppvisade en negativ utveckling, vilket synliggör att individer kan ha specifika behov som kräver annan typ av insats, exempelvis med

---

⁴² www.endingthegame.com

anledning av samverkande diagnoser. Resultaten visar även på behovet av motivationshöjande insatser och angreppssätt för att minska risken för avhopp (Munsey, 2018). Då interventionen består av ett flertal olika komponenter är det svårt att härleda effekterna.

Turn your life around – programverksamhet för kvinnor

En insats med snarlika komponenter är programmet *Turn your life around* som organisationen Selah Freedom erbjuder kvinnor, 18–29 år, utsatta för människohandel för sexuella ändamål i USA. De erbjuder skyddat boende och programverksamhet i fyra faser (bedömning, vila, återuppbyggnad och nystart) under två års tid. Organisationen arbetar holistiskt och styrkebaserat och driver även uppsökande verksamhet. De erbjuder service kring "basbehov", professionellt stöd, peerstöd och mentorskap, terapi och traumabehandling, remisser till missbruksvård och stöd kopplat till utbildning och jobbsökande. Insatsen har utvärderats kvalitativt av Grosholz et. al. (2019) genom intervjuer med deltagare (n=5). Metodbeskrivningar saknas dock i artikeln, vilket gör det svårt att bedöma resultaten. Bland framgångsfaktorerna lyfts att bli bemött som individ, gränssättning i kombination med omsorg och medkänsla, individanpassat stöd, upprepad uppsökande verksamhet, programmets omfattning samt tillgången till skyddat boende.

Intervention för minderåriga flickor på bordeller i Indien

I en studie Pandey (2020) genomförs en kvalitativ uppföljning av flickors (n=30) upplevelser av interventioner riktade mot bordeller i Delhi, Indien. Målgruppen är minderåriga flickor som utsatts för människohandel och som "fritagits" genom polistillslag och placerats på rehabiliteringsboenden. I studien framkommer att "räddningsprocessen" i form av tillslag mot bordeller ofta upplevs som traumatiserande, förvirrande och våldsamt för de utsatta, vilket även riskerar att skapa skepticism och misstänksamhet gentemot de efterföljande rehabiliteringsprogrammen. Polisens bemötande och agerande upplevs många gånger kränkande och förolämpande. Att situationen många gånger framstår som stressande, kaotisk och otrygg, sägs minska målgruppens vilja att dela information. Även rehabiliteringsinsatserna i form av boende och yrkesutbildning lyfts fram som otillräckliga. Flera av studiedeltagarna förstod inte varför de placerats på boendet och upplevde sig ha kraftigt begränsad rörelsefrihet. Att enbart erbjuda skyddat boende och social service upplevs inte vara tillräckliga insatser för att återupprätta offrens autonomi och egenmakt. Studien pekar även på betydelsen av bemötande och tydlig information till målgruppen i samband med tillslag (Pandey, S., 2020)

Traumabehandling

Project Intersect - traumafokuserad kognitiv beteendeterapi (TF-KBT)

I en artikel av Kinnish (2020) beskrivs arbetet med ett program designat för att adressera traumarelaterade psykologiska och beteendemässiga problem hos unga som överlevt sexuell exploatering och människohandel. I interventionen erbjuds

traumafokuserad kognitiv beteendeterapi (TF-KBT) till unga (n=96) och deras vårdnadshavare. Interventionen fokuserar på klient- och familjeengagemang, säkerhet och stabilisering, coping och självreglering, bearbetning av traumatiska minnen och traumarelaterade kognitiva förvrängningar, med fokus på vårdnadshavares psykoedukation och stöd. Insatsen är utvärderad genom mätningar med standardiserade mätverktyg med målgruppen före, halvvägs genom och efter behandling. Behandlingen har bara hunnit slutföras av en mindre andel (n=29) av deltagarna. Bland dessa uppvisas en signifikant reduktion av PTSD-symptom och en övervägande majoritet (96 procent) uppfyller en inte längre kriterierna för posttraumatiskt stressyndrom (PTSD). Projektet arbetar även med utbildning av terapeuter och andra nyckelaktörer i traumamedveten omsorg och traumafokuserad-KBT för att bygga upp ett nätverk utbildade aktörer.

En fallstudie av traumafokuserad kognitiv beteendeterapi (TF-KBT)

I en artikel av Márquez et. al. (2019) presenteras en enskild fallstudie som redogör för behandlingsprocessen och utfallet vid tillämpningen av traumafokuserad kognitiv beteendeterapi (TF-KBT). Fallet utgörs av en 14-årig flicka i nordöstra USA som utsatts för sexuella övergrepp och sexuell exploatering. Behandlingen bestod av veckovisa individuella terapisesioner med barnet, respektive vårdnadshavaren, så väl som gemensamma sessioner. Det aktuella fallet bygger på 20 sessioner á 90 min. Behandlingsinsatsen bygger på tre faser: 1) stabilisering och förmågor, 2) traumanarrativ och processande, 3) integrering och konsolidering. TF-KBT tar sin utgångspunkt i kognitivbeteende terapi (KBT) med komponenter från anknytningsteori, utvecklingsbiologi, familjesystem, egenmakt och humanistiska perspektiv. Behandlingen bygger på åtta teman:

- P - psykoedukation och föräldrafärdigheter
- R - avslappning (Relaxation)
- A - känslor (Affective Modulation)
- C- tankar (Cognitive coping and processing)
- T - traumaberättelse
- I - in vivo exponering för trauma
- C - föräldrasamtal (Conjoint child-parent sessions)
- E - framtid och säkerhet (Enhancing future safety and development)

Klienten har följts upp genom vedertagna bedömningsformulär innan och efter behandling. Efter avslutad behandling kvalificerar sig personen inte längre för diagnosen PTSD eller depression. Hon uppvisar även signifikanta minskningar av beteende- och känslomässiga problem samt skamkänslor.

Narrative Exposure Therapy (NET) – en behandlingsmetod för PTSD

I en mindre pilotstudie av Robjant et. al. (2017) studeras effekterna av behandling med *Narrative Exposure Therapy (NET)* för kvinnor utsatta för människohandel som diagnosticerats med svårt posttraumatiskt stressyndrom. NET är en

evidensbaserad behandlingsmetod för PTSD utvecklad för personer med multipla trauman. Metoden har utvärderats på exempelvis asylsökanden och flyktingar, barnsoldater och personer med samexisterande borderlinediagnos. Studien bygger på en retrospektiv fallstudie med de första klienterna (n=10) som fick ta del av NET vid Helen Bamber Foundation i London. Samtliga hade diagnosticerats med svår PTSD. Deltagarna fick ta del av mellan 10 och 19 sessioner. I behandlingen lotsas klienten genom hela sin "autobiografi" där både traumatiska och positiva händelser identifieras och förstås kronologiskt i relation till den sociopolitiska kontext de ägt rum inom.

Samtliga kvinnor i studien valde att slutförda terapin utan avhopp, vilket tyder på att NET även accepteras av utsatta för människohandel. Metoden är utvecklad i låginkomstländer med syfte att, efter utbildning, även kunna spridas av kuratorer och stödpersoner utan terapeutisk grundutbildning. Deltagarna uppvisade en signifikant minskning av PTSD-symptom direkt efter behandling, såväl som efter tre månader. Deltagarna gick från svår PTSD till milda eller måttliga symptom. Deltagarna uppvisade även en signifikant minskning av generellt lidande. Effekterna rapporteras som stora. Pilotstudien bygger inte på något slumpmässigt urval och kontrollgrupp saknas. De positiva resultaten motiverar dock en fortsatt testning av metoden för den aktuella målgruppen inom ramen för en randomiserad kontrollerad studie (RCT) (Robjant et. al. 2017).

Psykoedukativa grupprogram och mentorskap

Peer Education and Connection through Empowerment – en mentorsledd och traumamedveten gruppintervention

I en studie av Kahan et. al. (2020) beskrivs ett femårigt projekt som utvecklar, implementerar och utvärderar en tre månader lång peer-to-peer-stödd och traumamedveten gruppintervention. Syftet med interventionen är att stötta och stärka unga hemlösa tjejer, 19–24 år, som upplevt könsbaserat våld (inklusive sexuell exploatering). Gruppsessionerna genomförs av en koordinator tillsammans med två utbildade peer-mentorerna. Interventionen bygger på en standardiserad kursplan med utrymme för flexibilitet med utgångspunkt i deltagarnas behov. Interventionen adresserar fysisk och emotionell säkerhet, tillits- och färdighetsträning, samt sociala och kulturella frågor.

Gruppaktiviteterna har fokus på hälsopromotion och psykoedukativa sessioner kring teman som formländet av könsidentitet, hälsosamt liv, psykisk och sexuell hälsa, hälsosamma relationer, gränssättning, copingförmågor, ledarskap och egenmakt. Deltagarna får även träna på copingstrategier så som mindfulness, skrivande med mera. Psykoedukativa sessioner varvas med veckor av rekreativa aktiviteter och utflykter på deltagarnas begäran. Interventionen är utvärderad genom intervjuer med ett mindre, självselekerat urval av deltagare (n=12), yrkesverksamma (n=7) och peer-mentorerna (n=3).

Interventionen accepterades i hög grad av såväl yrkesverksamma nyckelpersoner som av deltagarna själva. Deltagare som delade egna traumaberättelser rapporterar i huvudsak positiva erfarenheter samt en känsla av validering genom delade erfarenheter. En person avbröt dock på grund av att

andras traumaberättelser uppfattades som triggende. Deltagarna lyfter fram att hälsosamma och stöttande sociala relationer mellan deltagarna sågs som värdefullt. Flera deltagare rekryterade även andra från sina nätverk till att delta i interventionen.

My life, my choice (MLMC) – ett mentorprogram för unga

Rothman et. al. (2020) presenterar en longitudinell utvärdering av *My life, my choice (MLMC)* som är ett amerikanskt mentorprogram för unga, 11–18 år, utsatta för sexuell exploatering. Deltagarna genomgår en bedömningsintervju och matchas sedan med en vuxen utbildad mentor med egen erfarenhet av sexuell exploatering. Mentorparet ses sedan på regelbundna träffar veckovis. Mentorerna har fått minst 40 timmar utbildning kring traumamedvetenhet, sexuell exploatering av barn, hälsosamma gränser, självmordsprevention och substansmissbruk. Inom programmet ges möjlighet till ledarskapsutveckling, färdighetsutveckling, sociala evenemang och samhörighet. Programmet erbjuder utöver mentorstödet även case management genom så kallade "warm referrals"⁴³ till psykolog, boendeprogram, stödinsatser för unga, HBTQ-center, utbildningsinsatser, föräldrastöd, sjukvård, missbruksvård, socialtjänst med mera.

Insatsen utvärderas genom datainsamling före påbörjad intervention, samt efter sex respektive tolv månader. Utvärderingen bygger på ett självselekerat urval av deltagare (n=41), i huvudsak flickor. Då vedertagna utfallsmått kring sexuell exploatering saknas, så har en utförlig utveckling av bedömningsverktyg skett inom ramen för studien. Verktygen tillhandahålls av författarna vid förfrågan.

Sex månader efter påbörjad intervention uppgav deltagarna en minskning gällande: erfarenhet av sexuell exploatering det senaste halvåret, gränslöst sexuellt beteende, substansmissbruk och brottslighet (inklusive arresteringar av polis). Deltagarna uppgav ökning av socialt stöd och copingförmågor. Efter 12 månader uppgav deltagarna att de i högre grad än tidigare nekade förslag om att utsätta sig för prostitution, samt att de uppgav en lägre grad av brottslighet och ökade copingförmågor. Deltagarna uppgav ökat välmående och minskningar i drogmisbruk, brottslighet och exploatering. Inga signifikanta skillnader uppvisades över tid gällande våld i nära relation, ledsenhet eller hopplöshet. Deltagarna uppvisar även en negativ ökning av vissa variabler mellan sex och tolv månader, vilket tolkas som att återhämtning från trauma inte är en linjär process.

Keeping Our Girls Safe (KOGS)

– ett mentorlett program för tjejer i riskgrupp

Programmet *Keeping our girls safe (KOGS)*⁴⁴ drivs av en ideell organisation verksam i urbant, ”utsatt” område i England. Det riktar sig till unga tjejer, 13-21

---

⁴³ Detta tycks innebära att en kontaktperson som har en relation till deltagaren medverkar vid första möten med nya kontakter.

⁴⁴ <http://www.kogs.org.uk/>

år, i riskgrupp för sexuell exploatering. Programmet leds av ledare med egna erfarenheter av sexuell exploatering och innefattar coaching samt sessioner inspirerade av konstterapi. Sessionerna fokuserar på resiliens, ungas egenmakt och skyddsfaktorer genom att stärka deltagarnas självförtroende, personliga färdigheter och medvetenhet om sin närmiljö. I sessionerna får deltagarna uttrycka sig genom olika medier, så som måleri, kollage, dans, film, fotografi med mera. Med skapandet som utgångspunkt förs sedan samtal om personliga frågor. Sessionerna genomförs individuellt eller i grupp beroende på personens självförtroende. Deltagarna hänvisas även till kuratorsamtal eller stödfunktioner vid behov. Under fyra sessioner fyller deltagarna i individuella coachinghäften med frågor om nuvarande, tidigare och framtida idéer, reflektioner och kommentarer. Individuell coaching sker med fokus på säkerhet och personlig utveckling.

I en studie av Unwin et. al. (2021) följs deltagarnas (n=28) egen uppfattning av effektiviteten i det förebyggande arbetet inom KOGS upp genom flera olika metoder. Studien bygger på en webbaserad enkät, intervjuer, fokusgrupper (n=9), genomgång av coachingmaterial samt observationer och platsbesök. Studien baseras på ett självselekerat urval med endast 35 procents svarsfrekvens. Studien beskriver ett högt deltagande och engagemang i projektet. Hälften av deltagarna var med ett år eller längre och vissa gick vidare till att bli mentorer. 27 av de 28 svarande på enkäten uppgav att deltagande på KOGS hade varit hjälpsamt. Framför allt uppgavs ökat självförtroende (n=17), självkänsla (n=14) och kunskap om sociala beteenden (n=13). Upplevelser av trovärdighet, respekt för gränssättningar, empati och insikt från personal och mentorer lyftes fram som framgångsfaktorer, samt att insatsen uppfattades som diskret, lättillgänglig och driven av personer med egen erfarenhet av sexuell exploatering. Utfall och upplevelser beskrivs huvudsakligen kvalitativt och ingen effektutvärdering är genomförd. Studien har en otydlig beskrivning av interventionen i sig.

Saheli Sangh – gruppintervention för kvinnor i Indien

I en studie av Shankar et. al. (2019) beskrivs en gruppintervention riktad mot kvinnor (n=62) som befinner sig i prostitution på bordeller i Indien. Interventionen erbjuds av Saheli Sangh, ett kollektiv av kvinnor med egna erfarenheter av prostitution, och syftar till att stärka deltagarnas egenmakt. Programmet är kulturellt anpassat till den aktuella kontexten och baseras på ett amerikanskt utbildningsprogram ursprungligen utvecklat av Empowerment Institute i New York. Interventionen leds av en utbildad ledare med 3,5 timmar långa interaktiva och upplevelsebaserade workshops varje dag under åtta dagar. Programmet utgår från deltagarnas livserfarenheter och adresserar tankar, känslor, värderingar, relationer, hälsa, ekonomi och målsättningar. Insatserna bygger till stor del på ”peerstöd” och syftar till att stärka individen såväl som gruppen. Gruppinterventionen kompletterades även med skraddarsydda

stödinsatser baserade på individens behov. Det kunde röra sig om exempelvis stödsamtal, sjukvård, juridisk kunskap, krisstöd, barnomsorg och alternativa försörjningsmöjligheter.

Deltagarna intervjuades innan de påbörjade programmet, samt efter tre, sex och 12 månader. Ett år efter insatsen uppvisade deltagarna ett flertal positiva och statistiskt signifikanta resultat jämfört med kontrollgruppen, bland annat påbörjad HIV-medicinering (bland dem med konstaterad smitta), förbättrad hälsa och förbättrad ekonomi. 34 procent av deltagarna lyckades även lämna prostitutionen helt.

LotusPsykoeducational Group

- ett psykoeducativt och terapeutiskt grupprogram för unga

LotusPsykoeducational Group är ett tio sessioner långt amerikanskt psykoeducativt och terapeutiskt grupprogram. Målgruppen är unga, 14–21 år, som är i riskgrupp för inhemsk människohandel för sexuella ändamål och som rymt hemifrån eller lever som hemlösa. Programmet syftar till att stärka deltagarna i att bygga hälsosammare relationer med sig själv, familjemedlemmar, jämnaåriga och andra närstående. Programmet levereras en timma per vecka och har fokus på hälsosamma och ohälsosamma relationer (session 1–2), mental, emotionell och sexuell manipulation (3), egenmakt och självupptäckt (4), att utveckla en positiv självbild (5), gränssättning och att bygga hälsosamma relationer (6-7), fysisk och psykisk hälsa (8), sexualitet (9) samt att planera för en positiv framtid (10). Innan programstart har deltagarna fått sina basbehov i form av mat, dusch, kläder och boende tillgodosedda. Programdeltagandet var frivilligt och utvärderingen baseras på ett bekvämlighetsurval bland deltagare som redan ingick i organisationens *SOS Adolescent Safety and Prevention Project (ASAP)*.

Programmet utvärderas av Countryman-Roswurm et. al. (2014) genom för- och eftertester med deltagare (n=23) av olika kön som slutfört programmet. Utvärderingen baseras på 73 frågor utvecklade för att adressera risk- och sårbarhetsfaktorer. Deltagarna upplevde att de efter programmet hade: bättre verktyg för att kunna utveckla hälsosammare relationer (70 procent), ökad förmåga att känna igen (o)hälsosamma relationer (82 procent), ökad förmåga att sätta gränser i relationer (71 procent), ökad förståelse för vad de kan göra om de utsätts för våld i relation eller människohandel (88 procent) och ökad förmåga att hjälpa sig själv eller andra utsatta för människohandel (71 procent).

En majoritet av deltagarna upplevde även en minskad risk för att hamna i en våldsam relation (82 procent) eller för att hamna i sexuell exploatering (71 procent). 12 procent uppgav att de lämnat en våldsam relation tack vare gruppen och 24 procent uppgav att de inte längre bytte sex mot mat, droger, pengar eller boende. Studien bygger på en liten urvalsgrupp baserad på ett självselekerat bekvämlighetsurval. Resultaten är inte generaliserbara. Bortfall och kvantitativa resultat från för- och eftermätning med signifikantest rapporteras ej.

Girls group – en fallstudie av deltagande i en psykoedukativ gruppintervention

I en fallstudie av Berry et. al. (2017) analyseras effekten på individnivå av en psykoedukativ gruppintervention med syfte att förebygga sexuell exploatering och främja hälsosamma relationer. *Girls group* är ett åtta sessioner långt grupprogram för flickor under 18 år med risk för sexuell exploatering. Sessionerna innefattar 1) introduktion och internetsäkerhet, 2) substansmissbruk och sexuell exploatering, 3–5) hälsosamma relationer samt att skapa, behålla och avsluta relationer, 6) sexualundervisning och samtycke, 7) självrespekt och resiliens, samt 8) självsäkerhet och gruppsammanfattning. Programmet leds av en kvinnlig psykolog och kvinnlig omsorgspersonal, vilket uppges ha bidragit till en känsla av trygghet. Deltagarna bedöms inledningsvis via the *Sexual Exploitation Risk Assessment Framework* (SERAF).

Fallstudien studerar utfallet för en flicka, som parallellt även fick individuellt stöd och motiverande intervjuer (MI) för att stärka motivation och engagemang i gruppinterventionen. Fallstudien följer upp utfallet genom fyra vedertagna psykometriska tester, varav *The Strengths and Difficulties Questionnaire* (SDQ) även fylls i av omsorgspersonal. Kliniskt signifikant förbättring uppvisas för deltagaren gällande ökat självförtroende och minskad upplevelse av psykologiska svårigheter. Inga kliniskt signifikanta förändringar uppvisas på övriga skalor. Personen uppvisar dock en tydlig positiv beteendemässig utveckling vad gäller riskbeteenden, säker internetanvändning och användandet av adaptiva copingstrategier. Personen söker råd i högre grad och uppvisar ökad prosocial funktion. Efter sex månader flyttades personen till eget boende. Fallstudien ger inga generaliserbara resultat och i och med att flera interventioner pågick parallellt så kan effekterna heller inte uteslutande härledas till grupprogrammet. Författarna lyfter dock fram att det i dagsläget finns ytterst få psykologiskt och teoretiskt informerade interventioner för unga kvinnor i riskzonen för sexuell exploatering. De rekommenderar därför fortsatt utvärdering av programmet med större urval, inklusive kontrollgrupp.

Ett psykoedukativt och konstterapeutiskt program för flickor i Nepal

I en studie av Volgin et. al. (2019) presenteras en kvalitativ analys av utvecklingen hos flickor, 13–18 år, som deltog i ett sex veckor långt psykoedukativt och konstterapeutiskt program. Målgruppen var flickor som blivit utsatta för sexuell exploatering. Programmet bygger på veckovisa sessioner á 2–3 timmar som genomförts på tre olika civilsamhällesdrivna skyddade boenden i Kathmandu, Nepal. Programmet är bristfälligt beskrivet, men bygger på konstnärligt utforskande av teman så som kvinnlig identitet, mål och ambitioner, känslor och resurser, samt kunskap om menscykeln. Traumaerfarenheter berördes inte i programinsatsen utan adresserades genom individuell terapi parallellt med den aktuella interventionen.

Insatsen utvärderas kvalitativt genom intervjuer och observationer med deltagare (n=26). En observerad minskning av uttryckta psykosomatiska symptom rapporteras. Deltagarna rapporterar även upplevd utveckling gällande

empati, medkänsla, relationer, öppenhet kring känslor och beteendeförändringar. Såväl metod som utfall är bristfälligt beskrivna och effekterna går inte att härleda specifikt till den beskrivna interventionen, då individuell terapi pågick parallellt.

Analys

Utvärderingsläget

I detta avsnitt ges en samlad beskrivning och analys av studiernas utvärderingsdesign och de olika utfallsmått som använts inom det aktuella tematiska området. Här presenteras även övergripande tendenser gällande utvärderingsläget och utvärderingarnas resultat, samt eventuella slutsatser som framkommit i tidigare litteraturöversikter.

Utvärderingsdesign

BRISTFÄLLIGA UTFVÄRDERINGAR OCH KORTFATTADE BESKRIVNINGAR AV INTERVENTIONER

Studierna använder olika typer av utvärderingsmetodik med varierande kvalitet och metod. Både de metodologiska tillvägagångssätten och interventionen i sig är många gånger bristfälligt beskrivna. Bristen på rigorösa effektutvärderingar som kan vägleda ett evidensbaserat arbete är påtaglig. Endast en av de inkluderade artiklarna i kapitlet utgörs av en kvasiexperimentell studie som även innefattar en kontrollgrupp. Flera artiklar (n=5) baseras i stället på retrospektiva fallstudier där deltagares utfall och data från bedömningsformulär analyseras i efterhand. Två av dessa utgörs av fördjupade fallstudier som beskriver *en* klients bakgrund, behandlingsprocess och utfall. Andra studier (n=4) är utvärderade genom enkäter och bedömningsformulär med deltagare före, under och efter genomförd intervention. Lika många studier (n=4) baseras på kvalitativ utvärdering genom intervjuer med deltagare och nyckelpersoner i verksamheterna. Tre studier bygger på kombinerade metoder. Fem artiklar är korta beskrivningar av interventioner hämtade ur specialnumret av *Child Abuse & Neglect* och saknar därmed tydliga metodkapitel, men redogör ändå kortfattat för resultat av uppföljningar eller utvärderingar.

Utfallsmått

BRIST PÅ VEDERTAGNA UTFALLSMÅTT GÄLLANDE SEXUELL EXPLOATERING

Endast ett fåtal studier utgår från vedertagna skalor som testats för reliabilitet och validitet. Effekterstorlek redovisas ytterst sällan. Enligt Rothman et. al. (2020) så saknas vedertagna utfallsmått gällande sexuell exploatering av barn och unga. Deras studie har även innefattat en utförlig utveckling av bedömningsverktyg gällande sexuell exploatering, utsatthet för våld i nära relation, brottslighet, hälsostatus och sociala faktorer⁴⁵. Utfallsmåtten i de olika studierna innefattar till

---

⁴⁵ Verktygen tillhandahålls av författarna vid förfrågan

exempel PTSD-symptom, självförtroende, risk- och sårbarhetsfaktorer, traumaexponering, hälsa (psykisk, sexuell, fysisk hälsa samt psykosomatiska symptom), substansmissbruk, säkert sex, familjerelationer, ekonomi, motivation samt erfarenheter av övergrepp och sexuell exploatering.

ETABLERADE SKALOR SOM ANVÄNTS SOM UTFALLSMÅTT

Bland de vedertagna skalor som använts syns: Rosenberg Self-Esteem Scale (RSES), The Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ), The Posttraumatic Diagnostic Scale (PDS), UCLA PTSD DSM-IV, PTSD Checklist - civilian version (PCL-C), Hamilton Depression Rating Scale (HAM-D), Adverse childhood Experiences Survey (ACE), Child and Adolescent Needs and Strengths (CANS), Social Emotional Health Survey (SEHS), Santa Barbara Assets and Risk Assessment (SBARA-2), Massachusetts Youth Screening Instrument (MAYSI-II), The Resiliency Scales for Children and Adolescents (RSCA), The Barratt Impulsiveness Scale (BIS-119), The Shame Questionnaire, The Child Behavior Checklist (CBCL), The Kiddie Schedule for Affective Disorders and Schizophrenia for School Aged Children (KSADS) och Clinical Outcomes in Routine Evaluation (CORE).

Resultat av utvärderingarna

BÅDE POSITIVA OCH NEGATIVA RESULTAT UPPVISAS BLAND DELTAGARE

Trots att ett flertal av studierna rapporterar en hög grad av avhopp från de aktuella stödprogrammen så uppges samtidigt i huvudsak positiva resultat för dem som slutfört interventionerna. Bland de resultat som rapporteras syns exempelvis förbättringar gällande självförtroende, impuls kontroll, socialt stöd, copingförmågor, beteendeproblem, brottslighet eller hälsosamma relationer. I vissa studier uppvisas signifikanta minskningar i symtom på depression och PTSD, samt en minskad utsatthet i exploatering. Den stora variationen i utvärderingsmetod och utfallsmått gör dock att resultaten i olika studierna inte är jämförbara.

I en studie av Munsey et. al. (2018) uppvisar en av deltagarna negativ utveckling avseende självförtroende och depression och i en studie av Kahan et. al. (2019) har deltagare i gruppssessioner avbrutit sin medverkan på grund av att andra deltagares spontant delade traumaberättelser upplevs som triggande. Detta belyser än en gång betydelsen av att utvärdera effekterna av de stödsatser som erbjuds. Det visar även på betydelsen av ett inlyssnande och individanpassat stöd, då personer beroende på bakgrund, erfarenheter och samverkande diagnoser kan ha olika specifika behov.

Slutsatser från tidigare litteraturöversikter

STÖD FÖR TRAUMAFOKUSERAD KOGNITIV BETEENDETERAPI (TF-KBT)

Det finns ytterst begränsat med forskning som kan ligga till grund för ett evidensbaserat angreppssätt i arbetet med att stödja utsatta för sexuell exploatering och människohandel. Den forskning som finns tycks dock relativt

enig kring betydelsen av att arbeta med traumamedveten omsorg med utgångspunkt i en omfattande individuell behovsbedömning. Ett flertal litteraturöversikter indikerar att traumafokuserad kognitiv beteendeterapi (TF-KBT) i dagsläget är den intervention för barndomstrauma som ackumulerat mest empiriskt stöd för behandling av barn utsatta för sexuella övergrepp⁴⁶. Metoden utvecklades ursprungligen för att adressera de terapeutiska behoven hos barn som utsatts för sexuella övergrepp, samt deras vårdnadshavare. Under de senaste två decennierna har effektiviteten hos denna evidensbaserade och traumamedvetna modell dokumenterats i över 50 vetenskapliga studier, inklusive fler än 20 randomiserade kontrollerade studier (RCT) med barn och unga utsatta för en bredd av multipla och komplexa trauman (exempelvis kopplat till krig, sexuella övergrepp, fysiskt våld, fosterhem, ensamkommande flyktingbarn m.m.) (se Márquez et. al., 2020). TF-KBT har även testats med positiva resultat i gruppformat specifikt för flickor utsatta för kommersiell sexuell exploatering genom en mindre randomiserad kontrollerad studie (RCT) i Kongo. Deltagarna i studien uppvisade en signifikant minskning av traumasymptom, depression, ångest och beteendeproblem jämfört med kontrollgruppen. De positiva resultaten kvarstod, eller hade ökat, tre månader senare (O’Callaghan et. al., 2013).

Erfarenheter och lärdomar

I detta avsnitt redogör vi för erfarenheter och lärdomar som presenterats i de olika studierna. Vi gör även en analys av teman som diskuterats i studierna och som kan vara relevanta i relation till arbetet med att utveckla eller implementera liknande metoder och arbetssätt.

Interventioner behöver adressera påverkbara riskfaktorer

RISKFAKTORER FÖR SEXUELL EXPLOATERING

Förebyggande interventioner behöver designas för att stärka skyddsfaktorer och motverka dynamiska och påverkbara riskfaktorer (se Jämställdhetsmyndigheten, 2020). De forskningsartiklar som inkluderats i litteraturöversikten är eniga om att barn utsatta för sexuell exploatering är en grupp med omfattande och komplexa behov. I litteraturen finns i stor utsträckning även en samstämmighet kring bidragande riskfaktorer gällande sexuell exploatering av barn. Riskfaktorerna är många gånger samspelande och förstärker varandra.

I en litteraturöversikt av Haney et al. (2020) uppges de främsta riskfaktorerna med starkt forskningsstöd vara utsatthet för sexuella övergrepp som barn, samt alkohol- och drogmisbruk. Salisbury et. al. (2018) refererar till ett flertal kvalitativa studier som visar att en stor andel unga som hamnar i sexuell exploatering eller utsätts för människohandel har erfarenheter av fysiskt, psykiskt och/eller sexualiserat våld samt upprepade försummelse i barndomen. I ett flertal

---

⁴⁶ Metoden lyfts även fram i Allmänna Barnhusets *Kunskapsöversikt om stöd och behandling för barn som utsatts för sexuella övergrepp och fysisk misshandel* (Nilsson & Svedin, 2017).

amerikanska studier framkommer även att unga som blivit sexuellt exploaterade som barn i signifikant högre grad än andra uppvisar missbruk och en komplex sjukdomsbild, samt i högre grad har erfarenheter av sexuella övergrepp, skolkniv eller skolavstängningar samt erfarenheter av kriminalitet och arresteringar. Gruppen uppvisar i hög grad intellektuella funktionsnedsättningar, samt hög grad av post-traumatiska stressymptom (PTSD) och depressioner. Många uppvisar även olika typer av hypersexuella beteenden eller utåtagerande beteendeproblem (Haney et al., 2020)

SAMSPELANDE RISKFAKTORER FÖRSTÄRKER VARANDRA

Diaz et. al. (2020) lyfter även fram att det finns ett tydligt forskningsstöd för sambanden mellan sexuell exploatering och exempelvis hemlöshet, missbruk, erfarenhet av sexuella övergrepp, HBTQI-identitet samt psykisk ohälsa (Diaz et al., 2020). Barn och unga utsatta för sexuell exploatering har i högre grad än andra barn och unga även erfarenheter av våld, substansmissbruk, att rymma från hem/boende, våld i nära relationer, gängkopplingar, sexuellt överförbara sjukdomar, post-traumatiska stressymptom (PTSD) samt är i högre grad kända av socialtjänst och/eller rättsväsendet (Rothman et al., 2020).

Många uppges komma från dysfunktionella familjeförhållanden, vilket även ökar risken för skolrelaterade problem och låga skolresultat (se Salisbury et. el. 2018). Unga hemlösa har identifierats som en högriskgrupp vad gäller sexuell exploatering. De är sårbara inför människohandlare och kommer ofta i kontakt med andra jämnåriga som befinner sig i sexuell exploatering. Då många även har erfarenheter av övergrepp i barndomen är det en grupp som är än mer sårbar för flera olika typer av exploatering och våld (Kahan et al., 2019). Gibbs et. al. (2015) lyfter fram att för många unga som befinner sig i sexuell exploatering framstår det som det minst dåliga alternativet för att tillgodose behovet av tak över huvudet, trygghet, sociala relationer och kärlek. Sexuell exploatering är aldrig det enda problemet de står inför, och ofta inte heller det mest kritiska problemet.

”PUSH- OCH PULLFAKTORER”

En litteraturstudie av Jackson (2014) definierar så kallade ”push- och pullfaktorer” för sexuell exploatering. De utgör riskfaktorer för barn och unga att antingen söka sig *till* situationer där de riskerar att exploateras, eller faktorer som gör dem särskilt sårbara och som får dem att söka sig *från* en utsatt situation. ”Påtryckande” faktorer är sådant som ökar risken att driva en ungdom hemifrån mot en exploaterande vuxen. Det kan handla om erfarenheter av våld och försummelse i hemmet, hunger eller behov av tak över huvudet, samt en längtan efter autonomi och egenmakt. Bland de ”dragande” faktorerna finns att bli groomad eller rekryterad av jämnåriga, att erbjudas pengar, droger eller alkohol, samt att få känna sig sexuellt stark. Interventioner och stödinsatser som riktas mot målgrupper behöver därmed adressera en stor mängd samspelande risk- och skyddsfaktorer.

En målgrupp med komplexa och omfattande stödbehov

EN KOMPLEX PROBLEMATIK KRÄVER EN BREDD AV INSATSER

I studierna framkommer tydligt att utsattheten och problematiken hos personer som utsatts för sexuell exploatering och människohandel många gånger är omfattande och stödbehoven komplexa. En äldre systematisk litteraturoversikt från 2012 visar att hälsokonsekvenserna av människohandel kan vara omfattande och inkludera yrsel, trötthet, ryggsmärtor, minnesproblem och påverkan på sexuell hälsa (inklusive HIV). Psykiska problem omfattar ökad risk för ångest, depression och post-traumatisk stress (PTSD) (Oram et. al., 2012). Behoven delas ofta in i olika faser: *akuta*, *kortsiktiga* och *långsiktiga* behov (Steiner et. al., 2018). Behandlingen för målgruppen behöver därför utgöras av ett omfattande spektrum av insatser som kan stödja personer i olika stadier av att lämna den sexuella exploateringen bakom sig. Insatserna behöver sträcka sig från krisinterventioner till eftervård (Sapiro et al., 2016). När den utsattes omedelbara behov har tillgodosetts återstår många gånger omfattande behov av återhämtning och stabilitet. Behoven hos målgruppen kan därmed förändras och se olika ut över tid, beroende på vilken fas personen befinner sig i.

OMFATTANDE STÖDBEHOV

Bland behoven i ett akut skede syns exempelvis säkerhet, boende, mat, kläder och sjukvård. Bland de kortsiktiga och långsiktiga behoven återkommer exempelvis skyddat boende och långsiktiga boendeanternativ, traumabehandling och andra typer av terapier (individuellt och i grupp), sjuk- och tandvård, behandling av missbruksproblematik, utbildning, livskunskap, arbetsträning, peerstöd och mentorskap, föräldrastöd, assisterad familjeåterförening, juridisk hjälp och transporter (Grosholz et. al. 2019, Steiner et. al., 2018, Munsey et. al., 2018, Heffernan & Blythe, 2014, Sapiro et al., 2016). Inte minst framhålls behovet av alternativa möjligheter till egenförsörjning. Behoven som framkommer i studierna liknar även i hög grad de som uttrycks i Jämställdhetsmyndighetens omfattningskartläggning av prostitution i Sverige (Jämställdhetsmyndigheten, 2021).

HOLISTISKA FÖRHÅLLNINGSSÄTT, SAMVERKAN OCH CASE MANAGEMENT

Då behoven hos målgruppen är komplexa tycks många av de interventioner som presenteras i de inkluderade studierna arbeta utifrån likartade tillvägagångssätt. Arbetet utgår många gånger från ett holistiskt, traumainformerat och styrkebaserat förhållningssätt. Ett flertal av de utvärderade insatserna handlar om att arbeta i multidisciplinära team med ”case management”, där deltagarna får hjälp att navigera bland alla de system och insatser som krävs för att möta de varierade och omfattande stödbehoven. Flera av studierna beskriver hur personerna får *en* utsedd kontaktperson som sköter exempelvis screening och bedömningssamtal. Genom att personen inte behöver återberätta sin traumahistorik för en mängd olika yrkesgrupper minskas risken för återtraumatisering.

I utvärderingen av Gibbs et al. (2015) påtalas att de insatser som programmet själv inte kan leverera kräver samverkan med andra lokala aktörer. Bland de främsta framgångsfaktorerna i de tre utvärderade programmen i Gibbs studie lyfts just samlokalisering av servicen. De lyfter även behovet av att bygga kapacitet hos andra aktörer att bemöta unga utsatta för sexuell exploatering inom ramen för ordinarie verksamheter. Enligt Miller et. al. (2020) kan samverkan mellan professioner för att stödja barn utsatta för sexuella övergrepp och exploatering bidra till ökad tillgång till specialiserade medicinska undersökningar, vilket i sin tur har visat på en stark korrelation med att fler förövare åtalas.

YRKESVERKSAMMA KAN BIDRA TILL ÖKAD UPPTÄCKT

Ett flertal studier i litteraturöversikten visar att unga utsatta för sexuell exploatering ofta har komplexa behov och att de i hög grad har varit i kontakt med exempelvis hälso- och sjukvård, socialtjänst eller rättsväsendet sedan tidigare (Thomas et. al., 2017, Rothman et al., 2020, Diaz et al., 2020). I en studie av Salisbury et. al. (2018) där unga som skrevs in på ett ungdomshäkte screenades för erfarenheter av människohandel och sexuell exploatering framkom att fem av sex identifierade ”offer” hade ett flertal dokumenterade domstolsärenden sedan tidigare. En liknande bild framträder även hos Luminais et. al. (2019) som utvärderar rättsväsendets insatser för unga utsatta för människohandel för sexuella ändamål i Ohio, USA. Även där uppges en majoritet av de identifierade offren ha haft en mängd tidigare kontakter med såväl socialtjänst som rättsväsende. Personal inom exempelvis skola, vård, socialtjänst och rättsväsende kan alla komma i kontakt med målgruppen. Det blir därmed centralt att dessa yrkesverksamma har kunskap och verktyg för att identifiera unga utsatta för sexuell exploatering och sexuella övergrepp. De kan på så sätt bidra till ökad upptäckt och vidare slussning till relevanta stödinsatser.

AVHOPP OCH UTMANINGAR I ATT BEHÅLLA MOTIVATION

Flera av studierna beskriver en hög grad av avhopp hos deltagare, såväl som svårigheter med att nå ut och motivera personer ur målgruppen till att ingå i de aktuella stödprogrammen. Flera av studierna belyser att personer utsatta för människohandel och sexuell exploatering många gånger behöver ett omfattande motivationsarbete. Det tar ofta många kontakttillfällen innan en person är mogen att ta emot hjälp. Bibehållandet av deltagarnas engagemang framhålls även som en utmaning i flera av studierna. Utvärderingar visar även att återhämtningen från trauma inte är en linjär process. Flera studier beskriver avhopp, återfall samt en negativ ökning av vissa variabler vid mätningar under stödprocessen. Att utveckla processer och förhållningssätt för att minska risken för avhopp behöver därför vara en central del i utvecklingen av stödet för målgruppen.

I utvärderingen av boendeprogrammet *Turn your life around* framkommer att organisationen i genomsnitt gör sju kontaktförsök innan en person är mogen att ta emot hjälp (Grosholz et. al. 2019). Sapiro et al. (2016) framhåller att processen kring att lämna människohandel eller sexuell exploatering många gånger är komplex och innefattar möten med ett flertal yrkeskategorier. Det finns många

likheter med att lämna en nära relation där det förekommer våld. Exempelvis kan traumabindningar, stigma och upplevd brist på alternativ bidra till att en ung person går tillbaka till en relation som innefattar sexuell exploatering (Sapiro et al., 2016).

I Gibbs et. als. (2015) studie framkommer även att många av de unga som lämnar stödprogram och återgår till sexuell exploatering gör det för att de saknar andra försörjningsmöjligheter, för att de har ett känslomässigt band till personen som utnyttjar dem, eller på grund av svårigheter att lämna en situation som upplevs som välbekant. Gibbs et. al. identifierar därför att initialt skapande av engagemang, såväl som bibehållandet av det, bör vara en central prioritering för framtida programutveckling av insatser riktade mot målgruppen.

BEHOV AV ANPASSNING TILL OLIKA MÅLGRUPPER

I Whaling et. al.s (2020) utvärdering av *Resilience Interventions for Sexual Exploitation (RISE)* görs en analys av bakgrundsvariabler för deltagare med olika grader av motivation (inklusive de som hoppar av). De identifierar fyra grupper med olika kännetecken i relation till ålder samt bakgrund:

- 1) *Starkt och ihållande engagemang*. I huvudsak deltagare med hög grad av barndomstrauman och beroendeproblematik, men med låg grad av inlärningssvårigheter.
- 2) *Ökat engagemang över tid*. I huvudsak deltagare med låg grad av barndomstrauman och inlärningssvårigheter, men hög grad av ångest, beteendeproblem och beroendeproblematik.
- 3) *Minskat engagemang över tid*. I huvudsak yngre deltagare med hög grad av inlärningssvårigheter och lägre grad av beroendeproblematik.
- 4) *Avböjt/avhopp*. I huvudsak äldre deltagare med hög grad av inlärningssvårigheter.

Detta indikerar att interventionerna, såväl som det motivationsskapande arbetet, kan behöva individanpassas med hänsyn till exempelvis deltagarnas ålder, inlärningsförmåga, traumahistoria och psykiska hälsa.

OLIKA VÄGAR IN I EXPLOATERING

I en studie av Gibbs et. al. (2015) som utvärderar tre olika stödprogram för unga med erfarenhet av människohandel och sexuell exploatering framkommer att deltagarna har olika relation till de personer som exploaterat dem. Hos *SAGE* och *STOP-IT* utsattes en majoritet för exploatering utförd av en person de hade en sexuell eller romantisk relation med. Hos *Streetwork* var en majoritet hemlösa (till följd av våld, försummelse eller förskjutning från familjen) och befann sig i prostitution som ett sätt att tillgodose behov av mat och boende (Gibbs et. al., 2015). Salisbury (2014) lyfter fram att forskning visar på tre huvudsakliga vägar in i sexuell exploatering för barn och unga: hemlösa unga som rekryteras för att tillgodose sina behov av mat, husrum och inkomst, unga som lurats eller lockats in i exploatering (genom exempelvis grooming) samt barn och unga som

exploateras av sin egen familj. Luminais et. al. (2019) lyfter även att unga med erfarenheter av sexuell exploatering som placerats på ungdomsboenden i USA i värsta fall riskerar att övertala varandra att gå tillbaka in i exploatering eller rekryterar nya unga in i prostitution. Även Salisbury et. al. (2014) refererar till studier som visar att olika boendeplaceringar för barn och unga som flyttats från sina ursprungsfamiljer kan utgöra en rekryteringplats in i sexuell exploatering. Verktyg för upptäckt och identifiering av målgruppen behöver därför uppmärksamma olika vägar in i exploatering.

GROOMING- OCH NORMALISERINGSPROCESSER

I studien av Salisbury (2014) lyfts även hur taktiken hos de som exploaterar unga i sexuella syften ofta liknar den normaliseringsprocess som förekommer vid våld i nära relationer. Personer som utsätter unga för människohandel använder ofta makt, kontroll, social isolering, ekonomiskt beroende, hot och andra typer av känslomässig kontroll. Detta kan göra det både svårt och farligt att lämna prostitution. Det kan även innebära att personer som utsatts för sexuell exploatering har svårt att identifiera sig som just utsatta. Det kan exempelvis handla om förnekelse, traumabindningar, rädsla för rättsväsendet eller rädsla för hämnd från den som ligger bakom exploateringen. I stället kan en berättelse om upplevd kontroll och frivillighet göra situationen begriplig för den som utsatts (se Salisbury, 2014). Som Gibbs et. al. (2015) visar kan den sexuella exploateringen även utgöra en del av våldsutövandet i en nära relation.

Upplevda framgångsfaktorer som lyfts i artiklarna

RELATIONSSKAPANDE OCH BEMÖTANDE ÄR CENTRALT

Studierna tycks relativt samstämmiga vad gäller upplevda framgångsfaktorer. Dessa erfarenheter är främst kvalitativt beskrivna och kan inte styrkas genom effektutvärderingar. I studierna framkommer dock liknande teman, där exempelvis betydelsen av relationsskapande är återkommande i en majoritet av studierna. ”Hälsosamma relationer” ingår som en central komponent i flera av de psykoedukativa grupprogrammen, men även relationerna till de som leder interventionerna framhålls som centrala. Positiva och tillitsfulla relationer mellan personal och deltagare lyfts återkommande som en framgångsfaktor. Många interventioner arbetade med *en* utsedd kontaktperson för att skapa trygghet och undvika återtraumatisering genom upprepning av livserfarenheter. I relation till ett bra bemötande återkommer känslan av att bli bemött som individ, gränssättning i kombination med omsorg och medkänsla, samt empatiska och icke-dömande förhållningssätt från de professionella. I motsats till detta visar en studie av Pandey (2020) att bemötandet från polis ofta upplevdes som kränkande och förolämpande vid tillslag mot bordeller i Indien. Tillslagen upplevs som stressande, kaotiska och otrygga, vilket även antogs bidra till att skapa skepticism och misstänksamhet gentemot de stödinsatser och rehabiliteringsprogram som sedan erbjöds.

ATT SÄNKA TRÖSKLARNÄ FÖR STÖDSÖKANDE

Ett flertal studier lyfter även betydelsen av lågtröskelverksamheter som gör det lätt för deltagarna att söka sig dit. Ett sätt att främja motivationen och engagemanget hos målgruppen tycks i flera av de inkluderade studierna vara att göra det så enkelt som möjligt att delta. Många i målgruppen uppges undvika att söka stöd eller medicinsk vård på grund av rädsla för exempelvis återtraumatisering, stigma, negativt bemötande och dömande (Diaz et al., 2020). Flera av de utvärderade verksamheterna tycks därför arbeta medvetet med att skapa lågtröskelverksamheter som erbjuder olika typer av praktiskt stöd som underlättar deltagandet. Detta liknar även i stor utsträckning de behov som målgruppen ger uttryck för i Jämställdhetsmyndighetens omfattningskartläggning av prostitutionen i Sverige (Jämställdhetsmyndigheten, 2021).

Bland exempel på insatser för att sänka trösklarna syntes kostnadsfria besök, tystnadsplikt eller praktiska aspekter så som att lägga möten kvällstid, erbjuda långa besökstider, ha tillgänglighet på telefon eller ge påminnelser per SMS. Det kunde även handla om centralt belägna och lättillgängliga lokaler, samlokaliserad service, hembesök eller praktiskt stöd i form av mat, transport eller kostnadsfria biljetter till kollektivtrafiken. Även personalens roll lyftes som central för att sänka trösklarna, exempelvis genom bra tillgänglighet, att skapa positiva och upparbetade relationer mellan personal och deltagare samt att kontaktpersoner personligen följer med på nya möten och gör så kallade ”warm referrals”⁴⁷.

Att skapa lågtröskelverksamhet kan även handla om att ha en ”öppen-dörr-policy” där deltagarna har möjlighet att både hoppa av och återkomma, samt att deltagare inte debiteras för uteblivna besök. Andra framgångsfaktorer som lyfts fram för att behålla deltagare i de aktuella stödprogrammen var att utgå från individens behov och önskemål om stöd, samt att respektera deltagarnas gränser. Flera studier lyfter även fram betydelsen av att skapa en inbjudande, respektfull, stöttande och uppmuntrande atmosfär, samt att erbjuda möten kvällstid, i lättåtkomliga lokaler eller i deltagarnas egen hemmiljö (Gibbs et. al., 2015, Kahan et. al., 2020, Gewirtz O'Brien et. al., 2020, Diaz et. al., 2020)

BETYDELSEN AV ”PEERSTÖD”

I litteraturen finns ett flertal exempel på hur personer med tidigare erfarenheter av sexuell exploatering och/eller människohandel i hög grad medverkar i det stöd som erbjuds. De kan exempelvis ha medverkat i utformningen av det stöd och den service som tillhandahålls eller funnits med som kontaktpersoner vid patientbesök (Leach, 2020). Ibland är de även med och leder psykoedukativa gruppssessioner (Kahan et. al., 2019). Flera program använder sig av ”peer-to-peer” som metod, vilket innebär att personer med egna tidigare erfarenheter av att utsättas för sexuell exploatering används som mentorer eller stöd för personer som befinner sig i prostitution eller exploatering. I en sjukvårdskontext har peer-baserade

---

⁴⁷ Detta tycks innebära att en kontaktperson som har en relation till deltagaren medverkar vid första möten med nya kontakter.

interventioner tidigare visat sig kunna bidra till märkbara förändringar (små till måttliga) gällande hälsorelaterade beteenden (Webel et al., 2010).

Peermentorer förväntas inte vara professionella, men får ofta någon form av utbildning för att leda grupper tillsammans med yrkesverksamma. Kahan et. al. (2019) visar dock att det ibland kan finnas otydligheter i roller och förväntningar, samt att peermentorer riskerar att sakna tillräckliga färdigheter för att leda gruppsamtal, bemöta traumaavslöjanden eller agera som positiva förebilder. Kahan et. al. understryker därför betydelsen av att peermentorer väljs ut med omsorg, att de får ordentligt med utbildning och handledning, samt att de erbjuds stöd gällande gränssättning och facilitering av gruppprocesser.

BEHOV AV ETT POLICYRAMVERK

Ytterligare en viktig aspekt är betydelsen av ett policyramverk för att kunna arbeta med frågorna. I en studie av Steiner et. al. (2019) som bygger på intervjuer med representanter från 30 olika organisationer som arbetar med människohandel framhålls betydelsen av att regeringar erkänner människohandel som ett problem. Bristande politisk vilja riskerar att avsevärt minska utsattas möjligheter att få tillgång till stöd och resurser. Deltagarna i studien framhåller att utan en ”infrastruktur” uppbyggd av policies med tillhörande resurser riskerar program mot människohandel att bli kortvariga, otillräckliga och bristande i kvalitet. I värsta fall riskerar de att bli icke-existerande (Steiner et. al., 2019, Camp et. al., 2018).

Att arbeta traumamedvetet

ERFARENHETER AV TRAUMA HOS MÅLGRUPPEN

Det finns ytterst begränsat med forskning som kan ligga till grund för ett evidensbaserat angreppssätt i arbetet med att stödja utsatta för sexuell exploatering och människohandel. Den forskning som finns tycks dock relativt enig i betydelsen av att arbeta med traumamedveten omsorg med utgångspunkt i en omfattande individuell behovsbedömning. Haney et. al. (2020) lyfter fram att missbruk, prostitutionserfarenheter och kriminella handlingar riskerar att dölja traumaerfarenheter hos målgruppen. Många unga i sexuell exploatering har dock en komplex traumaproblematik, där tidigare traumatiska livshändelser gör dem mer utsatta och benägna att hamna i exploatering och människohandel. Samtidigt som erfarenheterna av sexuell exploatering i sig skapar nya trauman. Det finns även en risk för återtraumatisering och återviktimisering genom de personer och organisationer som sedan försöker hjälpa dem. Bemötande, ett medvetet språkbruk, kunskap om effekterna av traumasymptom och traumamedvetenhet är därmed centralt hos de yrkesverksamma som kommer kontakt med målgruppen (Haney et al., 2020, Sapiro et al., 2016).

ATT ARBETA UTIFRÅN TRAUMAMEDVETEN OMSORG

Sapiro et al. (2016) lyfter fram att tidigare forskning gällande unga utsatta för människohandel för sexuella ändamål rekommenderar ett systemövergripande, traumainformerat förhållningssätt gentemot unga som söker stöd för att undvika

återtraumatisering. Traumamedvetna förhållningssätt arbetar styrkebaserat med egenmakt och fokuserar på att maximera individens agenskap och kontroll över stödet för att minimera risken för ytterligare trauman. Förhållningssättet innebär att prioritera den utsattes säkerhet, undersöka samspelade problem och fokusera på deltagarens egen vilja och resiliens (Heffernan & Blythe, 2014, Steiner et. al., 2018, Sapiro et. al., 2016). Bristande responser från yrkesverksamma, så som olämpligt eller okänsligt språkbruk, kan resultera i att barn och unga känner sig misstrodda eller dömda och att de uppfattas ha varit ansvariga för sin egen utsatthet (Thomas et. al., 2017).

Studier kring traumamedveten omsorg för unga understryker betydelsen av att yrkesverksamma erkänner ungas behov, demonstrerar en villighet att avstå kontroll, använder ett genomtänkt språk samt hjälper den unge att förstå effekterna av traumasymtom (se Sapiro et al., 2016). Stödet bygger på respekt gentemot individen där denne har möjlighet att tillsammans med stödpersonen utforma insatsen, snarare än att utgå från ett hierarkiskt förhållningssätt där den yrkesverkamme antas veta bäst. Denna betoning på egenmakt syftar till att motverka de upplevelser av maktlöshet och devalvering som är vanliga för många ungdomar som varit utsatta för sexuell exploatering.

ATT UNDVIKA ÅTERTRAUMATISERING

Det finns evidens för att verbalisering av tidigare traumaerfarenheter kan leda till en förbättring gällande PTSD-symptom, coping, självförtroende, humör och kognitiva förändringar (se Kahan et. al., 2019). Samtidigt finns en påtaglig risk att service- och stödfunktioner oavsiktligt bidrar till en återtraumatisering av vissa deltagare. Verksamheter bör därför arbeta traumamedvetet och förutse riskerna med återtraumatisering för att kunna justera programrekommendationerna så att de är sensitiva inför behoven hos personer med traumahistorik. I litteraturen finns exempel på hur deltagare i gruppssessioner avbrutit sin medverkan på grund av att andra deltagares spontant delade traumaberättelser upplevs som triggande (Kahan et. al., 2019). Det finns även positiva exempel på hur hälsocentraler arbetat med case management där barn utsatta för exploatering får en utsedd kontaktperson som ansvarar för bedömningssamtal och screening, för att de ska slippa återupprepa sin traumahistoria för flera olika kontakter (Leach, 2020).

Identifierade luckor och utvecklingsbehov

Resultat och rekommendationer från tidigare litteraturöversikter

Resultaten i denna litteraturöversikt ligger i linje med en tidigare litteraturöversikt av interventioner som främjar läkning för barn och unga som utsatts för sexuell exploatering (Moynihan et al., 2018). Där lyftes fram att en majoritet av artiklarna bedömdes ha måttlig kvalitet och uppvisade brister i metodavsnitten. Få använde validerade mätverktyg eller kontrollgrupper vid utvärdering. Flera av interventionerna uppvisade positiva utfall inom ett flertal områden, medan tre av studierna rapporterade negativa utfall vid eftermätningar. Moynihan et al. (2018) påtalar betydelsen av specialiserade interventioner särskilt utvecklade för den aktuella målgruppen. För att kunna uppnå tydligare effekter av programmen

behöver utvecklingen vara kunskapsbaserad och exempelvis utgå från tydliga förändrings- och programteorier.

Begränsade målgrupper som omfattas

Många av de publicerade studierna kommer från en amerikansk kontext och fokuserar i hög grad på unga i hemlöshet eller med erfarenhet av att exploateras i gatumiljö. Inga av de utvärderade interventionerna tycks beröra erfarenheter av grooming. Runt hälften (n=10) av stödinsatserna i kapitlet riktar sig specifikt till flickor och kvinnor. Övriga insatser riktar sig till personer av alla kön men dessa tycks i låg grad fånga upp eller nå ut till pojkar och transpersoner. Unwin et. al. (2021) påtalar även att en majoritet av stödinsatserna för unga utsatta för sexuell exploatering i Storbritannien i första hand når ut till de författaren benämner som ”vita” flickor, medan ”svarta”⁴⁸ ungdomar och unga från etniska minoriteter i stor utsträckning förblir oupptäckta. Artikeln uppger även att det i stor utsträckning saknas kunskap om pojkar utsatta för sexuell exploatering i Storbritannien, såväl som internationellt. Det tycks därmed finnas ett behov av att utveckla interventioner som når ut till en större bredd av utsatta.

Stort behov av fortsatt utveckling och utvärdering

Flera av de inkluderade studierna har delvis bristfälliga utvärderingar och ingen av de inkluderade interventionerna tycks ha utvärderats mer än en gång. Det saknas även vedertagna utfallsmått för att mäta effekter på den aktuella målgruppen. Litteraturöversikten visar på ett tydligt behov av fortsatt utveckling och utvärdering av stödinsatser för personer utsatta för sexuell exploatering, prostitution och människohandel för sexuella ändamål.

---

⁴⁸ ”Black” and ”white girls” är begreppen som används av författaren i ursprungsstudien.

TEMA: STÖD OCH BEHANDLING FÖR POTENTIELLA FÖRÖVARE

I detta kapitel presenteras behandling och förebyggande gruppinterventioner för personer som sexuellt exploaterat barn, eller som befinner sig i riskgrupp för att begå övergrepp eller exploatera barn sexuellt.

Identifierade metoder och arbetssätt

Indikerade insatser i form av stöd och behandling till förövare ingår bara när det gäller sexuell exploatering av barn (se avsnitt om inklusionskriterier i någon av de andra två rapporterna). Många av de selektiva insatser som riktar sig till personer som bedöms vara i riskgrupp riktar sig dock till personer med pedofila eller hebefila tändningsmönster, med syfte att få dessa att söka stöd *innan* de begår övergrepp. Utvärderade interventioner på universell och selektiv nivå för att förebygga 'köp av sexuella tjänster' saknas helt.

Studiernas sammansättning

Tio studier i litteraturöversikten rör stöd och behandling till personer som exploaterat barn sexuellt, eller som bedöms vara i riskgrupp för att begå sexuella övergrepp mot barn. Dessa studier inkluderar mediekampanjer som i sin tur hänvisar till nationella stödlinjer för personer med pedofila tändningsmönster, vilka efter bedömning kan slussas vidare till behandling (n=3). Ytterligare en studie samlar in målgruppens synpunkter på kampanjmaterial med syfte att genom

digital marknadsföring få personer med pedofila tändningsmönster att söka stöd innan de begår övergrepp. Resterande studier rör behandlingsprogram (n=4) och psykoedukativa program (n=1) för samma målgrupp. En studie syftar till att testa genomförbarheten i att integrera en så kallad "pathway tool" som en extra session i ett manualbaserat gruppbehandlingsprogram.

Samtliga interventioner är frivilliga interventioner som drivs inom öppenvården, i en lokal kontext eller genom civilsamhällesorganisationer. De riktar sig i första hand till icke-dömda personer i syfte att förebygga förstagångsförbrytelser, återfall eller en eskalering av förövarbeteenden (exempelvis från att inneha dokumenterade övergrepp på barn till att själv begå övergrepp). Studierna är genomförda i Tyskland (n=4), Storbritannien (n=3, varav en av dessa studier även inkluderar Nederländerna), USA (n=2) samt Nya Zeeland (n=1).

Inkluderade interventioner

Interventionerna som omfattar mediekampanjer och anonyma stödlinjer inkluderar *Stop it now!* (som följts upp i USA, Nederländerna och Storbritannien), *The Berlin Project for Primary Prevention of Child Sexual Abuse by Juveniles (PPJ)* samt utvecklingen av *Safe to talk*. Bland programmen som erbjuder stöd och behandling återfinns det psykoedukativa programmet *Inform Plus* riktat till personer som använder övergreppsmaterial på barn, samt en genomförbarhetsstudie gällande den kompletterande modulen *The Child Sexual Exploitation Pathways Tool (CPT)*. Inom ramen för det tyska Projekt Dunkelfeld genomförs behandlingsprogrammet *Berlin Dissexuality Therapy (BEDIT)* för personer som själva identifierar sig som pedofiler eller hebefiler. Samma målgrupp adresseras även i programmet *Prevention of Sexual Abuse (PsM)*. I USA finns även *Problematic Sexual Behavior – Cognitive–Behavioral Treatment (PSB-CBT)* som riktar sig till barn och unga, 10–14 år, med problematiska sexuella beteenden, samt deras vårdnadshavare.

Interventionernas innehåll

De inkluderade stödlinjerna såväl som utvärderingen av kampanjmaterial understryker betydelsen av stigmareducerande och icke-dömande budskap för att få personer i riskgrupp att söka hjälp. Stödlinjerna erbjuder kostnadsfritt och anonymt stöd via telefon eller digitalt. Efter bedömningssamtal över telefon slussas aktuella personer i nästa steg vidare till ett terapeutiskt program, fördjupande stödsamtal eller terapisesioner. De inkluderade programinterventionerna sker primärt i grupp, även om vissa även kan levereras individuellt vid behov.

Behandlingsprogrammet *BEDIT* utgår från teman så som förändringsmotivation, egenförmåga, självövervakning, sexualiserade respektive adekvata copingstrategier, social funktionalitet, anknytning och sexualitet, övergreppsstödande attityder, empatiutveckling och återfallsförebyggande strategier och mål. Programmet har en bred KBT-approach som utvecklats till ett

multimodalt⁴⁹ program som använder läkemedelsbaserade, psykologiska och sexologiska interventionsstrategier. Komponenter i *Inform Plus* inkluderar brottsanalys, sexuella fantasier, beroenden och tvång, sociala förmågor och relationer, straffrätt, empati med utsatta, livsstilsförändring och framtidsplaner. *PSB-CBT* utgår från ett styrkebaserat fokus med tilltro till barn och ungas förmåga att lära och implementera lämpliga beteenden, göra säkra val och utveckla hälsosamma relationer. Med utgångspunkt i kognitiv beteendeterapi lär sig barn regler kring sexuella beteenden och färdigheter kring coping, självkontroll och beslutsfattande. Det kortaste psykoedukativa programmet omfattar 10 sessioner á 2,5 timmar (*Inform Plus*), medan den längsta interventionen genomförs som 3-timmars-sessioner varje vecka i 45–50 veckor (*BEDIT*). *PsM* och *PSB-CBT* genomförs i olika omfattning och med olika upplägg beroende på klientens behov.

Befintliga kartläggningar och systematiska litteraturöversikter

Kunskapsläget gällande förövare avseende övergreppsmaterial på barn (kunskapsöversikt)

I artikeln *Child sexual exploitation materials offenders: A review* redogör Babchishin et. al. (2018) för kunskapsläget gällande personer som nyttjar övergreppsmaterial på barn, samt belyser områden som är relevanta för fortsatt utveckling. Bland de riskfaktorer som identifierats i litteraturen finns problem kopplade till sexualiteten, anti-sociala tendenser, oreglerad internetmiljö, ”förövarstödjande” uppfattningar samt bristande sexuell självkontroll. Särskilt hög sexlust och sexuella fantasier som inkluderar barn var prediktorer för att nyttja övergreppsmaterial. Gruppen uppvisar samtidigt lägre grad av anti-socialt beteende och högre ”interna barriärer” än personer som själva begått övergrepp.

Litteraturen skiljer på förövare som själva begår sexuella övergrepp, förövare som enbart nyttjar övergreppsmaterial samt så kallade ”blandförövare” som begått båda typerna av brott. Bland de förövare som nyttjar övergreppsmaterial återfinns ”kontaktdrivna förövare” som har en önskan att själva komma i kontakt med barn, samt ”fantasidrivna förövare” som snarare präglas av sexuell upptagenhet och sexuella avvikelser i kombination med omfattande onlineaktivitet. Riskfaktorer och kännetecken skiljer sig åt mellan olika grupper av förövare på området sexuell exploatering och sexuella övergrepp mot barn, vilket behöver adresseras i så väl bedömningsinstrument som behandlingsinsatser.

Bedömningsinstrument

För ”blandförövare” finns etablerade riskbedömningsverktyg så som *Static-99R*, *STABLE-2007* samt *Risk Matrix-2000*. Verktygen har dock inte validerats för personer som enbart nyttjar övergreppsmaterial. 2015 publicerades det första aktuella riskbedömningsverktyget för att bedöma risken för att begå övergrepp

---

⁴⁹ Multimodala insatser innebär att olika professioner samarbetar för att kunna möta olika behov eller att insatsen innehåller behandlingskomponenter från olika discipliner.

bland män med minst ett känt fall av barnpornografibrott – *The Child Pornography Offender Risk Tool* (CPORT). Artikeln lyfter även fram den brittiska *The Kent Internet Risk Assessment Tool* (KIRAT) som syftar till att vägleda polisen i ärendeprioritering. Verktuget ger stöd i riskbedömning gällande sexuella övergrepp mot barn bland personer misstänka för barnpornografibrott.

Risk för negativa utfall vid allt för omfattande interventioner

En mängd studier i artikeln har identifierat att program som följer principerna för risk, behov och responsivitet (RNR-principerna) är de mest effektiva för att förhindra återfall. Principerna svarar på frågan om *vem, vad* och *hur*. Enligt RNR-principerna är en intensiv och omfattande behandling lämplig för en högrisk klient medan minimal eller ingen behandling är tillräcklig för en lågrisk klient. Personer med låg risk som får ta del av allt för omfattande behandlingsinsatser har uppvisat en högre grad av återfall jämfört med personer som fått liten eller ingen behandling. Bland exempel på behandlingsprogram för målgruppen lyfts *The Core Sex Offender Treatment Programme* (mellan 180–360 timmar). I utvärderingar har deltagarna (n=113) efter två år visat sig ha en *högre* grad av återfall än kontrollgruppen (n=340). Resultaten indikerar att behandlingsinsatsen kan ha varit för omfattande och att insatsen i sig lett till en negativ effekt hos vissa deltagare.

Behandlingsprogram för personer enbart dömda för barnpornografibrott saknas i hög grad i dagsläget. Artikeln lyfter dock fram *The Internet Sex Offender Treatment Programme (i-SOTP)*. Programmet bygger på kognitiv beteendeterapi och är mindre omfattande än konventionella program för sexualbrottsförövare. Insatsen genomförs i 20–30 sessioner som adresserar riskfaktorer för denna typ av brott. Preliminära resultat genom för- och eftertester redovisar signifikanta förändringar avseende tio av tolv psykologiska mått. Utvärderingen saknar dock kontrollgrupp och programutvecklingen har pausats med hänvisning till oklarheter i relation till RNR-principerna. Artikeln lyfter även arbetet med *Inform Plus* samt *Projekt Dunkelfeldt*. Dessa beskrivs genom ursprungsstudierna längre fram i detta kapitel.

Rekommendationer från kunskapsöversikten

Babchishin et. al. (2018) lyfter fram att det finns ett fortsatt behov av studier som undersöker effektiviteten i behandlingsprogram för personer som begått barnpornografibrott, särskilt med avseende på återfallsfrekvens. Artikeln lyfter även fram betydelsen av ett fortsatt utvecklingsarbete gällande validering av dynamiska riskbedömningar som kan vara vägledande i behandlingsinsatser för målgruppen. De studier som finns publicerade uppges i huvudsak röra lågintensiva programinsatser med liknande mål som program för sexualbrottslingar. Det krävs en särskild vaksamhet gällande risken för negativa behandlingsutfall i form av ökade återfall. Många som begått barnpornografibrott uppvisar socioemotionella svårigheter och spenderar flera timmar per vecka med att titta på övergrepp online. Baserat på detta har behandlingsprogram som adresserar svårigheter med intimitet och som förespråkar prosocialt nyttjande av fritid föreslagits.

Babchishin et. al. (2018) lyfter vidare fram att det pågår en vetenskaplig diskussion kring huruvida pedofili utgör ett oföränderligt tillstånd eller inte.

Studier som utgår från en mer rigorös metod indikerar bristande förändringar gällande tändningsmönster i sig, där personer med pedofila tändningsmönster uppvisar en måttlig till hög stabilitet i sina ”preferenser”. Behandlingsprogram kan därför i stället vilja fokusera på att hantera *beteenden*, exempelvis sexuell upptagenhet, sexuell självreglering, problematiska onlinebeteenden samt ansvarsfull internetanvändning (se Babchishin et. al., 2018).

Kampanjer och stödlinjer för personer med pedofila tändningsmönster

Stop it now! – hjälplinje på telefon

Den anonyma hjälplinjen *Stop it now!* finns i Nederländerna, Storbritannien och USA. Den tillhandahåller information, professionell rådgivning och vägledning kring sexuella övergrepp mot barn. *Stop it now!* riktar sig till personer som är oroliga för sin egen sexualitet, samt yrkesverksamma och privatpersoner som oroliga för personer i sin omgivning. I en artikel av Van Horn et. al. (2015) presenteras en pilotstudie av de europeiska hjälplinjerna. Studien baseras på en uppföljning av samtalsloggar (n=3555) samt enkäter (n=115), djupintervjuer och fokusgrupper (n=58) med inringare. I en studie av Grant et. al. (2019) ges en deskriptiv bild av de stödsökande i USA under 2012–2018 (n=7122).

I Nederländerna och Storbritannien erbjuds två faser av stöd. I ett första skede erbjuds information och rådgivning direkt av operatören. I nästa steg erbjuds i Storbritannien kortvarigt och riktat stöd för personer med särskilt komplexa eller utmanande problem. I Nederländerna erbjuds upp till sex kostnadsfria terapeutiska behandlingssamtal över telefon eller ”face-to-face”. Stödlinjen i USA erbjuder inget fördjupat stöd utan kontakterna erbjuds rådgivning och hänvisas vidare.

37 procent av kontakterna i USA uppgav att hjälplinjen var deras första kontakt kring ärendet och att de inte varit i kontakt med några andra yrkesverksamma eller myndigheter. Den vanligaste sökorsaken rörde fall med misstanke om övergrepp (47 procent), medan 38 procent av kontakterna rörde fall som hade anmälts eller som ledde till anmälan. I hälften av kontakterna saknas information om nästa steg. I övrigt ledde kontakten med *Stop it now!* till att söka behandling (15 procent), anmäla (9 procent), fördjupa sin kunskap (8 procent) samt övrigt (18 procent). Deltagarna i den europeiska studien rapporterar ett flertal självupplevda förändringar gällande beteenden och attityder. Flera uppger sig ha hittat strategier för att minimera riskerna att begå övergrepp. I Nederländerna valde även 60 procent av deltagarna i andra fasen att släppa anonymiteten och gå vidare till ett ordinarie behandlingsprogram (Van Horn et. al., 2015).

Berlin Project for Primary Prevention of Child Sexual Abuse by Juveniles

I Tyskland har en liknande primärpreventiv insats testat för unga, 12–18 år, som har ett sexuellt intresse i förpubertala barn. I en artikel av Klaus Beier et. al. (2016) presenteras en uppföljning av utfallet under projektet första år. Satsningen

innefattar en mediekampanj⁵⁰ som spridits genom tv, radio och internet för att uppmuntra målgruppen att söka hjälp. Kampanjen hänvisar till en anonym telefonlinje samt e-postsstöd, där personerna erbjuds möjlighet till en diagnostisk intervju, för att därefter slussas vidare till terapeutisk behandling baserat på *Berlin Dissexuality Therapy* (BEDIT).

Under det första året kontaktades hjälplinjen av 1–2 klienter i veckan (n=49) varav 33 personer bedömdes vara aktuella för en inskrivningsintervju. Samtliga personer utom en var pojkar. En majoritet av kontakterna togs genom föräldrar, vårdnadshavare eller yrkesverksamma. 16 procent (n=8) av de unga sökte dock själva stöd efter att ha nåtts av mediekampanjen. En stor andel bedömdes ha flera diagnoser eller problem, exempelvis utvecklings- och anknytningsstörning, antisocial personlighet, tvångstankar, intellektuell funktionsnedsättning eller hyperaktivitetsproblem. Studien genomfördes under starten av projektet och presenterar därmed ingen utvärdering av effekter, utan presenterar initiala utfall i form av antal initierade kontakter, bakgrundsdata, sökorsak, diagnostiseringsutfall m.m. Utfallet av pilotprojektet visar att gruppen unga med sexuell attraktion till minderåriga är en relevant målgrupp att adressera och att dessa kan nås av preventiva insatser *innan* övergrepp begås (Beier et. al., 2016).

Safe to talk - utveckling av kampanjmaterial

I en Nya Zeeländsk studie av Henry (2020) testas ett digitalt kampanj- och marknadsföringsmaterial för stödlinjen *Safe to talk* med behandlare och personer (n=5) som har nyttjat, eller velat nyttja, övergreppsmaterial på barn. Syftet är att etablera en evidensgrund för utvecklandet av effektiv marknadsföring online. Kampanjen vill motivera personer som använder sökmotorer för att söka efter övergreppsmaterial på barn mot att i stället söka sig till en terapeutisk intervention. Deltagarna har genom intervjuer eller fokusgrupper fått ge synpunkter på ett material med flera olika annonsupplägg avseende bild, text och design. Materialet har utvecklats med stöd i en tidigare litteraturöversikt. Studien baseras på ett mycket litet urval på grund av svårigheter att rekrytera målgruppen.

Rädsla för att bli bedömd och rädslan för konsekvenser efter ett avslöjande utgjorde hinder för stödsökande. Deltagarna menar att det är centralt att undvika dömande, att tydligt framhålla anonymitet, diskretion, tystnadsplikt och professionalitet, samt att stödet är kostnadsfritt. Bildspråk som var direkt, relaterbart och kopplat till ämnet uppskattades, exempelvis en bild på en dator. Även positivt och lugnande bildspråk uppskattades och förmedlade hopp, medan bildskildringar av barn eller leksaker kunde uppfattas som triggande. Deltagarna lyfte betydelsen av ett inbjudande och välkomnande tilltal som förmedlar värme och mänsklighet. Deltagarna lyfte även betydelsen av att undvika ett hotfullt, tillrättavisande, konfronterande eller dömande språk. Det uppfattades som centralt med kortfattad information och budskap, samt att undvika metaforer. De

---

⁵⁰ www.just-dreaming-of-them.org

framhöll även betydelsen av att ange en webbadress och telefonnummer för att möjliggöra ”research” senare snarare än att enbart erbjuda en klickbar länk.

Behandling och gruppinterventioner för potentiella förövare

Problematiska sexuella beteenden-kognitiv beteendeterapi (PSB-CBT)⁵¹

I en studie av Silovsky et. al. (2018) utvärderas effekterna av *Problematic Sexual Behavior – Cognitive–Behavioral Treatment* (PS-BCBT) - ett gruppbaserat behandlingsprogram för barn och unga, 10–14 år, med problematiska sexuella beteenden. Interventionen syftar till att identifiera unga redan vid en första problematisk incident, för att på så sätt kunna erbjuda en tidig intervention för att förebygga att unga begår sexuella övergrepp. Programmet har implementerats på tre olika orter med etniskt blandad population i USA. Programmet innefattar parallella grupper för barn och deras vårdnadshavare, med kombinerade flerfamilje-gruppsessioner en gång i månaden. Deltagarna (n=320) har genomgått 22 gruppsessioner och 6 familjesessioner i genomsnitt. 91 procent av deltagarna var pojkar och 76 procent hade en biologisk förälder som vårdnadshavare.

Antalet individuella sessioner skiljer sig markant åt mellan orterna och ligger mellan 8–29 tillfällen i genomsnitt. Interventionen utgår från en behandlingsmanual med struktur och riktlinjer för sessionerna. Terapeuter implementerar sedan kärnkomponenterna med anpassning utifrån de familjer som deltar. Med utgångspunkt i kognitiv beteendeterapi lär sig barn regler kring sexuella beteenden samt färdigheter kring coping, självkontroll och beslutsfattande. Behandlingskomponenterna för vårdnadsgivare innefattar att hantera barns beteenden, stödja hälsosam utveckling, sex- och samlevnadsundervisning, förebygga övergrepp och regler kring sexuella beteenden.

Studien bygger på en kvasiexperimentell design utan kontrollgrupp där deltagarna följs genom formulär vid inskrivning och utskrivning. Vårdnadshavarna rapporterar även in ett bedömningsformulär kring sexuella beteendeproblem var sjätte vecka, samt fyra månader efter avslutad behandling. Endast 59 procent av deltagarna slutförde programmet. 16 procent hoppade av eller missade stora delar av sessionerna, 22 procent upphörde av annan anledning (ex flytt eller omplacering) och tre procent deltog fortfarande. Endast 32 procent av vårdnadshavarna (n=112) besvarade uppföljningsmätningen. Resultaten gäller därmed bara de deltagare som valt att slutföra hela interventionen.

Positiva signifikanta resultat uppvisas på alla tre orterna och deltagarnas problematiska sexuella beteenden förbättrades snabbt. En signifikant förbättring gällande beteenden rapporteras redan halvvägs genom behandlingen. Effekten kvarstår efter avslutad behandling samt vid uppföljning fyra månader senare. Deltagarna på samtliga tre platser uppvisade signifikanta minskningar gällande problematiska sexuella

---

⁵¹ [Program Profile: Children with Problematic Sexual Behavior-Cognitive Behavioral Therapy \(PSB-CBT\) | CrimeSolutions, National Institute of Justice \(ojp.gov\)](#)

beteenden, beteendeproblem och emotionella svårigheter och traumasymptom. Trots att en av verksamheterna genomförde betydligt fler individuella behandlingssessioner uppvisas ingen skillnad i effekt jämfört med övriga två orter. De deltagande vårdnadshavarna rapporterade signifikanta ökningar gällande föräldraförmågor och stöd, minskad föräldrastress och hög grad av nöjdhet med programmet. I huvudsak stora effekter rapporteras och god validitet, reliabilitet och intern konsistens rapporteras för flera av mätinstrumenten. Programmet har även utvärderats med goda resultat genom tidigare randomiserade studier med uppföljning efter tio år (Carpentier et. al., 2006).

Preventionsprojektet Dunkelfeld

En satsning som återkommer i ett flertal studier är det tyska projektet Dunkelfeld (Beier et al., 2015, Beier et al., 2018, Mokros et al., 2019, Assini-Meytin et al., 2020). Interventionen syftar till att hjälpa vuxna med sexuella tändningsmönster riktade mot barn eller unga att avstå från att begå övergrepp. Genom en omfattande mediekampanj hänvisades målgruppen till en anonym telefonlinje där de screenades, innan de slussades vidare till en mer omfattande klinisk bedömning och intervention (Assini-Meytin et al., 2020). En majoritet av personerna som sökt behandling i projektet hade begått övergrepp (antingen ”fysiskt” eller genom att titta på dokumenterade sexuella övergrepp) men var inte kända av myndigheter eller rättsväsendet sedan tidigare (Beier et. al., 2015).

I artikeln presenteras en utvärdering av behandlingseffekterna för de män (n=53) som slutfört behandling. Behandlingen består av en ettårig gruppterapi som genomförs i 3-timmars-sessioner varje vecka. Programmet *Berlin Dissexuality Therapy (BEDIT)* bygger på en bred ”kognitiv beteendeterapi-approach” (KBT) som utvecklats till ett multimodalt program som använder farmakologiska, psykologiska och sexologiska interventionsstrategier. KBT-interventionerna inkluderar återfallsprevention, självreglering och arbete utifrån the "Good Lives model"⁵². Interventionen adresserar bland annat förändringsmotivation, egenförmåga, självövervakning, copingstrategier, socialt fungerande, anknytning och sexualitet, attityder, empatiutveckling och återfallsförebyggande strategier och mål.

Behandlingen utvärderas genom en icke-randomiserad väntlist-kontroll-design. Deltagarna och kontrollgruppen (n=22) har bedömts vid två tillfällen genom 13 olika etablerade skalor. Båda grupperna uppvisade fler övergreppsstödjande attityder, större kvinnofientlighet och mer ensamhet än normalpopulationen. Resultat från för- och eftermätningar i ett flertal städer visar att deltagarna redovisar signifikanta förbättringar kring ett flertal riskfaktorer (Engel et. al., 2018, Beier et al, 2015). Till exempel ses signifikanta minskningar gällande emotionell ensamhet, brister i empati mot offret, brister i copingförmågor, föreställningar som legitimerar övergrepp och sexuell upptagenhet. Mätgruppen uppvisar även indikation på ökad sexuell självreglering. Negativt utfall uppvisas

---

⁵² [The Good Lives Model of Offender Rehabilitation](#)

på självförtroende. Däremot syns inga signifikanta effekter i beteendeförändring avseende sexuella övergrepp och barnpornografibrott.

Återfall rapporteras bland deltagarna både avseende sexuella övergrepp (20 procent) och barnpornografibrott (91 procent). Fem av männen (24 procent) som inte hade begått barnpornografibrott vid behandlingsstart rapporterade första gången-användning under behandlingstiden. Den uppenbara bristen på effekt gällande användning av dokumenterade övergreppsbilder tolkas som en potentiellt negativ effekt av gruppbehandlingen i sig. I en artikel av Mokros et. al. (2019) kritiseras de statistiska modellerna och analysen i utvärderingsstudien av Beier et. al. (2015). Studien innehåller en liten studiegrupp och rapporterar skillnader mellan interventions- och kontrollgruppen vid förmätningen som inte adresseras. Enligt Mokros et. al. kan inga, eller endast svaga, behandlingseffekter styrkas vid en "tid x grupp"-analys. De rekommenderar starkt en uppföljande koordinerad studie på flera orter, med en adekvat kontrollgrupp och större studiegrupp.

Inform Plus – ett psykoedukativt grupprogram för personer som använder övergreppsmaterial på barn

Inform Plus är ett brittiskt psykoedukativt grupprogram för personer som använder övergreppsmaterial på barn med syfte att få dem att avstå från att begå ytterligare brott. Det civilsamhällesdrivna programmet har utvärderats av Gillespie et. al. (2018). Hänvisningar till programmet kommer via *Stop it now!* (se avsnitt *Kampanjer och stödlinjer för personer med pedofila tändningsmönster*). Interventionen inleds med ett individuellt uppstartsmöte och bygger sedan på tio gruppsessioner á 2,5 timmar. Sessionerna berör bl.a. brottsanalys, sexuella fantasier, beroenden och tvång, sociala förmågor och relationer, straffrätt, empati med utsatta samt livsstilsförändring och framtidsplaner. Programmet leds för åtta gruppmedlemmar av två utbildade facilitatorer. Det finns även möjlighet till individuellt deltagande. Interventionen är utvärderad genom vedertagna skalor med före- och eftertester, samt en uppföljningsmätning (8–12 veckor) efter avslutat program. Urvalet (n=92) är självselekerat och består enbart av män med hög motivationsgrad. Resultaten visar att deltagarna i interventionen förbättrades på ett flertal områden gällande kliniska symptom och social kompetens mellan för- och eftermätning, samt vid uppföljning. Signifikanta och ihållande förändringar uppvisas i positiv riktning gällande depression, ångest, stress, social ångest, social kompetens, känslereglering samt förövarstödjande attityder.

The Child Sexual Exploitation Pathways Tool (CPT)
– en tilläggsmodul till *Inform Plus*

I en studie av Merdian et. al. (2020) testas genomförbarheten i att integrera en så kallad "pathway tool" (CPT) i det manualbaserade gruppbearbetsprogrammet *Inform Plus* för personer som begått barnpornografibrott. Verktöget syftar till att systematiskt undersöka en individs väg till barnpornografibrottslighet. En extra CPT-session inkluderas efter den andra ordinarie sessionen i 10-

veckorsprogrammet. Sju olika domäner berörs i kartläggningsverktyget: övergreppsbeteenden, inläring och övergreppsbenägenhet, miljörelaterade faktorer, personlig situation, tändningsmönster, tillståndsgivande tankar och utvärdering av förövarbeteendet. Verktyget innehåller även en "själbedömningsmall" som visualiserar klientens individuella behandlingsbehov samt risk- och skyddsfaktorer. Facilitatorerna har genomgått en halvdagsutbildning i CPT och får tillgång till sessionsmaterial, upplägg, två vinjetter och affisch samt självbedömningsmall och arbetsdokument för klienterna. Utvärderingen är dels en genomförbarhetsstudie genom RE-AIM-modellen⁵³ och uppföljningsintervjuer med facilitatorerna och ett mindre urval av deltagare (n=8).

Interventionen utvärderas även genom en part-randomiserad design med före-, efter- och uppföljningsmätningar med deltagare (n=17). Studien innefattar även en jämförelsegrupp (n=20) som genomgått ordinarie behandling genom *Inform plus*. Klienteffekter redovisas i en separat studie, se Gillespie et. al. (2018). CPT uppfattades vara ett användbart komplement till gruppinterventionen och upplevdes gynna en fördjupad förståelse och färdigheter hos deltagarna. Verktyget var begripligt och accepterades av både facilitatorer och klienter. Båda facilitatorerna och fem deltagare uppgav spontant att verktyget ökat deras förståelse av sitt förövarbeteende och bidrog till ökat avståndstagande från handlingarna. Implementeringen har genomförts korrekt. Endast en deltagare i interventionsgruppen uppgav att CPT inte uppfattades vara en användbar del av behandlingen.

Prevention of Sexual Abuse (PsM)

– ett öppenvårdsprogram för personer med sexuellt intresse för barn

Prevention of Sexual Abuse (PsM) är ett öppenvårdsprogram som erbjuder behandling till personer med sexuellt intresse för barn och/eller unga med syfte att förebygga sexuella övergrepp samt nyttjandet av övergreppsmaterial på barn. Behandlingen genomförs på en öppenvårdsmottagning i Tyskland och erbjuds som terapi individuellt, i grupp eller båda. Formatet baseras exempelvis på klientens intellektuella förmågor, jobbschema eller samspelade diagnoser. Behandlingen pågår mellan några månader och två år. För beskrivning av behandlingsinnehåll hänvisas till Stolpmann et. al.(2017)

Programmet har utvärderats av Wild et. al. (2020) genom för- och eftermätningar, samt uppföljning ett år efter avslutad behandling. Utvärderingen bygger på män (n=34) som slutfört behandlingsprogrammet och som frivilligt valt att delta i studien. I huvudsak har vedertagna skalor använts som utfallsmått. En betydande andel av deltagarna hade minst en annan psykiatrisk diagnos vid behandlingsstart. Närmare hälften (n=59) avbröt behandlingen på grund av bristande motivation, men även på grund av exempelvis samspelade diagnoser, ekonomi, flytt till annan stad eller bristande probleminsikt. Deltagarna i interventionen uppvisar över tid en signifikant minskning av övergreppsstödande

---

⁵³ Reach, effectiveness, adoption, implementation, maintenance

attityder, självrapporterad användning av övergreppsmaterial, känslomässig stress samt en minskning i subjektiv bedömning avseende risken att begå framtida sexualbrott. Under en genomsnittlig observationsperiod på 2,4 år rapporterar dock sex av 19 onlineförövare återfall, men inga återfall i fysiska övergrepp rapporteras. Högre självrapporterad återfallsfrekvens uppges jämfört med andra studier som tittar på brottsstatistik. Studien redovisar en noggrann metodbeskrivning, dataredovisning och analys kring begränsningar.

Analys

Utvärderingsläget

I detta avsnitt ges en samlad beskrivning och analys av studiernas utvärderingsdesign och olika utfallsmått som använts inom det aktuella tematiska området. Här presenteras även övergripande tendenser gällande utvärderingsläget och utvärderingarnas resultat, samt eventuella slutsatser gällande utvärdering och resultat som framkommit i tidigare litteraturöversikter.

Utvärderingsdesign

VARIERANDE UTVÄRDERINGSKVALITET

Studierna som rör stödlinjer och kampanjer (n=3) är framför allt deskriptiva och baseras främst på samtalsloggar från de aktuella stödlinjerna. De presenterar utfall primärt i form av antal initierade kontakter, bakgrundsdata, sökorsak och diagnostiseringsutfall. En av studierna följer även upp med enkäter till brukare gällande till exempel sökorsaker och upplevda effekter. En av studierna genomför även djupintervjuer med personal, brukare och andra nyckelpersoner, samt gör en genomgång av policier och rutiner. Dessa utvärderingar presenterar inga effekter av de aktuella interventionerna.

De fyra programinterventionerna är mer utförligt effektutvärderade genom för- och eftermätningar samt uppföljningsmätningar mellan åtta veckor och ett år efter avslutad intervention. En av studierna genomför även löpande uppföljning genom formulär med vårdnadshavare var sjätte vecka under pågående intervention (Silovsky et. al., 2018). Endast en av studierna inkluderar en kontrollgrupp i form av en icke-randomiserad väntelist-kontroll design (Beier et. al., 2015). I studien av en tilläggs-session till programmet *Inform Plus* (som utvärderas i en egen studie), utgör deltagarna i det ordinarie programmet kontrollgrupp för den kompletterande sessionen.

Utfallsmått

VEDERTAGNA SKALOR

Utvärderingarna av programinterventionerna baseras på ett flertal vedertagna skalor som adresserar olika dynamiska riskfaktorer och som testats för sina psykometriska egenskaper. Utfallsmåtten rör exempelvis psykisk ohälsa och personligt välmående, känsloreglering, ensamhet, självbehärskning och sexuell självreglering, självförtroende, empati, internetbeteenden, egenförmågor,

förövarstödjande attityder, självrapporterade sexuella förseelser mot barn, emotionella brister, användande av övergreppsmaterial på barn, problematiska sexuella beteenden, beteendeproblem och traumasymptom.

De skalor som använts för effektutvärdering av behandlingsprogram för förövare innefattar: Depression, Anxiety, Stress Scales 21 (DASS-21), Aachen Self-Efficacy Questionnaire (ASF), Achenbach Child Behavior Checklist (CBCL), Achenbach Youth Self-Report (YSR), Alabama Parenting Questionnaire (APQ), Bumby Molest Scale (BMS), Bumby Molest Scale (BMS), Child identification Scale – Revisited, Coping Inventory for Stressful Situations (CISS), Coping Self-Efficacy Scale Related to Minors - Coping (SESM-C), Coping Using Sex Inventory (CUSI), Emotion Regulation Questionnaire (ERQ), Empathy for Children Scale (ECS), Empathy Quotient (EQ), High Risk Situation test (HRST), Hostility toward Women Scale (HTW), Internet Behaviours and Attitudes Questionnaire (IBAQ), Liebowitz Social Anxiety Scale (LSAS), Life Satisfaction Questionnaire (FLZ), Locus of Control Questionnaire, Marlowe-Crowne Form (MC-C), Masturbation Frequency, Balanced Inventory of Desirable Responding (BIDR), Multidimensional Social Support Measure – Child, New General Self-Efficacy Scale (NGSE), Questionnaire for General and Differential Single Therapy Sessions for Patients (STEPP), Questionnaire for Sexually Explicit and Non-Explicit Images of Children and Adults (Q-SENICA), Risenberg Self-esteem Scale (RSE), Self-Efficacy Scale Related to Minors - Coping (SESM-C), Sexual Behaviour Involving Minors Scale (SBIMS), Sexual fantasies and Behaviours Questionnaire (SPV), Symptom Checklist-90-revised (SCL-90_R), The Family Skills, Supports, and Stressors Scale (FSSS), The University of California-Los Angeles Posttraumatic Stress Disorder Index for DSM-IV, The Youth with Sexual Behavior Problems Inventory (YSBPI), Thornton Short Self Esteem Questionnaire samt University of California, Los Angeles Loneliness Scale (UCLA-LS).

Resultat av utvärderingarna

POSITIVA RESULTAT PÅ DYNAMISKA RISKFAKTORER

De fyra behandlingsprogrammen uppvisar alla ett flertal signifikanta förändringar i positiv riktning på ett stort antal utfallsmått. De positiva förändringarna kvarstår även över tid. Signifikanta och ihållande förändringar uppvisas i positiv riktning gällande deltagarnas mående, exempelvis avseende depression, ångest, stress, social ångest, social kompetens eller känsloreglering. Tre av fyra program beskriver signifikanta effekter i positiv riktning gällande exempelvis övergreppsstödjande attityder, självrapporterad användning av övergreppsmaterial, sexuell upptagenhet eller upplevd risk att begå framtida sexualbrott. En av studierna uppvisar negativt utfall på självförtroende (Beier et al., 2015). Analysmodellerna i Beier et. als. utvärdering av Projekt Dunkelfeld kritiserar dock i en senare studie av Mokros & Banse (2019).

RISK FÖR ÅTERFALL OCH NEGATIVA EFFEKTER

I en studie av Wild et. al. (2020) rapporterar sex av 19 onlineförövare återfall under en genomsnittlig observationsperiod på 2,4 år, men inga återfall i fysiska övergrepp rapporteras (Wild et. al., 2020). I en studie av Beier et. al. (2015) rapporteras återfall både för sexuella övergrepp (20 procent) och barnpornografibrott (91 procent). Fem av männen (24 procent) som inte hade begått barnpornografibrott vid behandlingsstart rapporterade första-gången-användning under behandlingstiden (Beier et. al., 2015). Högre återfallsfrekvens uppges genom självrapportering jämfört med andra studier som tittar på återfall genom brottsstatistik. I en litteraturöversikt av Babchishin et. al. (2018) framkommer att utvärderingar av behandlingsprogram för sexualbrottsförövare även kunnat visa på negativa effekter på deltagarna. I utvärderingen av *Core Sex Offender Treatment Programme* framkommer att deltagarna (n=113) som tagit del av interventionen efter två år visat sig ha en *högre* grad av återfall än kontrollgruppen (n=340), vilket indikerar att behandlingsinsatsen kan ha varit för omfattande och att insatsen i sig kan ha orsakat en negativ effekt för vissa av deltagarna.

I Silovsky et. al.s (2018) utvärdering av en programintervention för unga uppvisas en signifikant förändring i positiv riktning gällande problematiska sexuella beteenden redan halvvägs genom behandlingen. Effekten kvarstår efter avslutad behandling samt vid uppföljning. Utvärderingen visar även på en signifikant minskning av beteendesyntom och traumasymptom, samt en ökning av kunskaper. Positiva signifikanta resultat uppvisas på samtliga tre olika orter där interventionen genomförts. Trots att en av verksamheterna genomförde betydligt fler individuella behandlingssessioner uppvisas ingen skillnad i effekt jämfört med övriga två orter.

Erfarenheter och lärdomar

I detta avsnitt redogör vi för erfarenheter och lärdomar som presenterats i de olika studierna. Vi gör även en analys av teman som diskuterats i studierna och som kan vara relevanta i relation till arbetet med att utveckla eller implementera liknande metoder och arbetssätt.

Att förmå målgruppen att söka stöd

EN MÅLGRUPP MED OMFATTANDE SVÅRIGHETER

Studierna visar att målgruppen i de inkluderade interventionerna många gånger har omfattande svårigheter. Wild et. al. (2020) visar att en betydande andel av deltagarna hade minst en annan psykiatrisk diagnos vid behandlingsstart. Även i Beier et. al.s. (2019) studie av behandling för unga, 12-18 år, framkom att en stor andel av deltagarna hade flera psykiatriska diagnoser eller problem, exempelvis utvecklings- och anknytningsstörning, antisocial personlighet, intellektuell funktionsnedsättning, tvångstankar, inlärningssvårigheter eller uppmärksamhets- och hyperaktivitetsproblem. I en annan studie av Beier et. al. (2015) framkommer

att deltagarna, såväl som kontrollgruppen, uppvisade fler övergreppsstödjande attityder, större kvinnofientlighet och mer ensamhet är normalpopulationen.

Studierna redovisar även en hög grad av avhopp från de frivilliga behandlingsinsatserna. I studien av Wild et. al. (2020) avbröt närmare hälften (n=59) av deltagarna behandlingen på grund av bristande motivation följt av t.ex. kormobida diagnoser, ekonomi, flytt till annan stad eller bristande probleminsikt. Även i studien av Silovsky et. al. (2018) rapporteras att endast 59 procent av deltagarna slutförde behandlingen under utvärderingsperioden. I studien av Beier et. al. (2015) framkom att gruppen som avbrutit behandling hade i något högre grad diagnostiserats med andra parafilier⁵⁴, samt hade lägre utbildningsnivå än de som slutförde behandlingen.

BETYDELSEN AV MEDIAL UPPMÄRKSAMHET

I utvärderingen av de nationella stödlinjerna *Stop it now!* framkommer att runt hälften (41 respektive 56 procent) av inringarna i Nederländerna och Storbritannien var oroliga för sin egen sexualitet eller sina egna handlingar jämfört med endast 12 procent av inringarna i USA (Grant et. al., 2019, Van Horn et. al., 2015). Detta tolkas som en konsekvens av lagstiftning kring anmälningsskyldighet samt att inga informations- eller mediekampanjer genomförts. Van Horn et. al. (2015) visar även att det skedde en tydlig ökning av antalet inringare efter att stödlinjen *Stop it now!* getts medial uppmärksamhet.

BETYDELSEN AV LAGSTIFTNING

Flera av artiklarna lyfter även fram lagstiftningen som en förutsättning för att möjliggöra stödsökande och preventivt arbete (jfr Levenson & Grady, 2019). Lagar kring anmälningsskyldighet har tillkommit i många länder för att skydda barn, men de kan riskera att få motsatt effekt om de samtidigt hindrar potentiella våldsutövare från att söka stöd (jfr Levenson & Grady, 2019). Kontexten skiljer sig åt mellan olika länder, där yrkesverksamma ibland har strikt tystnadsplikt och sekretess, medan andra har rapporteringsskyldighet. I utvärderingen av hjälplinjen *Stop it now!* framkommer att man i Nederländerna främst når personer som ännu inte begått övergrepp (primärprevention) medan man i Storbritannien i högre grad når personer som redan har kontakt med rättsväsendet (sekundär och tertiär prevention). Detta kan enligt forskarna till viss del tänkas bero på ländernas lagstiftning och kulturella kontext (van Horn et. al., 2015).

I Storbritannien sprider polisen i högre grad information om hjälplinjen, medan man i Nederländerna i högre grad satsat på publika mediekampanjer och tv-reklam. I Nederländerna finns även lagstiftning gällande tystnadsplikt som innebär att behandlare inte får föra vidare information om tidigare förbrytelser, utan enbart föra vidare oro gällande framtida brott. Detta ses som en av

---

⁵⁴ Parafili är en benämning på en socialt oaccepterad och/eller psykisk avvikelse från den sexuella normen; det involverar en avvikande fantasi eller handling som syftar till att uppnå sexuell stimulans och tillfredsställelse.

anledningarna till att en stor andel av de hjälpsökande varit villiga att släppa på anonymiteten för att kunna få tillgång till fortsatt hjälp. I Storbritannien däremot kan anonymiteten inte garanteras om personerna söker stöd face-to-face, vilket kan antas hindra människor från att uppsöka hjälp. Ytterligare en skillnad mellan länderna är att insatserna i Nederländerna är offentligt finansierade, medan deltagarna i behandlingsprogram i Storbritannien i hög grad tvingas finansiera sin behandling själva.

Tysk lagstiftning gällande tystnadsplikt för terapeuter, där behandlarna inte har lagstadgad anmälningsplikt, uppges vara en av förutsättningarna för framgång i studierna av Beier et. al. (2015, 2019). Tidigare forskning visar att personer undviker att söka stöd av rädsla för att tystnadsplikt inte kan garanteras, rädsla för rättsliga konsekvenser, ekonomiska hinder, skam och oro för att inte hitta en terapeut som kan hjälpa (Assini-Meytin et al., 2020). Resultaten från Beier et. al. (2015) visar att män med pedofila och hebefila tändningsmönster på eget initiativ är villiga att ta emot behandling utanför rättssystemet (projektet har dock inte lyckats nå ut till kvinnliga förövare).

ATT NÅ UT TILL PERSONER SOM TIDIGARE INTE SÖKT STÖD

Studierna i detta kapitel visar att kampanjer och anonyma stödlinjer har möjlighet att nå ut till potentiella förövare som inte kommit till vårdens eller rättsväsendets kännedom sedan tidigare. Runt hälften av inringarna i Europa var oroliga för sina egna tankar eller handlingar (56 procent i Storbritannien och 41 procent i Nederländerna), medan andelen var betydligt lägre i USA (12 procent) (Van Horn et. al. 2015, Grant et. al., 2018). Detta tolkas som en konsekvens av lagstiftning kring anmälningskyldighet samt att inga informations- eller mediekampanjer genomförts. I Grant et. al.s (2019) studie av stödlinjen i USA framkom att 37 procent av inringarna inte hade haft någon tidigare kontakt med yrkesverksamma eller myndigheter i ärendet. En majoritet (61 procent) fick kännedom om stödlinjen via internet eller media. Nästa steg för personerna som ringde in innefattade bland annat att söka behandling, anmäla eller fördjupa sin kunskap. 84 procent av de som var oroliga för någon i sin närhet var kvinnor och 94 procent av de som var oroliga för sina egna tankar eller handlingar var män.

I utvärderingen av *The Berlin Project for Primary Prevention of Child Sexual Abuse by Juveniles (PPJ)* framkommer däremot att en majoritet av deltagarna kom i kontakt med stödlinjen genom föräldrar, vårdnadshavare eller yrkesverksamma. Endast 16 procent (n=8) sökte själva upp stödet efter att ha nåtts av mediekampanjer. Silovsky et. al. (2018) lyfter även fram att det finns starka potentiella fördelar med att förebygga sexuella övergrepp mot barn genom tidiga interventioner för barn med problematiska sexuella beteenden, då en stor andel övergrepp mot barn begås av andra barn och unga. Resultaten indikerar att verksamheter kan implementera lokalsamhällesbaserade insatser för unga med problematiska sexuella beteenden som både är framgångsrika i att minska dessa beteendeproblem och som dessutom kan bidra till positiva sidoeffekter gällande psykisk hälsa och en ökning av familjers välbefinnande. Författarna lyfter även fram behovet av fortsatta rigorösa randomiserade kontrollerade studier som

ytterligare kan styrka stödet för denna typ av interventioner (Silovsky et. al., 2018).

HINDER FÖR ATT SÖKA STÖD

Hos de europeiska hjälplinjerna framkom att yttre hinder för att söka stöd var bristande kännedom om vilka hjälpinsatser som fanns, utebliven hänvisning från andra instanser samt begränsade resurser som påverkar tillgängligheten hos stödtelefonen. Behoven och efterfrågan var betydligt större än vad hjälplinjerna kunde hantera och många samtal blev obesvarade på grund av begränsade resurser. Van Horn et. al. (2015) lyfter fram att interna hinder för att söka stöd kunde vara förnekelse, förminskande, skuld och skam, samt rädsla för konsekvenserna. Många av kontakterna till hjälplinjen skedde som en följd av polisingripanden, på initiativ av familjemedlemmar eller som ett sätt att förhindra återuppreppande av övergrepp. Betydelsen av att tillgängliggöra informationen om stöd tydliggjordes även genom att antalet inringare med pedofila tändningsmönster fördubblades dagen efter en mediekampanj och nyhetsartikel. (Van Horn et. al., 2015). Ett återkommande tema i de inkluderade studierna i kapitlet är därför betydelsen av att arbeta stigmareducerande och icke-dömande, att erbjuda möjlighet till anonymitet, samt att tillhandahålla lättillgänglig och kortfattad information.

Stigmareducerande insatser

ATT REDUCERA STIGMA FÖR ATT ÖKA STÖDSÖKANDET OCH MINSKA RISK FÖR ÖVERGREPP

Forskningen är noga med att göra en distinktion mellan *diagnosen* pedofili och *utövandet* av sexuella övergrepp mot barn. Pedofili är ett sexuellt tändningsmönster, vilket dock inte automatiskt betyder att personen agerar ut på sin attraktion och därmed begår övergrepp (Jara & Jeglic, 2021, Levenson & Grady, 2019, Beier, 2018). Trots detta visar tidigare studier från USA att allmänheten ofta har väldigt negativa föreställningar om personer med pedofila tändningsmönster. De beskrivs ofta som ”monster” eller som motbjudande, farliga och omoraliska personer som inte förtjänar hjälp (Jahnke, 2018, Jahnke et. al., 2014, Levenson och Grady, 2019, Jara & Jeglic, 2021). Dessa stereotypa föreställningar och det starka stigma som kringgärdar pedofila tändningsmönster framhålls som en av de främsta anledningarna till att personer inte söker stöd (Jara & Jeglic, 2021). Detta riskerar leda till att många behåller detta som en ”hemlighet” och att en stor grupp av personer med pedofila tändningsmönster förblir oupptäckta. Skattningar i USA visar att endast runt 10–20 procent av alla fall av sexuella övergrepp mot barn rapporteras till polisen (Assini-Meytin et. al., 2020). Personer som löper risk att begå övergrepp mot barn kan hindras från att söka hjälp på grund av exempelvis rädsla, skam och stigmatisering (Levenson & Grady, 2019).

Sett ur ett förebyggande perspektiv riskerar denna typ av stigmatiserande uppfattningar därmed att få motsatt effekt och i stället *öka* riskerna för att övergrepp ska ske. Att personer inte vågar söka stöd för ofrivilliga sexuella tankar

och tändningsmönster riskerar i värsta fall att leda till en försämring av den psykiska hälsan, öka användandet av negativa copingstrategier och därmed leda till en ökad risk att personen agerar ut sitt sexuella intresse (se Levenson & Grady, 2019). Flera av artiklarna lyfter fram betydelsen av att reducera stigmatiseringen av den aktuella gruppen genom kunskaphöjande och attitydförändrande insatser gentemot såväl professionella som allmänheten. Att reducera stigma ses som en förutsättning för att kunna få personer i riskgruppen att söka hjälp i förebyggande syfte *innan* de riskerar att begå övergrepp.

STOR OSÄKERHET HOS YRKESVERKSAMMA

I en tysk studie från 2010 framgår även att 95 procent av de tillfrågade psykoterapeuterna uppger att de skulle vägra att arbeta med personer diagnostiserade med pedofili (Stiels-Glenn, 2010). I en annan studie uppger en majoritet (65 procent) att de hade dålig eller otillräcklig kunskap om målgruppen (Jahnke et. al., 2014). Tidigare studier visar även att yrkesverksamma psykoterapeuter och vårdpersonal i väldigt låg grad uppger att de kan tänka sig att arbeta personer som diagnostiserats med pedofili, samt att kunskapen om målgruppen och behandlingsmetoder är låg. Samtidigt uppger målgruppen själva att risken för att bemötas på stigmatiserande sätt av yrkesverksamma utgör ett av de främsta hindren för att söka hjälp. Allmänheten tycks även i hög grad sakna kunskap om skillnaden mellan *diagnosen* pedofili och *utövandet* av sexuella övergrepp mot barn (se Jahnke et. al., 2014). Ett viktigt steg i arbetet med att förebygga sexuella övergrepp mot barn torde därför vara att öka kunskapen samt att reducera stigmatiseringen av målgruppen för att på så sätt skapa motivation till stödsökande *innan* övergrepp skett (Levenson och Grady, 2019).

FRAMGÅNGSFAKTORER KRING ATT REDUCERA STIGMA INOM ANDRA OMRÅDEN

En tidigare metaanalys av 72 studier rörande anti-stigma-interventioner kring psykisk ohälsa visar att både utbildningsinsatser och kontakt med målgruppen hade signifikanta effekter på att reducera stigma (Corrigan et. al., 2012). Tidigare forskning kring stigmareducering visar att interventioner som kombinerar kunskap och ”interaktion” med den berörda målgruppen tycks särskilt effektiva (se Levenson & Grady, 2019). De studier om stigmareducerande arbete som inkluderats i denna litteraturöversikt tyder på att även relativt korta och avgränsade insatser kan leda till ökad motivation och ökad kunskap. Samtidigt visar resultaten på svårigheter i att påverka attityder, samt att insatsen i värsta fall riskerar att förstärka fördomar och negativa stereotypa attityder. Studierna är dock få, bygger på små och självselektade urval och har delvis bristfällig datainsamling och studiedesign.

Insatser mot efterfrågan och utövande av sexuella övergrepp

INSATSER MOT EFTERFRÅGAN ÄR SÄLLAN KUNSKAPSBASERADE

Tidigare litteraturöversikter lyfter att många av de initiativ som finns gällande utövandet av sexuella övergrepp främst är reaktiva. Det rör sig ofta om strategier kopplat till rättsväsendet – att upptäcka, åtala, lagföra och kontrollera brottslingar.

Många interventioner så som register över sexualbrottslingar och upplysningsskyldighet är många gånger utvecklade som en politisk respons på uppmärksammade och alarmerande fall, snarare än att baseras på forskningsbaserad evidens (jfr Assini-Meytin et. al., 2020). Bristen på evidens och effektutvärderingar på området även tydlig i Wilson et. als. (2014) kartläggning av interventioner mot prostitution. Utöver proaktiv utbildning och medvetandehöjande insatser riktade mot pojkar och män, nämns även en stor mängd insatser för att reducera efterfrågan där kunskapsstödet bakom interventionen är högst oklart. Bland de vanligast förekommande interventioner som nämns i USA syns till exempel brottsprovokation (så kallade ”reverse sting operations”), offentlig uthängning och ”skammande” av sexköpare, samt olika typer av övervakning. Dessa insatser tycks främst politiskt motiverade, snarare än att bygga på vetenskaplig grund om vad som skapar förändring. Bland annat kan de interventioner som beskrivs antas leda till ökad stigmatisering av gruppen, snarare än att motivera till förändring. Enligt Finklehor begås en stor del av alla sexuella övergrepp mot barn av andra barn under 18 år. Övergrepp mot små barn under 12 år uppges vara särskilt vanligt när den som begår övergreppet är mellan 13 och 14 år (Finklehor et al., 2009, Finklehor et al., 2014). Trots detta tycks få preventionsinsatser med förövarfokus riktas mot barn och unga.

ORGANISATIONSPRAKTIKER OCH SITUATIONELL PREVENTION

Ytterligare ett område som dyker upp i litteraturen rör organisationspraktiker och rutiner för att undvika att sexuella övergrepp uppstår. Eftersom personer som vill begå övergrepp mot barn söker sig dit barn och unga är, är denna typ av initiativ ändå värda att nämna. Interventioner som inte adresserar specifika målgrupper har exkluderats ur denna litteraturöversikt och det saknas utvärderingar av denna typ av interventioner, så de är inte inkluderade i litteraturöversikten. Assini-Meytin et. al. (2020) lyfter fram att det utvecklats nationella riktlinjer i exempelvis USA, Kanada och Australien som tillhandahåller säkerhetsrutiner och lärande exempel för hur organisationer kan arbeta med att förebygga övergrepp mot barn. Dessa riktlinjer rör bland annat organisationspolicys, uppförandekoder kring barn-vuxen-interaktion och utbildning. De lyfter även fram implementering, utvärdering och uppföljning av barnskydd. De ger även exempel på screening och rekrytering av personal, exempelvis genom bakgrundskontroller, samt rutiner kring rapportering och bemötande vid anklagelser om övergrepp Assini-Meytin et. al. (2020). Forskare i USA har även analyserat handlingsplaner och dokument från över 150 organisationer som arbetar med barn och unga. Rapporten kan fås på begäran från det aktuella forskarteamet (Assini-Meytin et. al., 2021, Letourneau et. al., 2019).

INTERVENTIONER UNDER UTVECKLING

Ytterligare två intressanta interventioner med förövarfokus har identifierats i materialet, varav en har en primärpreventiv ansats och fokuserar specifikt på unga. Då dessa är under utveckling och pilottestning och därmed inte har hunnit utvärderas har de exkluderats ur litteraturöversikten. Då det i stor utsträckning

saknas preventiva insatser med förövarfokus kan dessa dock vara relevanta att följa på sikt. De presenteras därför i *Bilaga 1. Interventioner under utveckling* (ej inkluderade). Det rör sig om *Help Wanted*, som är en primärpreventiv och selektiv intervention för unga som är sexuellt attraherade av barn, samt *Prevent it*, som är en indikerad internetbaserad KBT-behandling för personer som nyttjar övergreppsmaterial på barn. Programmet testas just nu genom en randomiserad kontrollerad studie (RCT) genom Institutionen för neurovetenskap på Karolinska Institutet i Stockholm.

Identifierade luckor och utvecklingsbehov

Behovet av att skifta fokus från utsatta till våldsutövare

Trots att mängder av program har utvecklats sedan 1970-talet med fokus på att lära barn att skydda sig själva från övergrepp, tycks förebyggande insatser med fokus på potentiella våldsutövare fortfarande vara ett relativt nytt fält. En majoritet av de utvärderade interventionerna som finns för att förebygga sexuella övergrepp mot barn utgörs av sekundär och tertiär prevention. Det vill säga insatser som adresserar problemet när det redan uppstått. Dessa syftar främst till att lindra konsekvenserna av våldet och att förhindra återfall. Assini-Meytin et. al (2020) lyfter behovet av att även ett förövarfokus inkluderas i arbetet med att utveckla preventiva interventioner gällande sexuella övergrepp mot barn, där fokus flyttas från de potentiella offren, till att i stället fokusera på att förhindra att problemet överhuvudtaget uppstår (Assini-Meytin et. al., 2020)⁵⁵.

Insatser mot efterfrågan på 'köp av sexuella tjänster' saknas

I materialet saknas helt insatser som syftar till att minska efterfrågan på 'köp av sexuella tjänster'. De interventioner som riktas mot våldsutövare gällande sexuell exploatering av barn adresserar uteslutande dokumenterade sexuella övergrepp (så kallade "barnpornografibrott"). Det saknas helt interventioner som adresserar efterfrågan på 'köp av sexuella tjänster' och som rör personer som väljer att exploatera barn och unga upp till 18 år i detta syfte⁵⁶.

Fokus på pedofila tändningsmönster

De artiklar och insatser som finns kopplade till att förebygga sexuella övergrepp mot barn och sexuell exploatering av barn är i huvudsak riktade mot män med självdiagnostiserad pedofili, varav många uppges ha samverkande diagnoser. Interventionerna tar därmed främst avstamp i dynamiska riskfaktorer kopplade till pedofila och hebefila tändningsmönster. Beier menar samtidigt att det är viktigt att ha specialiserad kunskap om olika "typer" av våldsutövare. Där det utöver dem som diagnosticerats med en "sexuell avvikelse" även finns en mängd våldsutövare

---

⁵⁵ Artikeln beskriver ett flertal förövarfokuserade preventionsinitiativ som dock inte blivit utvärderade.

⁵⁶ Vilket i juridisk mening är att betrakta som våldtäkt mot barn om barnet är upp till 15 år.

som inte uppfyller några diagnoskriterier utan där sexuell exploatering av barn och unga är snarare ett ”substitut för en sexuell relation med en partner i samma ålder” (Beier, 2018). De interventioner som identifierats tycks dock i första hand fokusera på personer med pedofila tändningsmönster i riskgrupp för att begå övergrepp mot förpubertala barn. Det saknas därmed interventioner som utgår från andra förklaringsmodeller av problemet.

Avsaknad av maktperspektiv och samhällskontext

De fåtal studier som rör potentiella våldsutövare är främst behandlings- och individorienterade. De tycks vara utvecklade utifrån en psykiatrisk eller klinisk förståelseram, snarare än en samhällsvetenskaplig. I den identifierade forskningslitteraturen saknas en undersökande och kritisk diskussion om efterfrågan och exploatering som adresserar maktdynamiker och normer kring exempelvis kön, ålder, sexualitet och funktionalitet. Det saknas därmed utvärderade interventioner som syftar till att förebygga övergrepp och exploatering utifrån en övergripande samhällskontext där frågan sätts i relation till exempelvis makt, pornografikonsumtion, värderingar, kultur, våld eller samtycke. Ingen av de inkluderade studierna rör interventioner som adresserar relationer, närsamhällen eller samhällsnivå i den socioekologiska modellen. Det finns därmed ett behov av utveckling av ”förövarfokuserade” interventioner på samtliga preventionsnivåer som utgår från en bredare förståelseram.

Behov av fortsatt utvärdering

Det finns även behov av att, genom större studiegrupper och kontrollgrupper, fortsatt utvärdera stöd- och behandlingsinsatser riktade mot personer som befinner sig i riskgrupp för att begå sexuella övergrepp eller exploatera barn sexuellt.

BILAGA 1. INTERVENTIONER UNDER UTVECKLING (EJ INKLUDERADE)

Två intressanta initiativ med förövarfokus som är under utveckling har identifierats i arbetet med litteraturöversikten. I och med att dessa inte är utvärderade så har de inte formellt inkluderats i litteraturöversikten. Utvecklingsarbetet kan dock vara intressanta att följa framöver, varvid de ändå omnämns i följande avsnitt.

Två interventioner med förövarfokus

Help Wanted – en primärpreventiv och selektiv intervention för unga som är sexuellt attraherade av barn

Ett webbaserat preventionsinitiativ som lyfts fram i kunskapsöversikten av Assini-Meytin et. al (2020) är *Help Wanted*. Det är en primärpreventiv insats som utvecklats i USA och som riktar sig till ungdomar och unga vuxna som är sexuellt attraherade av barn. Programmet är utvecklat i samråd med ämnesexperter inom ett flertal områden, samt genom intervjuer med unga personer i målgruppen som ännu inte begått övergrepp. Programmet bygger på att definiera sexuella övergrepp mot barn, att våga berätta om sina egna attraktionsmönster, att hantera sitt sexuella begär, att stärka en positiv självbild samt att utveckla en hälsosam sexualitet och avstå från att skada barn. Det pågår även ett arbete med att utveckla material och innehåll för familjemedlemmar och vänner till personer ur målgruppen, samt till behandlare. Programmet pilottestas just nu och en utvärdering är planerad (Shields et. al. 2019).

Prevent it – en indikerad internetbaserad KBT-behandling för personer som nyttjar övergreppsmaterial på barn

En artikel av Parks et. al. (2020) uppmanar till handling i samband med Covid-19-pandemin. Covid-19-pandemin har enligt artikeln lett till en kraftig ökning av antalet aktiva personer på pedofilforum, en ökning av tiden spenderad online, nya användare som söker mer extremt material samt användare som har försökt sluta men som nu återvänt i samband med pandemin. Samtidigt har pandemin medfört en ökad möjlighet för genomförandet av onlinebaserade interventioner i och med att motiverade individer har mer tid till behandling. Artikeln redogör därefter för *Prevent It* – ett intressant svenskt initiativ som är under pilottestning just nu (ej att förväxla med interventionen med samma namn som nämns i tidigare kapitel). *Prevent it*⁵⁷ är en anonym och helt internetbaserad kognitiv beteendeterapeutisk (KBT) intervention som drivs av Institutionen för neurovetenskap på Karolinska Institutet i Stockholm. Programmet testas just nu genom en randomiserad

---

⁵⁷ [The Study \(iterapi.se\)](https://iterapi.se)

kontrollerad studie med kontrollgrupper och uppföljningsmätningar. Programmet syftar i första hand till att minska deltagarnas konsumtion av övergreppsmaterial på barn. Det åtta veckor långa programmet bygger på veckovisa innehållsmoduler, hemuppgifter och individuell feedback från en terapeut. Internetassisterad psykoterapi har visat sig vara lika effektiv som vanlig terapi för andra psykiatriska sjukdomar. Målgruppen för programmet är personer som nyttjar övergreppsmaterial på barn via så kallade "onion sites"⁵⁸ och som vill sluta. Rekrytering av deltagare sker på barnpornografiska forum på "onion sites". Även behandlingen genomförs genom en "onion site" för att garantera deltagarnas anonymitet och integritet, vilket motiverar dem till att våga söka behandling och vara öppna och ärliga kring sina tankar och handlingar.

---

⁵⁸ Så kallade "onion sites" är anonyma webbsidor på internet som inte går att nå via vanliga webbläsare och som inte dyker upp i sökmotorer. Åtkomsten till webbplatserna går via särskilda nätverk som garanterar användaren anonymitet.

BILAGA 2. SVENSKT MATERIAL

Sökningar i svenska databaser för åren 2014–2021 identifierade få svenska metoder eller arbetssätt som hade utvärderats. I denna bilaga har vi därför valt att sammanställa en mer generell översikt över verksamheter, resurser och stödmaterial som används i en svensk kontext och som arbetet med litteraturöversikten gett kännedom om.

En sammanställning av svenskt material

Få svenska resultat i databassökningarna

Genom sökningar i de svenska databaserna SwePub och Libris hade vi även haft för avsikt att täcka in så kallad grå litteratur som är publicerad i en svensk kontext. Sökningarna genererade totalt 436 unika sökträffar för perioden 2014–2021, varav 33 material inkluderades för närmare genomläsning. Av dessa berörde endast två publikationer utvärderade eller forskningsförankrade arbetssätt eller metoder. Det rör dels en artikel om spelet Parkgömmet som syftar till att förebygga ungas utsatthet för grooming (Susi et. al., 2019) samt Socialstyrelsens *Kunskapsöversikt beträffande interventioner mot prostitution* (Svedin & Wadsby, 2014). Dessa båda finns beskrivna i tidigare kapitel. Ytterligare ett svenskt metodutvecklingsprojekt som utvärderats påträffades genom hänvisningar och vidarelänkningar från materialet i databassökningen. Det innebär även att det kan finnas fler lokala metodutvecklingsprojekt som utvärderats men som inte publicerats eller fångats upp genom databassökningarna i denna kartläggning.

En sammanställning av svenska stödmaterial och resurser

I övrigt resulterade sökningarna inte i några utvärderingar eller uppföljningar av arbetssätt och metoder som används i Sverige. Resultaten från de svenska databaserna Libris och SwePub innefattade främst direktlänkar till böcker, kunskapsrapporter och metodmaterial som rör sexuell exploatering, sexuella övergrepp mot barn, prostitution och människohandel för sexuella ändamål. I Jämställdhetsmyndighetens regeringsuppdrag att stärka arbetet mot att barn och unga respektive vuxna utnyttjas i prostitution och människohandel ingick att "samla och sprida kunskap och stödmaterial till yrkesverksamma". Därför har vi i detta kapitel valt att sammanställa en översikt över de svenska resurser och metodmaterial vi funnit, även då dessa saknar utvärdering.

Som litteraturöversikten visar saknas i hög grad utvärderade och kvalitetssäkrade metoder för att arbeta förebyggande mot sexuell exploatering och prostitution, för att stödja dem som utsatts samt kring att minska efterfrågan på 'köp av sexuella tjänster'. Dessa resultat tydliggör dels behovet av ökad kunskaps- och metodutveckling på området. Det visar även på vikten av att utvärdera de få metoder och arbetssätt som redan finns för att förebygga sexuell exploatering och prostitution. Ett viktigt första steg i en kunskapsutveckling på fältet blir därmed att identifiera och presentera de befintliga metodmaterial och arbetssätt som används i Sverige idag, för att på sikt kunna stimulera ökad uppföljning och

utvärdering av dessa. Först när metoder är utvärderade kan en mer systematisk spridning av verkningsfulla arbetssätt ske.

Ingen systematisk sammanställning

Materialet som presenteras i detta kapitel baseras dels på resultaten från de aktuella databassökningarna, men inkluderar även stödmaterial som framkommit genom referenser och vidarelänningar. Vi inkluderar även verksamheter och material som Jämställdhetsmyndigheten har kännedom om genom sin roll som nationell samordnare av arbetet mot prostitution och människohandel i Sverige. Detta kapitel utgör därmed ingen systematisk och uttömmande sammanställning.

Vissa material och arbetssätt som identifierats i en svensk kontext har dock stora likheter med de utvärderade metoder som har presenterats i rapporten. Att effektutvärderade metoder saknas i Sverige behöver därmed inte betyda att det inte görs bra insatser eller att det saknas verkningsfulla arbetssätt – utan det betyder framför allt att vi saknar studier som kan styrka huruvida dessa insatser leder till förväntat utfall. Att materialen och arbetssätten saknar utvärdering innebär dock att Jämställdhetsmyndigheten inte kan uttala sig om kvalitén i dessa stödmaterial eller metoder, och inte heller rekommendera spridning av specifika material.

Nordiska initiativ för unga som utsatts för sexuell exploatering

I rapporten *Young People, Vulnerabilities and Prostitution/Sex for Compensation in the Nordic Countries* (2019) utgiven av Nordiska ministerrådet beskrivs kunskapsläget gällande barn och unga som utsätts för sexuell exploatering i de nordiska länderna. Där framkom att kunskapsläget ser väldigt olika ut i respektive land, men att det i en svensk kontext finns betydligt fler publicerade studier jämfört med de andra länderna. Fyra av fem länder påtalar en uppenbar brist på forskning och kunskap gällande unga som utsätts i prostitution. Det tycks även finnas få organisationer eller sociala initiativ som specifikt riktar sig till unga, även om ett delvis ökande intresse och medvetenhet kan ses hos yrkesverksamma. Rapporten redogör för kunskapsläget, sociala initiativ och verksamheter som arbetar med målgruppen samt lagstiftningen på området.

Sverige

I en svensk kontext beskrivs Mikamottagningarna och Evonhuset. Dessa är kommunala specialistmottagningar för personer med erfarenhet av att utnyttjas i prostitution som finns i Stockholm, Göteborg och Malmö. Mottagningarna erbjuder rådgivning, stöd och praktisk hjälp. De driver även uppsökande verksamhet både ”fysiskt” samt digitalt. I Stockholm finns en särskild socialsekreterare med fokus på barn under 18 år som även genomför uppsökande verksamhet tillsammans med polisen. Rapporten lyfter även hur tidigare forskning visar på bristande kunskap hos många yrkesverksamma som inte är specialiserade på målgruppen. Utöver de kommunala mottagningarna finns ett flertal civilsamhällesorganisationer som erbjuder stöd till personer utsatta i prostitution och människohandel. Bland annat nämns *Talita*, *Noomi* och

*Frälsningsarmén*⁵⁹. I Sverige finns även flera organisationer som samlar personer med egna erfarenheter av prostitution. Ytterligare två civilsamhällesorganisationer som erbjuder stöd till unga med erfarenheter av sexuell exploatering omnämns: *1000 möjligheter* samt *Pegasus* (drivs av RFSL Ungdom).

Danmark

I Danmark nämns *Reden Ung* som drivs av den danska YWCA-organisationen *Sociala Arbejde* och som arbetar specifikt med unga som utnyttjas i prostitution. De nämner även *Pigegruppen* som riktar sig till utsatta och sårbara unga tjejer med erfarenhet av exempelvis substansmissbruk, brottslighet och sexuell exploatering. Initiativet drivs av Köpenhamns stad genom *De Unges Hus*. Båda initiativen syftar till att förebygga eller minska ungas inblandning i sexuell exploatering, samt att minska konsekvenserna av detsamma. Dessa verksamheter lyfter betydelsen av att utgå från de perspektiv, terminologi och erfarenheter som unga själva beskriver. Andra danska verksamheter som arbetar med målgruppen är civilsamhällesorganisationerna *Reden* och *Livarehab* samt den offentliga verksamheten *Kompetencecenter Prostitution*.

Finland

I en finsk kontext framkommer att sociala initiativ som direkt adresserar unga som utsatts för sexuell exploatering främst rör utbildning och medvetandehöjande insatser mot yrkesverksamma. Det finns få verksamheter som arbetar direkt med målgruppen. Tre civilsamhällesorganisationer som tillhandahåller service till målgruppen har identifierats: *Pro-tukipiste*, *Exit* och *Family Federation*. De driver även påverkansarbete kring sexuell exploatering och prostitution samt utbildar i frågorna. Det finns även initiativ som försöker möta behoven hos specifika målgrupper, exempelvis unga i familjehem eller unga med substansmissbruk.

Island

På Island saknas specialiserad service för unga under 18 år med erfarenhet av sexuell exploatering. Civilsamhällesorganisationen *Stígamót* arbetar med stöd till personer över 18 år som utsatts för olika former av sexualiserat våld. De driver självhjälpsgrupper med utbildade gruppledare. Även den civilsamhällesdrivna familjerättsorganisationen *Bjarkarhlíð* erbjuder koordinerat stöd till våldsutsatta, inklusive personer med erfarenhet av prostitution. Utöver detta arbetar isländska Röda Korset program som bedriver riskreducerande arbete med personer som använder droger. Yrkesverksamma uppges sällan komma i kontakt med

---

⁵⁹ Dessa organisationer ingår även i Plattformen Civila Sverige mot människohandel som driver ett nationellt stödprogram för personer utsatta för människohandel: <https://manniskohandel.se/>

målgruppen och det saknas i stor utsträckning riktade responsstrategier annat än hänvisning till kuratorsstöd eller generella välfärdsinsatser.

Norge

Norge har sedan 1970-talet erbjudit riktade sociala insatser som erbjuder välfärds- och hälsorelaterad service till personer med erfarenhet av prostitution. Stöd och tjänster erbjuds målgruppen av kommunala verksamheter i Oslo, Bergen och Trondheim. En central civilsamhällesorganisation på fältet är *Church City Mission* som driver uppsökande verksamhet och på-plats-service i Oslo, Bergen, Stavanger och Trondheim. Andra nyckelorganisationer som nämns är *PION* som arbetar för ”sexarbetares” rättigheter samt *Sex og Samfunn* som tillsammans med *Pro Centre* driver förebyggande arbete genom utbildning och information i skolor. Lagstiftningen om förbud mot sexköp 2009 har även bidragit till ökade finansieringsmöjligheter för verksamheter och organisationer som arbetar mot sexuell exploatering och prostitution. Såväl offentliga som privata verksamheter som specifikt riktar sig till unga under 18 år som utsatts för sexuell exploatering saknas dock.

Kommunala eller regionala arbetssätt som utvärderats

MIKA- och KAST-mottagningar

MIKA-mottagningarna vänder sig till personer som har erfarenhet av ”sex mot ersättning” eller att ”skada sig med sex”⁶⁰. De riktar sig även till personer som varit utsatta för människohandel för sexuella ändamål. De erbjuder samtal, stöd och praktisk hjälp. Till MIKA är personer välkomna oavsett ålder, kön och sexuell identitet. Även anhöriga, partner eller vänner som känner oro för någon kan vända sig till dem. Mottagningar finns i Stockholm, Göteborg, Malmö (Evonhuset) och Borås. På flera orter i landet finns även mottagningar för köpare av sexuella tjänster (KAST). Dit kan personer vända sig om de vill diskutera, minska, eller sluta med ”sexköp”, porrsurfande eller andra tvångsmässiga sexuella beteenden (så kallat ”sexmissbruk”). Hos KAST får personer stöd i att bryta destruktiva sexuella beteenden som riskerar att påverka dem själva och andra negativt. Även anhöriga är välkomna att höra av sig för råd och stöd. KAST-mottagningar finns i dagsläget i Stockholm, Malmö (Evonhuset), Göteborg, Karlstad, Västerås, Umeå, Skellefteå, Luleå och Östersund.

Utvärdering av mottagningar för köpare av sexuella tjänster (KAST)

Arbetet vid landets KAST-mottagningar är unikt i en internationell kontext. Under 2009–2011 utvärderades arbetet på mottagningarna i Stockholm, Malmö och Göteborg. Klienter (n=29) deltog i intervjuer innan samtalsbehandlingen (baslinjeintervjun) och vid behandlingens slut eller efter ett års behandling.

---

⁶⁰ Detta är begrepp som mottagningarna själva använder för att målgruppen ska känna igen sig i beskrivningarna.

Utvärderingen visade på positiva självrapporterade resultat för en majoritet av deltagarna. Utvärderingen visade behandling vid de tre enheterna skilde sig åt vad gäller teoretiska utgångspunkter och ingen av enheterna följde en strikt behandlingsmodell (Kjellgren & Svedin, 2012). Under 2020 utvärderade FoU i Väst KAST-mottagningen i Göteborg på uppdrag av Jämställdhetsmyndigheten och Länsstyrelsen Västra Götaland (Isaksson et. al., 2021). Även denna utvärdering visade på positiva resultat, men bygger på ett litet urval. För att stärka ett kunskapsbaserat arbete med att förebygga 'köp av sexuella tjänster' har Jämställdhetsmyndigheten tillsammans med FoU Väst och länsstyrelserna i Stockholm, Skåne och Västerbotten initierat en fortsatt nationell utvärdering av Sveriges specialistmottagningar för "köpare av sexuella tjänster" (KAST). Utvärderingen beräknas pågå 2021–2026 och ska dokumentera mottagningarnas arbetsätt samt studera de självupplevda effekterna bland klienterna genom en praktisknära interventionsstudie med pretest-posttest-kontrollgruppsdesign.

SEXIT – ett verktyg för att identifiera unga med erfarenhet av våld

SEXIT är ett forskningsprojekt och en metod som syftar till att unga som är sexuellt risktagande eller utsatta och/eller personer med erfarenhet av våld, ska identifieras och erbjudas relevant vård och stöd. SEXIT 3.0 har tagits fram av Kunskapscentrum för sexuell hälsa i samarbete med Sexualmedicinskt centrum-Pilen, Västra Götalandsregionens kompetenscentrum om våld i nära relationer och Smittskydd Västra Götaland. SEXIT består av en förberedande utbildning, ett frågeformulär och en handbok som används som ett verktyg för att på ett standardiserat sätt ställa viktiga och ibland känsliga frågor i mötet med unga.

Målgruppen för SEXIT är primärt ungdomsmottagningar men även verksamheter som Mini-Maria, elevhälsoteam och barn- och ungdomspsykiatri använder verktyget. SEXIT används även på vissa skolor som en del av hälsosamtalet i årskurs 8 och årskurs 2 på gymnasiet. Arbetet med att implementera SEXIT har utvärderats och följts upp i tre olika forskningsartiklar (Hammarström et. al., 2019, 2021, Hammarström, 2021). Upplevelser av att använda SEXIT i en skolkontext har även följts upp genom intervjuer med skolsköterskor i en examensuppsats på specialistsjuksköterskeprogrammet (Söderquist & Törnqvist, 2020). Arbetet med SEXIT inom elevhälsan är planerat att följas upp ytterligare genom ett forskningsprojekt i samarbete med Psykologiska institutionen på Göteborgs universitet.

Läs mer:

SEXIT – SAMTAL OM SEXUELL HÄLSA OCH ERFARENHET AV VÅLD

- <https://srhr.se/kunskapsafyllning/sexit/>
- www.vgregion.se/sexit

Kunskapshöjande satsning i Stockholm Stad 2014–2016

Socialförvaltningen i Stockholm Stad genomförde under 2014–2016 en riktad satsning gällande barn och unga som har utsatts för sexuell exploatering eller som

använder ”sex som självskadebeteende”⁶¹. Arbetet beskrivs i slutrapporten *Barn och unga som har sex mot ersättning - Sexuell utsatthet och exploatering* (Stockholm Stad, 2017). Inom ramen för satsningen genomfördes utbildningar för yrkesverksamma i samarbete med Linköpings universitet. Staden lanserade tre informationsfilmer och tog fram skriften *Unga som har sex mot ersättning - en kunskapsöversikt till stöd och hjälp* med stöd till yrkesverksamma (Jonsson & Engvall, 2014). Syftet var att deltagarna efter genomförd utbildning lättare skulle uppmärksamma och identifiera dessa barn och ungdomar, bemöta dem på ett professionellt och stödjande vis samt slussa dem vidare till en verksamhet eller insats i de fall det fanns behov av stöd och hjälp. Staden beviljade även särskilda medel till lovande utvecklingsarbeten, bl.a. testning av ett frågematerial riktat till unga utsatta för sexuell exploatering som Järva ungdomsmottagning tagit del av vid studiebesök på Barnardo's i Storbritannien⁶². Hägersten-Liljeholmens stadsdelsförvaltning fortsatte även sitt preventiva arbete med normer och värderingar vid grundskolor i samverkan med lokala högstadier i programmet *Respekt och Självrespekt (RoS) - normer kring sexualitet bland ungdomar*.

Våga vara viktig

Under 2016 genomfördes projektet *Våga vara viktig* som vände sig till personal som arbetar i ensamkommande ungdomars omsorgsmiljö. Sex av stadens HVB-verksamheter för ensamkommande barn och unga tog del av utbildningsinsatsen under året. Syftet med projektet var att stärka de viktiga vuxna som arbetar i ungdomarnas omsorgsmiljö för att förebygga, tidigt upptäcka och kunna hantera temana alkohol, narkotika, dopning och tobak (ANDT), fysisk-, psykisk- och sexuell hälsa, sexuell exploatering och människohandel. Innehållet i *Våga vara viktig* är ett resultat av kunskap inhämtad från forskning, kliniska erfarenheter och beprövade metoder, vad ensamkommande barn har uttryckt för behov och vad HVB-personal som arbetar med ensamkommande barn och unga har uttryckt att de behövde. Projektmålen uppnåddes. Målen utvärderades både kvalitativt och kvantitativt, såväl baserat på deltagarnas direkta feedback och erfarenheter under utbildningen som genom den utvärdering som Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin (CES) stått för. Den senare bestod av en för- och en eftermätning. Resultatet visar att majoriteten av deltagarna uppgav sig vara nöjda med utbildningen och de uppgav att de nya kunskaperna hade lett till att de agerade mer aktivt i relation till ungdomarna, mer i samsyn med kollegor och med ökad samverkan med andra professionella. 80 procent uppgav att de initierat fler eller många fler samtal med ungdomarna (Engström, 2017, Asp, 2016).

---

⁶¹ ”Sex som självskadebeteende” är begreppet som användes i uppdragsformuleringen i Stockholms stads budget 2014.

⁶² Detta är en organisation som ligger bakom flera av de utvärderade satsningar som presenteras under kapitlet *Insatser för föräldrar, vårdnadshavare och personal på boenden*.

Respekt och Självrespekt (RoS)

Projektet *Respekt och Självrespekt, normer kring sexualitet bland ungdomar* togs fram i stadsdelen Hägersten-Liljeholmen. Där hade polis, socialtjänst, skola med flera aktörer uppmärksammat en problematik bland ungdomar som handlade om hur de resonerade gällande sexualbrott. Genom fokusintervjuer och möten med referensgrupp togs ett material fram som sattes samman i ett program. Ca 600 ungdomar vid stadsdelens högstadieskolor deltog i programmet 2013–2015 och arbetade med temana: respekt, självrespekt, normkritiskt tänkande, gränsdragningar, ansvar och samtycke. Syftet med projekt RoS Stockholm under 2016–2017 var att ge unga stöd och hjälp att skapa goda förutsättningar och verktyg för att medvetandegöra eget ansvar, gränsdragning och värderingar. Genom kunskapsinhämtning av statistik och fakta ska projektet generera ett evidensbaserat underlag för framtida insatser samt uppmuntra till vidare forskning på området. Projektet arbetade med utbildning och information, deltagande på ungdomsevenemang samt forskning och fakta. Projektet var tänkt att utvärderas under hösten 2017 för att följa upp projektmålen samt undersöka hur arbetet kunde bli varaktigt och spridas efter projekttiden. Ingen publicerad utvärdering återfinns dock vid internetsökningar i december 2021.

Läs mer:

VÅGA VARA VIKTIG

- <https://www.uppdragpsykiskhalsa.se/verktyg/vaga-vara-viktig-utbildningskoncept-for-personal-som-arbetar-med-ensamkommande>

BARN OCH UNGA SOM HAR SEX MOT ERSÄTTNING - SEXUELL UTSATTHET OCH EXPLOATERING. SLUTRAPPORT 2014–2016

- <https://insynsverige.se/documentHandler.ashx?did=1893752>

Material från myndigheter

Stödmaterial för människohandelsärenden (Jämställdhetsmyndigheten)

Inom ramen för det nationella samordningsansvaret av arbetet mot prostitution och människohandel tillhandahåller Jämställdhetsmyndigheten en mängd stödmaterial för yrkesverksamma. *Den långa resan* ger stöd och vägledning till yrkesverksamma som möter barn som misstänks vara utsatta för människohandel och sexuell exploatering. I *Manual vid misstanke om människohandel* ges stöd och praktisk vägledning till yrkesverksamma som kan komma i kontakt med personer som utsatts för människohandel. Den beskriver vilka rättigheter en utsatt person har, och ger en helhetsbild av det stöd och skydd som erbjuds i Sverige. Manualen tydliggör vilket ansvar olika myndigheter har, vilket metodstöd de har tillgång till via Jämställdhetsmyndigheten, samt hur de kan agera och samverka i människohandelsärenden.

Jämställdhetsmyndigheten driver även en nationell stödtelefon för yrkesverksamma, samt samordnar ett Nationellt metodstödsteam (NMT) och

regionkoordinatorer mot människohandel. Under 2021 lanserades även en kostnadsfri webbutbildning om sexuell exploatering av barn, prostitution och människohandel. Myndigheten släppte även kampanjen *Polare eller groomare?* som ger stöd till föräldrar i att prata med sina barn om grooming och sexuell exploatering på nätet. Sedan tidigare finns även den återkommande kampanjen Resekurage som vill uppmuntra svenska resenärer att tipsa om misstänkta övergrepp och exploatering av barn utomlands.

Läs mer:

SEXUELL EXPLOATERING AV BARN, PROSTITUTION OCH MÄNNISKOHANDEL

- <https://webbutbildning.jamy.se/sexuell-exploatering-av-barn-prostitution-och-manniskohandel>

MANUAL VID MISSTANKE OM MÄNNISKOHANDEL

- <https://www.jamstalldhetsmyndigheten.se/files/2019/09/Manual-vid-misstanke-om-m%C3%A4nniskohandel1.pdf>

RESEKURAGE – ATT FÖREBYGGA SEXUELL EXPLOATERING AV BARN UTOMLANDS

- <https://resekurage.se/>

Utbildningsmaterial om sex mot ersättning (Socialstyrelsen)

Socialstyrelsen har tagit fram två utbildningspaket om ”sex mot ersättning”. Syftet med dem är att öka de yrkesverksammas medvetenhet om sexuella risksituationer som barn, unga och vuxna kan befinna sig i. De består av en webbutbildning och ett skriftligt utbildningsmaterial. Det ena paketet inriktar sig på stöd för barn och unga. Det andra paketet inriktar sig på stöd för vuxna. Syftet är att ge lättillgänglig information om den senaste kunskapen inom område. Webbutbildningarna om sex mot ersättning tar cirka 45 minuter vardera. Båda webbutbildningen innehåller filmer, faktatexter, berättelser och praktiska övningar som deltagaren kan använda som självstudiematerial. De innehåller också ett diskussionsunderlag. Det ska fungera som ett stöd för dialog och vidare diskussion på arbetsplatsen.

Läs mer:

WEBBUTBILDNINGEN SEX MOT ERSÄTTNING – OM STÖD OCH SKYDD TILL BARN OCH UNGA

- <https://utbildning.socialstyrelsen.se/learn/course/external/view/learnin/g/74/sex-mot-ersattning-om-stod-och-skydd-till-barn-och-unga>

WEBBUTBILDNINGEN SEX MOT ERSÄTTNING – OM STÖD OCH HJÄLP TILL VUXNA

- <https://utbildning.socialstyrelsen.se/learn/course/external/view/learnin/g/75/sex-mot-ersattning-om-stod-och-hjalp-till-vuxna>

Unga, grooming och sexuell exploatering (Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor, MUCF)

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor hade under 2008–2014 regeringsuppdrag om unga, sex och internet. Inom ramen för dessa uppdrag publicerades ett flertal kunskapsmaterial som rörde sexuell exploatering av barn och unga t.ex. *Se mig!* och *Jag syns, jag finns*. Stödmaterialet *Men fråga mig bara!* är en vägledning för dig som jobbar med barn och unga som beskriver vad sexuell exploatering är och hur du kan upptäcka den. Skriften samlar även tips kring hur du kan prata med barn och unga om sexuell exploatering och hur du hjälper de som har blivit utsatta. I skriften *Unga, sex och nätet* sammanställdes även aktörer, metoder och verksamheter som arbetar med frågorna. Myndigheten producerade även metodmaterialet *Ses offline?* med lektionsupplägg om sexuell exploatering för högstadiet och gymnasiet. Materialet sprids dock inte längre på grund av att det blivit utdaterat och myndigheten saknar fortsatta uppdrag inom området.

Läs mer:

MEN FRÅGA MIG BARA! - OM SEXUELL EXPLOATERING OCH HUR DU KAN HJÄLPA UTSATTA BARN OCH UNGA

- <https://www.mucf.se/sites/default/files/2013/04/men-fraga-mig-bara.pdf>

JAG SYNS, JAG FINNS – UNGA OM SEXUELL EXPONERING, PROSTITUTION OCH INTERNET

- <https://www.mucf.se/sites/default/files/2013/04/jag-syns-jag-finns.pdf>

UNGA, SEX OCH NÄTET - EN SAMMANSTÄLLNING AV AKTÖRER, METODER OCH VERKSAMHETER

- <https://www.mucf.se/sites/default/files/2013/04/unga-sex-och-natet.pdf>

Ökad traumakompetens och barn utsatta för övergrepp (Barnafrid)

Barnafrid är ett nationellt kunskapscentrum med uppdrag att samla och sprida kunskap om våld och andra övergrepp mot barn. Det är ett regeringsuppdrag som tilldelades Linköpings universitet under 2015 och tillhör Institutionen för biomedicinska och kliniska vetenskaper (BKV) på Medicinska fakulteten, Campus US, i Linköping. De tillhandahåller bland annat en kunskapsbank för dig som söker kunskap om barn som utsatts för våld och andra övergrepp. Barnafrid har även ett pågående regeringsuppdrag att stärka traumakompetensen inom barn- och ungdomspsykiatri. De erbjuder bland annat högskoleutbildningar för yrkesverksamma om exempelvis *Barnmisshandel och sexuella övergrepp*, 7,5 hp, samt *Traumafokuserad kognitiv beteendeterapi (TF-KBT)* 7,5 hp. Barnafrid har även i samarbete med Rädda Barnen och BUP Traumaenhet vid Stockholms läns landsting, tagit fram en övningsbok som riktar sig till barn och ungdomar som går i behandling i traumafokuserad kognitiv beteendeterapi, TF-KBT.

Läs mer:

BARNAFRID – NATIONELLT KUNSKAPSCENTRUM » KUNSKAPSBANK

- <https://www.barnafrid.se/kunskapsbank/>

TRAUMAFOKUSERAD KOGNITIV BETEENDETERAPI 7,5 HP

- <https://liu.se/artikel/uppdragsutbildningsenheten-kurs-tf-kbt>

BARNMISSHANDEL OCH SEXUELLA ÖVERGREPP, 7.5 HP

- <https://liu.se/utbildning/kurs/8fg073>

TF-KBT MIN ÖVNINGSBOK

- <https://www.barnafrid.se/kunskapsbank/tf-kbt-min-ovningsbok/>

PrevenTell – hjälplinje för personer med oönskad sexualitet (ANOVA)

PrevenTell är en nationell hjälplinje för personer som upplever att de tappat kontrollen över sin sexualitet, som kanske känner oro för tankar och handlingar, eller är rädd att göra sig själva eller andra illa. Genom Preventell erbjuds ett första samtal med en psykiater och sedan en psykolog. Preventell kan erbjuda behandling med mediciner och samtal (psykoterapi), individuellt eller i grupp. De samarbetar även med andra vårdgivare. Behandlingstiden varierar från ett par månader till ett par år utifrån individens problembild. Behandlingen syftar till att förhindra oönskade eller otillåtna sexuella beteenden med negativa konsekvenser – för såväl dig som för andra i omgivningen. PrevenTell är en multidisciplinär verksamhet med tvärvetenskaplig profilering som drivs av ANOVA vid Karolinska Universitetssjukhuset. De utreder, diagnostiserar och behandlar patienter med bland annat sexuella funktionsstörningar, sexuella avvikelser och så kallad hypersexuell störning (sexmissbruk).

Läs mer:

PREVENTELL - HJÄLPLINJEN VID OÖNSKAD SEXUALITET

- <http://preventell.se/>

Kampanjer och stödmaterial om ciskillar och transpersoner (Länsstyrelserna)

Flera av landets Länsstyrelser har på regional nivå tagit fram lägesrapporter, kampanjer och stödmaterial. Länsstyrelsen i Jönköpings län har exempelvis släppt materialet *Jag vill inte tystas längre: att se och möta ciskillar och transpersoner med erfarenhet av sex mot ersättning* (2017). Syftet med materialet är att yrkesverksamma som möter unga ska få ökad kunskap om ciskillar och transpersoner med erfarenhet av sex mot ersättning. Syftet är även att förmedla kunskap om hur yrkesverksamma kan se och möta dessa unga. Länsstyrelsen i Värmland har även genomfört ett flertal kampanjer kring prostitution och människohandel i samverkan med andra aktörer. Bland annat kampanjen *Somliga*

tror för att påverka allmänhetens attityder kring sexköp, samt *Vi ser* som i första hand är riktad till länets yrkeschaufförer för att ge kunskap och stöttning i att våga tipsa polisen vid misstanke om prostitution och människohandel.

Läs mer:

JAG VILL INTE TYSTAS LÄNGRE - ATT SE OCH MÖTA CISKILLAR OCH
TRANSPERSONER MED ERFARENHET AV SEX MOT ERSÄTTNING

- <https://www.lansstyrelsen.se/jonkoping/tjanster/publikationer/2017/jag-vill-inte-tystas-langre---att-se-och-mota-ciskillar-och-transpersoner-med-erfarenhet-av-sex-mot-ersattning.html>

PROSTITUTION OCH MÄNNISKOHANDEL

- <https://www.lansstyrelsen.se/varmland/samhalle/social-hallbarhet/mans-vald-mot-kvinnor/prostitution-och-manniskohandel.html>

LÄNSSTYRELSEN: KAMPANJER MOT SEXKÖP OCH PROSTITUTION - CONSID

- <https://consid.se/referenser/lansstyrelsen-kampanjer-mot-sexkop-och-prostitution/>

*Stöd till dig som är god man för ensamkommande barn
(Migrationsverket)*

Migrationsverket har tagit fram ett stödmaterial till personer som är gode män för ensamkommande barn. I broschyren finns information om människohandel, vilka tecken som man kan vara uppmärksam på, samt hur man kan bemöta ett barn man misstänker är utsatt.

Läs mer:

MÄNNISKOHANDEL INFORMATION TILL DIG SOM ÄR GOD MAN FÖR
ENSAMKOMMANDE BARN

- <https://www.migrationsverket.se/download/18.2d998ffc151ac3871597be7/1518431337852/M%C3%A4nniskohandel.pdf>

Högskoleutbildningar och uppdragsutbildningar

Ytterligare en resurs i arbetet mot ett mer kunskapsbaserat arbete på området är utvecklingen av högskoleutbildningar på landets lärosäten. Dels i form av olika uppdragsutbildningar som syftar till att kompetensutveckla yrkesverksam personal. Utbildningarna genomförs på uppdrag av exempelvis myndigheter, kommuner, ideella organisationer eller företag och består av kurser och program från universitet eller högskolor. Här har exempelvis Stockholm Stad anlitat Karolinska Institutet för utbildningen *Barn och unga och sexuell övergreppsproblem* (7.5 hp) och Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor uppdrog åt Umeå Universitet att ta fram utbildningen *Unga,*

sex och internet (7,5 hp) som sedan permanentats. Barnafriad vid Linköpings Universitet erbjuder uppdragsutbildningarna *Barn och trauma* (7,5 hp) samt *Traumafokuserad kognitiv beteendeterapi (TF-KBT)* (7,5 hp). De erbjuder även den ordinarie kursen *Barnmisshandel och sexuella övergrepp* (7,5 hp). Vid Ersta Sköndals Högskolas erbjuds uppdragsutbildningen *Barn och unga med sexuella beteendeproblem* (7,5 hp).

Ytterligare en central del i att stärka yrkesverksammas förmågor inom området är utvecklingen av befintliga yrkesutbildningar. I en rapport av Bergström et. al. (2019) presenteras och utvärderas ett utvecklingsarbete av kursinnehållet i förskolläraryrkesutbildningen vid Stockholms universitet i syfte att förbereda studenterna för att förebygga och hantera misstankar och övergrepp i och utanför förskolan. År 2018 och 2019 infördes även området mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer som examensmål i Högskoleförordningen för åtta grundutbildningar. I detta område ingår även prostitution och sexuell exploatering. Det berör grundutbildningarna till fysioterapeut, jurist, läkare, psykolog, sjuksköterska, socionom, tandhygienist och tandläkare. I en rapport från Jämställdhetsmyndigheten beskrivs lärosätenas utbildningsbehov i frågorna (Carlsson, 2020).

Material från civilsamhället

Metodmaterial om sexualitet, samtycke och relationer (Sveriges kvinnoorganisationer)

På sidan sexochrelationer.se finns ett kostnadsfritt metodmaterial om sexualitet, samtycke och relationer som utgår ifrån ett jämställdhets- och våldsförebyggande perspektiv, och som är tydligt förankrat i skolans värdegrund. Materialet bygger på åtta olika lektioner och är anpassat till läroplanen för grundskolan (åk 6–9) och kursplanen för samhällskunskap, men kan även anpassas till andra ämnen, åldersgrupper och sammanhang. Lektionerna berör bland annat teman så som samtycke, grooming och prostitution.

Läs mer:

SEX OCH RELATIONER

- <https://sexochrelationer.se/>

Stopp min kropp! (Rädda barnen)

Stopp! Min kropp! är en vägledning från Rädda barnen som riktar sig till föräldrar, skol- och förskolepersonal och andra viktiga vuxna med tips och råd om hur man kan prata med barn i olika åldrar om kroppen, gränser och sexuella övergrepp. Det finns även ett skolmaterial som vänder sig till barn i 7–9 års ålder. Materialet inkluderar även skriften #nätsmart med tips och råd för att förebygga sexuella övergrepp mot barn på internet. Materialet har stora likheter med de skolbaserade program för att förebygga sexuella övergrepp mot barn som presenteras i kapitlet *Tema: Skolbaserade interventioner riktade mot barn och unga*.

Läs mer:

STOPP MIN KROPP

- <https://www.raddabarnen.se/rad-och-kunskap/foralder/stopp-min-kropp/arbetsmaterial/>

Dags att prata om (Allmänna barnhuset)

På sidan *Dags att prata om* samlar Allmänna Barnhuset information för barn och vuxna om våld mot barn och sexuella övergrepp. Här finns en film och handledningsmaterial för lärare och stödmaterial till föräldrar och andra vuxna om hur vi kan prata med barn och unga om dessa frågor.

Läs mer:

DAGS ATT PRATA OM

- <https://dagsattprataom.se/>

DAGS ATT PRATA OM SEXUELLA ÖVERGREPP - HANDLEDNING TILL SKOLANS PERSONAL

- https://www.wallmannabarnh.cdn.triggerfish.cloud/uploads/2017/10/Handledning_A4_2017_web.pdf

Traumamedveten omsorg (Rädda barnen)

Viktiga vuxna kan göra skillnad för barn och unga i utsatta livssituationer. Traumamedveten omsorg (TMO) vägleder viktiga vuxna i hur de kan hjälpa barn och unga att återhämta sig efter ett trauma. Rädda Barnen ger viktiga vuxna verktyg genom att utbilda i TMO. Organisationen erbjuder grundutbildning, kompetensutvecklingsprogram samt en konsultationsmodell i TMO som ger stöd för att införliva TMO i det dagliga arbetet.

Läs mer:

TRAUMAMEDVETEN OMSORG - TMO

- <https://www.raddabarnen.se/rad-och-kunskap/arbetar-med-barn/tmo>

Tjej-, kvinno- och ungdomsjourernas arbete

Sveriges tjej-, kvinno- och ungdomsjourer möter i hög grad målgruppen unga som utsatts för sexuella övergrepp, sexuell exploatering och andra typer av sexualiserat våld. I rapporten *Porr och prostitution* (2016) uppger varannan jour i riksförbundet Unizon att de haft kontakt med personer som haft erfarenheter av prostitution. I rapporten beskrivs jourernas erfarenheter av målgruppens stödbehov, samt jourernas arbetssätt, bemötande och tankar om behov i relation till samhällets stöd. I rapporten presenteras även samtalsmetoden *Stöd online* som stiftelsen 1000 möjligheter driver tillsammans med Novahuset. Metoden är utvecklad för initialt stöd för unga med prostitutionserfarenheter i samarbete med

ämneskunniga experter. Även andra verksamheter kan använda sig av metoden i samtal med unga, förutsatt att de har kunskap kring våld, prostitution, bemötande och samtalsmetodik. Metoden består av fem steg samt innefattar även utgångspunkter för ett bra bemötande.Handledningen kan laddas ner på från 1000mojligheter.se. Hos riksförbunden Unizon och Roks och deras medlemsjourer finns ytterligare kunskaps- och stödmaterial att ladda ner:

Läs mer:

PORR OCH PROSTITUTION

- <https://www.unizonjourer.se/aktuellt/rapporter-statistik/unizons-rapport-om-porr-och-prostitution/>

STÖD ONLINE

- <https://static1.squarespace.com/static/593407303e00bec37ec16f90/t/5a9e7708419202ee7d91a82f/1520334603360/Sto%CC%8d+Online+-+samtalsmetod.pdf>

UNIZON

- <https://www.unizonjourer.se/>

RIKSORGANISATIONEN FÖR KVINNOJOURER OCH TJEJJOURER I SVERIGE

- <https://www.roks.se/>

Sexuell exploatering av unga (Ellencentret)

Stiftelsen 1000 möjligheter driver även Ellencentret som finns till för personer mellan 15 och 25 år gammal som har erfarenheter av sex mot ersättning, ”sex som självskadebeteende”, så kallad ”sugardating” eller att bli ”såld av andra”⁶³. Centret erbjuder chattstöd, gruppsamtal eller psykologsamtal. Ellencentret har tagit fram kunskapsmaterial om sexuell exploatering av barn och unga. I rapporten *Allt du behöver veta om prostitution, människohandel och annan sexuell exploatering* (2021) presenteras kunskap om frågorna. Rapporten innehåller även ett handledarmaterial med övningar och kunskap för att kunna hålla workshops eller lektioner om sexuell exploatering med barn och unga.

Läs mer:

ELLENCENTRET

- <https://ellencentret.se/>

---

⁶³ Detta är de begrepp som Ellencentret använder i sin externa kommunikation för att nå ut till målgruppen.

ALLT DU BEHÖVER VETA OM PROSTITUTION, MÄNNISKOHANDEL OCH ANNAN SEXUELL EXPLOATERING

- <https://static1.squarespace.com/static/5d43eb22d0b4700001db973a/t/60915ccf472c5d331676f6ba/1620139216072/Allt+du+beho%CC%88ver++veta+om+prostitution%2C+ma%CC%88nniskohandel+och++annan+sexuell+exploatering.pdf>

Reality Check - ett porrkritiskt utbildningsmaterial (Talita)

Organisationen Talita hjälper kvinnor ut ur prostitution, pornografi och människohandel för sexuella ändamål och in i ett fungerande liv. De har bl.a. tagit fram *Reality Check* – ett porrkritiskt utbildningsmaterial med syfte att främja ungas sexuella hälsa och förebygga sexualiserad exploatering och sexualiserat våld. Reality Check erbjuder utbildningsmaterial och konkreta metodverktyg för skolor och andra verksamheter där vuxna möter barn och unga. Allt material utgår från regeringens jämställdhetspolitiska mål och nationella strategi mot mäns våld mot kvinnor.

Läs mer:

REALITY CHECK

- <https://reality-check.nu/>

Realstars

Realstars är en organisation som verkar för en bättre värld fri från människohandel genom budskapet "Fair Sex". De har material och samarbetsprojekt med olika delar inom näringslivet, bland annat hotell och thaimassagesalonger. De driver även ett flertal olika kampanjer och erbjuder material för skolor.

Läs mer:

REALSTARS

- <https://realstars.eu/>

Trygga miljöer inom idrottsrörelsen

I materialet *Skapa trygga idrottsmiljöer* från Riksidrottsförbundet ges stöd i hur idrottsföreningar kan arbeta för att förebygga trakasserier, våld, sexuella övergrepp och mobbing. Här presenteras stöd kring checklistor, handlingsplaner, rutiner och förebyggande arbete. I artikeln *Sju viktiga steg för att förebygga och hantera sexuella övergrepp inom idrotten* (2018) sammanställer Susanne Johansson vid Gymnastik och idrottshögskolan rekommendationer till ledare och ansvariga inom idrottsrörelsen. Rekommendationerna handlar om att 1) bryta tystnadskulturen, 2) ta ett helhetsgrepp kring inkluderingsarbete, 3) ökad kunskap och utbildning för ledare, tränare och medlemmar, 4) tydliga policies, 5) att initiera, tillämpa och utvärdera rutiner, 6) anmälningsskyldighet och att agera vid misstanke, samt 7) att förändra perspektiven och se frågan som ett organisatoriskt, kulturellt och strukturellt problem snarare än ett individuellt sådant. Arbetet med

att förebygga sexuella övergrepp inom idrottsrörelsen följs även upp i rapporten *Från policy till praktik* (Johansson, 2020).

Läs mer:

SKAPA TRYGGA IDROTSMILJÖER

- <https://www.sisuidrottsutbildarna.se/globalassets/sisu-idrottsutbildarna/stod-och-verktyg/forening/trygg-idrott/skapa-trygga-idrottsmiljoer.pdf>

FRÅN POLICY TILL PRAKTIK - MOT SEXUELLA ÖVERGREPP INOM IDROTTE

- https://www.rf.se/globalassets/riksidrottsforbundet/nya-dokument/forskning-fou/trygg-idrott/fou-2020_3-fran-policy-till-praktik--mot-sexuella-overgrepp-inom-idrotten.pdf

SJU VIKTIGA STEG FÖR ATT FÖREBYGGA OCH HANTERA SEXUELLA ÖVERGREPP INOM IDROTTE | IDROTTSFORSKNING.SE

- <https://www.idrottsforskning.se/sju-viktiga-steg-for-att-forebygga-och-hantera-sexuella-overgrepp-inom-idrotten/>

Kampanj, stöd till föräldrar och tipslinje (Ecpat)

Hos Ecpat hittar du tips och råd för att prata med barn om sexuell exploatering på nätet. Här finns vägledning i plattformar som unga använder, lagstiftning, grooming och mycket annat. Ecpat driver även en hotline där du kan lämna tips om du misstänker sexuell exploatering av ett barn. Tillsammans med Childhood och ChildSafe Movement driver Ecpat Sverige även projektet *Säg vad du såg* som syftar till att avskräcka förövare och få fler att rapportera när de ser något som väcker misstanke om sexuell exploatering av barn i samband med resande och turism.

Läs mer:

FÖRÄLDRAR OCH ANDRA VUXNA - ECPAT SVERIGE

- <https://ecpat.se/for-vuxna/>

ECPAT HOTLINE

- <https://www.ecpathotline.se/>

SÄG VAD DU SÅG

- <https://sagvaddusag.se/>

Plattformen civila Sverige mot människohandel

Plattformen civila Sverige mot människohandel består av ett flertal ideella organisationer som erbjuder stöd och skydd till personer utsatta för människohandel. Genom plattformen finns bland annat möjlighet att få juridisk

rådgivning och hjälp av volontärer som ger stöd och information på flera språk. De kan även slussa dig vidare till övriga stödinsatser i samhället. Plattformen driver även ett nationellt stödprogram (NSP) som erbjuder allt ifrån akut hjälp till långgående stöd och skydd. Även barn till medföljande inkluderas i stödprogrammet.

Läs mer:

PLATTFORMEN CIVILA SVERIGE MOT MÄNNISKOHANDEL

- <https://manniskohandel.se/>

Parkgömmet (Change Attitude)

Spelet Parkgömmet vänder sig till barn, 8–10 år, och är ett digitalt verktyg inom ramen för läroplanens digitaliseringskrav. Syftet med Parkgömmet är att öka barns riskmedvetenhet med särskilt fokus på grooming. Spelet är utvecklat av kulturstiftelsen Change attitudes och baseras på unik forskning om grooming vid Högskolan i Skövde och består av ett klassiskt brädspel i kombination med ett mobilspel. Parkgömmet finns beskrivet i avsnittet *Digital prevention för barn och unga*.

Läs mer:

PARKGÖMMET - UNIKT LÄROSPEL MOT GROOMING FÖR BARN 8-10 ÅR

- <https://parkgomet.se/om-parkgomet/>

Okej med dig? (Make Equal)

Metoder och verktyg för att arbeta med samtycke i förskolan. Materialet består av en barnbok, affischer, handledningsmaterial, barnramsor och tips på annat material riktat mot yngre barn.

Läs mer:

OKEJ MED DIG?

- <https://www.okejmeddig.com/>

Vill du? (RFSU)

Hur kan man främja ömsesidigt sex i skolans sex- och samlevnadsundervisning? "Vill du?" är åtta korta filmer och en lärarhandledning med diskussionsfrågor framtagna av RFSU. Syftet med materialet är att förebygga kränkningar, övergrepp och sexuellt våld.

Läs mer:

VILL DU? FILMMATERIAL | RFSU

- <https://www.rfsu.se/sex-och-relationer/for-pedagoger-och-yrkesverksamma/rfsu-material/vill-du/>

Trygga möten (Scouterna)

Trygga möten syftar till att barn ska vara trygga på sin fritid. Det handlar också om sådant som att vara en schysst kompis och att ledare har kunskap och mod att agera om något händer. Att arbeta med Trygga möten innebär att föreningar, kårer och organisationer på allvar vågar prata om övergrepp och kränkningar i den egna verksamheten. Att inget sopas under mattan är avgörande för att skapa trygghet, det behövs i alla barn- och ungdomsorganisationer. Trygga möten startades av Scouterna 2005. Grunden i Trygga möten utgörs av en webbkurs som numera är obligatorisk för alla ledare inom Scouterna. Genom kursen utbildas scoutledare, idrottsledare och andra barn- och ungdomsledare i hur man skapar en trygg miljö för barn och ungdomar, hur man kan förebygga övergrepp och hur man ska agera om man tror att någon far illa. På sidan listas även annat material som kan användas i arbetet för att skapa organisationer fria från sexuella övergrepp.

Läs mer:

TRYGGA MÖTEN

- <https://tryggamoten.scout.se/>

Övriga material

Filmer med lärarhandledning (Utbildningsradion, UR)

UR är en del av public service och producerar program i allmänhetens tjänst och finansieras via en public-service-avgift. Som public service-bolag har UR ett särskilt uppdrag att förstärka, bredda och komplettera det andra gör inom utbildningsområdet. PÅ UR finns en mängd filmer med tillhörande lärarhandledning och pedagogiskt material för att arbeta med barn och unga kring svåra frågor. Här finns bland annat material om utsatthet på nätet, samtycke och grooming.

Exempel på relevant material:

SÄG TILL, SÄG IFRÅN | OM SEX OCH GRÄNSER FÖR HÖGSTADIET | UR PLAY

- <https://urplay.se/serie/214282-sag-till-sag-ifran>

OSYNLIGA SÅR: GROOMING | UR PLAY

- <https://urplay.se/program/226225-osynliga-sar-grooming>

ALGORITMEN: GROOMING - SÅ MANIPULERAR MAN ETT BARN | UR PLAY

- <https://urplay.se/program/218333-algoritmen-grooming-sa-manipulerar-man-ett-barn>

FATTA FAMILJEN: HUR SKYDDAR JAG MITT BARN PÅ NÄTET? | UR PLAY

- <https://urplay.se/program/215425-fatta-familjen-hur-skyddar-jag-mitt-barn-pa-natet>

ALLA MINA FÖRÖVARE: DICKPICS OCH NÄATTRAKASSERIER | UR PLAY

- <https://urplay.se/program/204718-alla-mina-forovare-dickpics-och-nattrakasserier>

LÄRLABBET: SEX PÅ NÄTET - PORR, KRÄNKNINGAR OCH KÄLLKRITIK | UR PLAY

- <https://urplay.se/program/210016-larlabbet-sex-pa-natet-porr-krankningar-och-kallkritik>

ENGLISH SUMMARY

This report presents a scoping literature review to identify evaluated methods and approaches to prevent prostitution, sexual exploitation of children, sexual abuse of children and human trafficking for sexual purposes. The work in this area is a clear priority in national policy documents, as well as in international conventions. However, a more explicit focus on demand and preventive measures is essential if we are to bring these forms of exploitation to an end. Despite this need, there is currently limited knowledge about what measures actually work. Therefore, the Swedish Gender Equality Agency has set out to perform a literature review that can serve as a complement to previous reviews on violence prevention measures and interventions to prevent prostitution.

The literature review intends to present an overview of the current research as a basis for the continued development of a knowledge-based preventive work within the field. The report covers both broad preventive efforts (universal prevention), initiatives for risk groups (selective prevention) and psychosocial support and treatment for people who have been victimised or who have victimised others (indicated prevention). The report is based on research articles and grey literature⁶⁴ published from 2014–2021, which were identified through searches in three international databases and two Swedish databases. A total of 93 studies are included in the literature review.

A three-part report

The report consists of three parts: a *main report* (overview) that describes the current state of knowledge and research, an *in-depth report* that presents and analyses the studies included in more detail based on six themes, and a technical report with methodologies, references, definitions and a table of the studies included in the report. The material is divided into six different themes based on the target group and type of intervention:

7. School-based interventions intended for children and adolescents
8. Knowledge raising initiatives for professionals
9. Efforts to reach parents, guardians and staff at residential facilities
10. Mobilisation and strengthening of local communities
11. Support for victims and at-risk individuals
12. Support and treatment for potential offenders

---

⁶⁴Grey literature refers to scientific information that is not formally published as articles in scholarly journals, as peer-reviewed articles or as monographs by a publisher. This material includes conference contributions, theses/dissertations, state inquiries and reports from authorities. Since the material has not been peer reviewed, it does not reach the level of scientific rigour that ordinary scientific publications require. Definitions of terms can be found in the technical report.

Summary of results

- The material consists of 93 studies. These studies are evenly distributed between indicated, selective and universal prevention. A majority of the studies concern the sexual abuse of children (n=49).
- 78 of the articles present results from primary studies and 15 articles consist of previously completed surveys or literature reviews.
- The material contains six types of interventions aimed at different target groups. Most of the studies concern psychosocial support for victims (n=22) and school-based interventions (n=21). Other themes are knowledge raising efforts for professionals (n=14), efforts aimed at parents, guardians and staff at residential facilities (n=6), support and treatment for potential offenders (n=10) and efforts to mobilise local communities (n=4). One study covers both parents and professionals.
- There are few evaluated interventions that can be applied to guide a knowledge-based practice. Most interventions have only been evaluated on one occasion. Few initiatives seem to be designed so that they can be disseminated or scaled up.
- The studies vary significantly in terms of quality, outcome measures and study design, which makes it difficult to create a comparison. Only a quarter of the studies have been rigorously evaluated. Many report a significant drop-out rate and results that are not able to be generalised. Few studies are based on established fields of research.
- The interventions mainly focus on victimhood and increased detection. The perpetration of violence is only addressed in a few studies in relation to sexual abuse and exploitation of children in child pornography offences.
- Initiatives related to the demand for “purchase of sexual services” are completely absent, and only one study addresses prostitution among adults, without linking it to trafficking in human beings.
- Few interventions address norms or social context. The problem is mainly addressed based on individual explanatory models. No interventions explicitly address power or gender transformative approaches. Few interventions address grooming and digital arenas.
- Trauma-focused cognitive behavioural therapy (TF-CBT) indicates the strongest evidence for people who are victims of sexual exploitation. Qualitatively, trauma-informed care, case management, peer support, relationship building and low-threshold activities are experienced to be significant factors in successfully working with victims.

- A majority of the identified studies generated positive results, but primarily in relation to knowledge and attitudes. Some studies showed changes at the behavioural or organisational level, and a few studies show negative outcomes.
- The literature speaks in favour of the implementation of school-based programmes to prevent sexual abuse, as the studies showed positive effects on awareness and anticipated behaviours in children.
- The review shows that there is an extensive need for continued development work in this area – both in the development of interventions and in continued evaluation.
- The material does not yield definitive results, and the current research is too incomplete to be able to comment on the evidence or recommend specific programmes or approaches.

Jämställdhetsmyndigheten | Box 73, 42422 Angered | Besöksadress: Angereds torg 9
031-3929000 | info@jamstalldhetsmyndigheten.se | www.jamstalldhetsmyndigheten.se